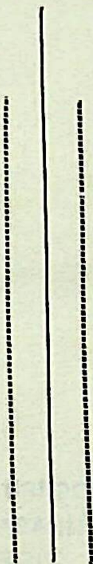
कालो सूर्य

भरत जङ्गम

कालो सूर्य

उपन्यास

लेखक :

भरत जङ्गम

❀ लेखक :

भरत जङ्गम

❀ प्रकाशिका :

इन्दिरा जङ्गम

जङ्गम निवास,

सहकारी क्षेत्र;

३/४५ बानेश्वर, काठमाण्डू ।

❀ यो पटक एक हजार प्रति

❀ चैत्र, २०३६ साल

मूल्य, रु० १०/-

❀ मुद्रक

अजय प्रिन्टर्स

कज्जाकपुरा, वाराणसी

फोन : ५२४९६

आइतवार

धेरै दिनदेखि मेरो मनस्थिति असन्तुलित छ। यी गाउँ र शहरहरूको भविष्यसंग वर्तमानले खेलवाड गरेको देख्दा मलाई वर्तमानसंगै घृणा पैदा भएको छ। यो देशका प्रत्येक मानवीय जीवनसंग जोरी खोजिरहेको परि-स्थितिले मेरो हृदय कम्प गराइरहेछ। म भन्न अनि निश्चित गर्न सक्दिन धेरै दिनदेखि मलाई किन यस्तो भइरहेछ ? मेरा प्रत्येक अंग प्रत्यङ्गहरू कामेर जुरमुराउन खोज्छन् केही निश्चित बाटो पैलाउन। सुन्दर भविष्य तयार गर्न। तर पनि स्थिति यति विकराल छ—जहाँ म खुट्याउन पनि सक्दिन।

आज म सवेरै विम्झिएको छु। दैनिक कार्यतालीका अनुसार मेरो चिया आइपुगेको छैन। चिया आइपुग्न अझै दुइघण्टा बाँकी छ। चियाको लागि मलाई दुइघण्टा प्रतिक्षा गर्नु छ। मैले निश्चय गरें आजको विहान-को चिया मेरो साथी जीवन कहाँ पिउंछु। यो विचार गरी म घरबाट निस्किएँ।

जीवन मेरो धेरै पुरानो साथी हुन्। उनी एक सरकारी कार्यालयमा नायब सुब्बा छन्। काठमाण्डूको ठाँउ एउटा सानो डेरा, बस ! राम्रै छ। उनकी श्रीमती आफै खाना बनाउँछिन्। दुई बच्चा सा-साना स्कूलमा पठाउने बेला भइसकेको छ। जीवन आफिस जानु अघि र अफिसबाट फर्किएपछि छोरा-छोरीसंग भुल्ने गर्छन् किनभने उनकी श्रीमतीलाई उनले विहान वेलुका बच्चावाट फुर्सद पनि त दिनु छ। उनको पारिवारिक सुख देख्ता मलाई आरीस लाग्छ। कति रमाईलो वातावरण छ उनको घरमा। सबै काम विना नोकर टाकटुक सकिन्छ।

जीवनको कोठाको ढोका नपुग्दै अनायास मेरो खुट्टा रोकिन्छ। भित्र कोठामा दुइ लोग्ने स्वास्नीको बीचमा भएको गनगन सुन्न पुग्दें। मैंले जीवनलाई बोलाउने हिम्मत गर्न सकिन र त्यहाँ भन्दा अगाडि बढन पनि सकिन। ती दुइको कुरा-कानी मैंले तडकारो सुनिरहेको छु।

"तिमी किन कुरा बुझ्दैनौ बाबा ! मात्र कचकच गरी रहन्छौ। पैसा हुनेले वोर्डिङ्गमा पढाउन्, दार्जलिङ पठाउन र लण्डन पुऱ्याउन मलाई के को मतलब छ ? भएको खान देउ। घरमै पढ़ाउ। अर्को साल त्यो दोबाटोको प्राइमरी स्कूलमा भर्ना गरी दिउँला। मेरो प्रमोशन पनि हुन्छ र पैसाले पनि पुग्छ।"

"हजुरले पोहरसाल पनि त त्यसै भन्नु भएको थियो। छोरो छः वर्ष पुगिसक्यो, छोरी चार वर्ष पुगीसकी। कहिले स्कूल भर्ना गर्ने केही निधो भएन। वहाँ राम कृष्णका छोरा छोरी परारदेखि वोर्डिङ्गमा पढदैछन्। हजुर कै जस्तो सुब्बासाहेब दर्जा त हो नि उस्को।"

श्रीमतीले कुरा नबुझेकोमा जीवन झकंदै भन्छन्—"तिमी कस्ती अबुझ छौ। तिमीलाई थाह छ मेरो तलब कति छ ? त्यसबाट घर राम्रोगरी चल्छ कि चल्दैन ? कति मैना भइसक्यो चिया खान छोडेको, विहान वेलुका उसिना चामलले मात्र पनि तिम्रो पेट भर्न सकेको छैन भने कसरी यो साल केटाकेटीलाई स्कूल पठाउनु। भन्न सजिलो छ स्कूल पठाउने त हो नि। लुगा हाली देऊ, किताब किन, तिर स्कूलको फिस। अब तिमी कुरा गर्छौ राम कृष्णको। उसले किन नपढाउनु, त्रिभूवन एयरपोर्ट भन्सार कार्यालयको जागिरे ना. सु.। उसको दैनिक अम्दानीले उसकै तीन महीनाको तलबलाई जित्छ। त्यति मात्रै ? एक वर्ष टिक्यो भने जीन्दगीभर सुति सुति खान पुग्छ। अब हेरन, दुइ वर्ष अगाडि खरदार हुँदा तीन महीना बस्न पाएको थियो। उस्को स्टाण्डर नै अर्कै भयो। उसको कुरा गरेर पनि हामीलाई हुन्छ—भो नकराउ, भात पकाउन जाउ। आफिस जान अबेर हुन्छ।"

बढी उत्सुक हुँदै जीवनकी श्रीमती सोध्छिन्—"यो त्रिभूवन एयरपोर्ट भन्सार कहाँ छ ?"

कुरालाई टुङ्ग्याउन खोज्दै जीवन उत्तर दिन्छन्—"गौचर भन्सार के"

"तब हजुर पनि त्यहीं सरुवा हुनुपऱ्यो यो प्रोमोशन भन्दा।"

झर्कंदै जीवन भन्छन्—"अँ तिम्रो वावुको पेवा हो ! एयरपोर्ट भन्सार, भन्ने वित्तिकै सरुवा भइ हालु ?"

एक छिनको मौनतापछि जीवन बरबराउन थाल्छन्—"मेरा को छन् पावरमा ? कत्तैवाट नाता लाउँदा पनि सचिव आफ्नो नाता पर्दैन। चाकडी गर्न शुरू गरूँ, घरमा केटा-केटी नहेरे चुलो बल्दैन। दिउँसो आफिसमा केही कुरा गर्नै कुरै भएन। कोसेली-पात ओसार्न आफुसंग केही छैन। अनि म कसरी आम्दानी हुने अड्डामा सरुवा हुनु। अस्ति मात्र एकजनालाई आफ्नै टेबुलमा राखी महीनौं सिकाएँ सघाएँ अब त सचिवज्यू खुसिहुनुहोला, कर, अन्तःशुल्क र भन्सार कुनै ठाउँमा परौंला भन्ने ठूलो आशा बोकेको थिएँ। तर के गर्नु कर्ममा नभएपछि नहुँदो रहेछ। उही मैले सिकाएको केटो पो छांटी भन्सारको हाकिम हुन पुग्यो। अब एक वर्षपछि ऊ घर फर्कंदा बोक्न नसक्ने गरी रुपैयाँ भित्र्याउँछ। किन मौका नपाउनु त्यस्ताले ! सचिवज्यूको सालोको ज्वाइँ न ठहरियो। आशाले मानिसलाई बचाउँछ। चिन्ता नगर। मेरो पनि मौका आउला। त्यसपछि छोरा छोरीलाई वोर्डिङ्गमा पढाउँला, तिमीलाई सुनै सुनले सजाउँला। जाउ ! खाना वनाउन। साँढे छः वजी सक्यो।"

यही बीच छोरा छोरी रुनथाल्छन्। शायद केटाकेटी भरखरै विउँझिए। उनीहरुको कुराको विषय अर्कै तिर मोडिन्छ। जीवन भन्छन्—"आज पाउरोटी छैन चाँडो खाना वनाउ।"

म जीवनको घर नगएको धेरै भइसकेको थियो। वाहिर वाटोमा हिंडदा उसको मुस्कान छरिएका अनुहारसँग मात्र म परिचित रहेछु। जीवनको घरमा चिया वन्न छोडेको पनि त महीनौं भइसकेछ। केटाकेटीको लागि पाउरोटीसम्म नभएको जीवनको घरको विहान मैले चियाको आशा

राख्नु बेठिक सम्झें। फेरि जीवनलाई बोलाउन समेत हिचकिचाहट पैदा भयो। सोचें, दिउँसो कार्यालयमा भेट्न जान्छु।

जीवनसँग गाँसीएको आशा र धैर्यताले उसलाई डोऱ्याएकोसम्म छ। शायद बाँच्ने सहारा दिएको छ। काठमाण्डू शहरमा बसेर पनि ऊ वर्षौंसम्म छोरालाई पढाउन चाहँदैन। उसिना चामल पेटभरी खान खोज्दैन। आफ्नो बासको खोजि छैन उसलाई। यस्तै तर्क उठछ उसप्रति मेरो हृदयमा।

यतिकैमा म घर पुग्छु। सात बजेको छ। मेरो कोठामा चियाको प्याला आइपुग्छ। चियाको बाफ मेरो अनुहारको अगाडिबाट उडिरहेको छ। समय समयमा मेरो चुस्कि क्रमवद्ध छ कप नरित्तिएसम्म। मेरो आँखा अगाडि जीवन जस्ता मेरा सयौं दौंतरीहरू खेल्न थाल्छन्। कहाँ छन्? के छन्? कस्तो स्थिति छ? कसरी सहन गर्छन्? आदि आदि प्रश्नले मेरो रित्तो छाति कोरिन्छ। र म एउटा सिंगो प्रश्न वन्ने अठोट गर्छु यो वर्तमान समाजमा।

म जीवनको अफिसमा पुगेर सोध्छु—"दश बजिसक्यो, कर्मचारी कोही आएका छैनन्?"

"कसलाई भेटनु छ?"—एउटा अधवैंसे व्यक्ति मलाई प्रश्नात्मक उत्तर दिन्छन्।

"जीवन सुब्बा साहब"—मैंले आफ्नो खोजपूर्ण आँखा चारैतिर मेच, टेबुल र कोठामा घुमाउँदै भने—"सुब्बा साहव वस्ने कोठा यही हो?"

"हजुर!"—उनले मुन्टो हल्लाउँदं औंल्याउन थाले—"यहाँ खरदार साहेव वस्ने, यहाँ सुब्बा साहेव वस्ने, ऊ त्यहाँ भित्र उप-सचिवज्यू वस्ने।"

मैले हाँस्दै सोधें—"तपाईं कहाँ बस्ने त?"

उनी अलमलिए र एकछिन पछि जवाफ दिए—"कहाँ बस्ने र! पिउन जाबोलाई मेचमा वस्न पनि नपर्ने र वस्ने ठाउँ पनि छैन। कोठा बाहिर वसी रह्यो घण्टी बजाउछन् भित्र पस्यो। चिया भन्छन् चिया बनायो। चुरोट भन्छन् चुरोट ल्यायो। वस्न किन पऱ्यो र?"

उनले आफ्नो कामलाई त्यत्ति सजिलोसँग व्यक्त गरेकाले उनी प्रति मनमा झन उत्सुकता बढ्यो र मैले सोधें—"कतिवर्षदेखि तपाईं यहाँ काम गर्दै हुनुहुन्छ?"

"चौवीस पुगेर पच्चीस लाग्यो" नअलमलिइकन जवाफ दिए। एक टेबुलको कुनामा रहेको मेचलाई संकेत गर्दै भने—"बस्नुहोस् न त्यहाँ। सुब्बासाहेब को टेबुल पनि त्यही हो। म अर्को कोठा खोल्न जान्छु।"

खाली कोठामा म एक्लै छु। मेरो नजर कोठाका चारैतिर दौडन थाले। कोठामा स्टीलका तीनवटा बन्द दराज र त्यसमाथि अस्तव्यस्त कागजपत्र र फाइलहरू। कोठाको कुनामा हिटर चियादानी र कप-प्लेटहरू र भित्तामा क्यालेन्डर छन्। पर्दा भएको एक ढोकामा पर्दाको च्यापवाट उप-सचिवको कोठाको एक रिवालभिंग चेयर र टेबुल मात्र देखिन्छ। प्रवेश निषेधको वोर्ड झुन्डिएको छ। त्यहाँ वस्ने उप-सचिव कस्ता होलान् ? प्रश्न कोरिन्छ मेरो दिमागमा। यत्तिकैमा जीवनको आवाज सुनिन्छ—"कृष्ण वहादुर !" जीवन कोठामा प्रवेश गर्ने वित्तिकै मलाई देख्दा झस्कन्छन् र भन्छन्—"अहो वहाँवाट यहाँ ? धेरै काल भयो भेट पनि नभाको !"

"अँ। तिमीलाई नै भेटुँ भनेर। दशै वजे आइपुगेको थिएँ।" प्रफुल्ल मुद्रामा जीवनले भने —"हेरन ! घरवाट साँडे नौ वजे निस्किएँ। वस चढन पनि आफिस समयमा ज्यादै भीड़। म त हिंडेरनै आउँछु। जति चाँडो आउँभने पनि सवा दश—साढ़े दश भइहाल्छ। चाँडो आएर पनि के गर्नु। उप-सचिवज्यू एघार नवजी आउनुहुन्न। उहाँ नआए कामै छैन।"

जीवन दराजतर्फ लम्किए र दराजवाट चार-पाँचवटा फाइल निकाली आफ्नो टेबुलमा राखे। त्यत्तिकैमा कृष्ण वहादुर कोठामा प्रवेश गरेर भने—"हजुरले मलाई वोलाएको ?"

कृष्ण वहादुरलाई चिया तयार गर्ने संकेत गर्दै जीवन भन्छन्—"खरदार साहव आउनु भएको छैन ?"

"आज उहाँलाई उप-सचिवज्यूले काममा पठाउनु भएको छ। हिजै अफिस आउन्न भनेर भन्नु हुन्थ्यो। सुब्बा साहेवलाई थाहा छैन ?"—कृष्ण वहादुर ले भने।

"के भन्नु ? कर्मचारीहरूलाई त यी हाकिमहरूले बाँधा जत्तिकै सम्झन्छन् महीनामा पन्ध्र दिन त उनकै काम गर्नु पर्छ"—लामो सास लिदै

जीवन भन्छन्—"के गर्नु सरकारी कार्यालयमा नोकरी गरेको छु भनेर नाक फुलाउनु पनि वेर्थै हो। नगरूँ भने हाकिम रिसाइहाल्ने, हाकिम रिसाए-पछि सरुवा हुने वा राजिनामा दिने बाहेक अरू कुनै उपायनै रहँदैन। हाकिमलाई खुशी तुल्याए रेकार्ड पनि राम्रो हुने आफूले सहुलियत पनि मनग्गे पाइने। फाइदा हेर्नु कि वेफाइदा हेर्नु, भन्नुहोस् त ?"—मतर्फ हेर्दै जीवन आफ्नो मनको गरुङ्गो भारी विसाउँछन्।

म अलमलमा छु। कार्यालयको रीति स्थिति आफूले नवुझेको। आफूले नभोगेको। यसै हो भन्न पनि नसकिने। तर जीवनले भने मैले पनि वुझेकै जस्तो गरी वयान गरे। केवल प्रश्नवाचक आँखा जीवनका अनुहारमा परे। मैले केही जवाफ दिन सकिन।

"आज सचिवज्यूले यो फाइल वनाएर ल्याउनु भनि भन्नु भएको छ। आफ्नो विवेक र बुद्धिले भ्याएको कुरा लेखिसकेको थिएँ। तर उहाँलाई चित्तवुझेन। अव म यो फाइल कसरी वनाउँ ? मेरो दिमाणले काम दिएको छैन"—जीवनले हातवाट फाइल टेवुलमा राखी टोपी हल्लाउन थाले र भने—"उहाँले भने जस्तो गरौं भने मेरो विवेकले दिंदैन, नगरूँ भने यस-वाट फुर्सद पाइएन।"

अझै उनको कुरा मेरो समझभन्दा टाढा छ। म केही वोल्ने स्थितिमा छुइन। यसैवीच जीवनले मलाई सोधे—"विशेष केही थियो कि ?"

तुरून्त उनलाई मैले केही जवाफ दिन सकिन किन कि उनलाई भेट्ने मेरो विशेष केही थिएन। म त केवल जीवनको घरको विहानको गन्थन सन्दर्भमा उनलाई भेट्ने इच्छा थियो। उनको वारेमा केही जान्ने उत्सुकता वोकी उनको कार्यालयसम्म आएको हुँ।

उनलाई मैले घवराहटमा नै भनें—"विशेप त केही थिएन। वस ! तिमीलाई भेटुँ। धेरै भयो भेट नभएको, त्यसैले।"

म पूर्णरूपमा नखुलेकोमा उनलाई आश्चर्य लाग्यो होला। किनभने केही वर्षअघि हामी सारै मिल्ने साथी मध्येका हौं। आज परिस्थितिले हामी-

लाई संकोच पैदा गरेको छ। जीवन एक जिम्मेवार कर्मचारीको साथै एक घरको जिम्मेवार मालिक पनि हुन्।

जीवन फेरि दोहऱ्याउँछन्—"केही त अवश्य होला ?"

यसै बीच कृष्णबहादुरले दुइ कप चिया टेबुलमा राख्छन्। कुरा थाल्ने विन्दु तयार हुन्छ "चिया"।

मैले भनें—"भरखर खाना खाएर आएको होइन र? अहिले चिया पिउने ?"

जीवन अलि रोकिंदै जवाफ दिन्छन्—"अँ! विहान खाना खान रूच्दै रूच्दैन। फेरि अफिसमा आएपछि चिया खाने आदत पनि बसी सकेको छ। के गर्नु, यो चिया पनि सरकारी सहुलियत मध्येकै हो। यसको उपभोग गर्नु पर्छ नै। हामी जस्ता साना कर्मचारीलाई विशेष के सहुलियत छ र। यो पनि त हाकिमको तजविजको कुरा हो। पाउनुपर्छ भन्ने केही छैन। हाकिमलाई मनलागेन भने भोली रोक लागीहाल्छ।"

सहुलियतको चियामा मेरो हात पर्छ। चियाको चुस्कीसंगै मेरो ध्यान विहानको वार्तालापमा केन्द्रीत हुन पुग्दछ। जीवनले शायद खाना खान मन नभएर कम खाएको होइन। ना. सु. को जागिर, काठमाण्डूको बसाइ, घटीमा एकसय पचास घर भाडा, कति नै पुग्दो हो र चार प्राणीको लागि। उसिना चामलै खाए पनि चारजनालाई महीनामा सत्तरी के. जी. लागिहाल्छ। तरकारी, नून, तेल, मसला लाग्ने नै भयो। यो त महीनाको खर्च भयो। वार्षिक खर्चमा चाड-पर्व, लुगाफाटो र आउना-पाउना हिसाव गर्दा; म त जीवनको घरको वजेटै बनाउन असमर्थ छु। कसरी चलाएका छन् ?

टेबुलको दुइ तर्फबाट आएको चियाको चुस्कीलाई चिर्दै म भन्छु—"जीवन ! तिमीले जागिर खाएको कति भयो होला ?"

"यस्तै दश वर्ष। तिमीलाई थाहै छ। जब मेरो घरबाट पैसा आउन छोड्यो। मैले आफ्नो कलेजको पढाईलाई बाध्य भएर रोक्नु पऱ्यो। यी नै मेरा हाकिम उप-सचिव हाम्रै क्लासका साथी शिवनाथ शर्मा हुन्।

उनका रुपैयाँ वलिया थिए, उच्च शिक्षा हासील गरे। उनले जागिर खाएको छः वर्ष त भयो। उनी मेरो हाकिम छन्। जागिरको दृष्टिकोणले उनी भन्दा म चार वर्ष जेठो छु। दर्जाको दृष्टिकोणले म भन्दा उनी दुइतह वढी छन् र तलवको हिसावले मेरो भन्दा तीन गुना वढी छ।"

"ए ! उही शिवनाथ"—मैले भनें—"उनका बाउ काफी धनी थिए रे ! राणाका पालाका डिट्ठा ! पकनाजोलमा घर हुने होइन ?"

"हो, उनै"—जीवनले निराशापूर्वक जवाफ दिए—"के गर्नु, उनको घरमा साथी भएर गएका थियौं। आज भोली उनको नोकरको रूपमा विजुलीको पैसा तिर्ने टेलिफोनको पैसा तिर्ने र चाड-वाडमा किन मेल गरी दिनुपर्छ।"

मैले जीवनलाई भनें—"आफ्नो साथी हाकिम भएका अड्डामा त झन् राम्रो हुनुपर्ने होइन र ?"

जीवन भन्छन्—"हाम्रो यस सरकारी अड्डाको परम्परानै यस्तो छ कि हाकिमको हातमा नै कर्मचारीको जीवन हुन्छ। हाकिमलाई कुनै कर्मचारी मन परेन भने त्यसलाई सताउने अनेक नियम उपनियमको व्यवस्था छ। फेरि अर्कोतर्फ कुनै नियम उपनियम नभए पनि हाकिमले चाहेमा हाकिमको माथिको हाकिमको हवाला दिंदै हाकिमले पेल्ने परम्परा छ। त्यसैले यस भित्र सवै छिर्नै पर्छ। नछिरी घरै छैन। फेरि हाम्रो हाकिमले पनि माथिको हाकिमलाई रिझाउनुपर्छ। हाकिमले चाहेमा महीनौं दिनमा हामीलाई लखपति वनाउन सक्छन्। यो वास्तविकता हो। त्यही आशामा हामीले उनीलाई रिझाउनुपर्छ। यो हाम्रो परम्परा नै भइसकेको छ।"

जीवनसंग म धेरै कुरा सोध्न चाहेर पनि सोध्न सक्दिन। हाम्रो मित्रतामा कुनै कमी छैन तर पनि म सोध्न सक्दिन। जीवनको वास्तविकतासंग त अव म धेरै टाढा छुइन। म उनको मुखबाट नै सुन्न पाए पूर्णता सम्झन्छु। उनी फाइल लिएर सचिवज्यूकहाँ जाने तरखरमा छन्। यत्तिकैमा हामीतर्फ हेर्दै नहेरी शिवनाथ आफ्नो कोठामा प्रवेश गर्दछन्।

साथै जीवन पनि आफ्नो सलामी चढाउन कोठामा प्रवेश गर्दछन् । केही क्षणमै जीवन कोठामा आई मलाई भन्छन्—"म यो फाइलको काममा सचिवज्यूकहाँ जान्छु, तिमी तबसम्म शिवनाथजीसंग कुराकानी गर। म आइपुगिहाल्छु।"

जीवन चाँडै आउने आश्वासन दिंदै मसंग विदा हुन्छन् । मलाई शिवनाथ भेट्ने कौतूहल जाग्छ । कृष्णवहादुरलाई बोलाई शिवनाथ-कहाँ आफ्नो नामको स्लिप पुऱ्याउने संकेत गरें । मेरो अनुरोध अनुसार कृष्णवहादुरले स्लिप पुऱ्याए तर शिवनाथले मलाई तुरुन्त बोलाएनन् । एकै-छिन बसन भनी पठाए । कृष्णवहादुरप्रति मेरो ध्यान आकर्षित भयो ।

हाकिमको घण्टीको तालमा भित्र बाहिर गर्ने सिपालु कृष्णवहादुरले जागिर खाएको पच्चीस वर्ष भएछ । उनी जुन वखत जागिरे थिए शायद शिवनाथले बारखरी खारेका थिएनन् होला । सरकारी कार्यालयमा पिउन-भन्दा मुनिको दर्जा त अवश्य छैन । यसैले कृष्णवहादुरले शुरूमै पिउनमा जागिर खाएको हुनुपर्छ । र शायद पिउनबाट नै अवकाश पाउँछन् । 'यो कस्तो निजामती नियम हो ? पिउनमा जागिरे हुन नेपाली लेखापढी चाहिन्छ तर सिपाही र पुलिसमा भर्ति हुन भने अनिवार्य छैन । पुलिसमा शुरूमा कन्स्टेवलमा भर्ना भएको इन्स्पेक्टर र एस. पी. हुन कुनै रोक छैन । सिपाहीमा भर्ति भएको पेन्सन पकाउँदा सुवेदार र लप्टन हुन सक्छन् । तर पिउनको नोकरी पच्चीस वर्ष हुँदा उसको एक तहसम्म नबढ्ने । सुनेको थिएँ राणाको पालामा सिपाही र लेख्न जान्ने सिपाहीको वर्गिकरण गर्दै नौसिन्दा हुँदै वहिदार हुन्थे रे !' उनी आफ्नो पदमा रमाएकै देखिन्छन् । कार्यालयमा पनि सबैभन्दा चाँडै उपस्थित हुनसक्छन् सबैभन्दा पछि-सम्म पनि उनी नै बस्छन् ।

नेपाली वेषभूषामा एक युवक कोठामा प्रवेश गर्छन् । यिनी यसै कार्यालमका शाखा अधिकृत हुन् भन्ने कुरा एउटा सुसज्जित टेवुलमा गएर बसेपछि मैले निश्चय गरें । आफूले नचिनेको अनुहार भएको हुँदा उनीतर्फ म आकर्षित हुने आवश्यकता ठानिन । केही क्षणमा उनी शिवनाथ-

को कोठामा प्रवेश गरे। शिवनाथले उनलाई अवेला भएको कारणको सोधाइको उत्तरमा भन्न लागे जो म स्पष्ट सुन्न सक्दिन।

"सचिवज्यूको छोराको ………… जावलाखेल ………… सेन्ट जेवियर्स ……भिड वस………"

शाखा अधिकृत वाहिर कोठामा आउँछन्। शिवनाथको कोठाबाट वोलावटको विद्युत घण्टी वज्छ। घण्टीको आवाज नटुङ्गीदैं कृष्णवहादुर हुत्तिएर कोठाभित्र पस्छन्। कोठावाट वाहिर आई मलाई कोठाभित्र प्रवेश गर्ने संकेत गर्दछन्।

म कोठाभित्र प्रवेश गरी शिवनाथसंग हात मिलाई औपचारिकता पूरा गर्छु। शिवनाथले मसंग खुलेर वस्न सकिरहेका छैनन्। हुनसक्छ, उनलाई आफ्नो पदको घमण्ड छ। मलाई लाग्छ, उनले असजिलो महसूस गरी रहेका छन्। शिवनाथको आँखा टेवुलको चारैतर्फ घुमिरहेछ मानौ केही हराएको वस्तुको खोजमा आँखा दौडिरहेछ। कोठामा छाएको मौनताको पर्दा खिच्दै मैले भने—"शिवनाथजी ! तपाईं यहाँ हुनुहुन्छ भन्ने कुरा मलाई थाहै थिएन। कहिलेदेखि तपाईं यहाँ ?"

"प्रमोशन भएदेखि, करीव एक वर्ष हुन लाग्यो"—शिवनाथ वडो गम्भीर मुद्रामा उत्तर दिन्छन्।

हामी दुइको कुराकानी नभएको पनि धेरै समय भइसकेको थियो। हिजो र आजको शिवनाथमा आकाश-जमिनको अन्तर छ। औपचारिक कुराकानी टुङ्गिनलाग्दा पनि उनी राम्रोगरी मसंग खुल्न सकेका छैनन्। मैले जव विद्यार्थी जीवनका केही सम्झना फुकाउँदा उनमा केही स्पष्टता देखिन थाल्यो। मेरो वारेमा उनको सोधाई विशेष थिएन। मैले खुला हृदयले आफ्ना अतितका दिनहरूको वयान गरें। मेरो भविष्य सम्वन्धमा निश्चितता नभएको व्यहोरा सुनाएँ। साथै शिवनाथलाई मैले सोधें—"कुन कुन कार्यालयमा काम गर्नु भयो ? अव कहीं सरुवा हुने विचार त छैन ?"

"लोकसेवाले यसै मन्त्रालयमा छःवर्ष अगाडि खटाएको थियो। एक वर्ष यसै मन्त्रालयमा काम गरें। त्यसपछि अन्तः शुल्क, कर कार्यालयहरूमा दुइ

दुइ वर्ष काम गरें। अब पाए वीरगंज या विराटनगर भन्सारमा जाने तरखरमा छु।"—शिवनाथले आफ्नो कुरालाई पुष्टिदिदै भने—"यो मन्त्रालयमा बसेर के गर्नु? दश पाँचबजाउने मात्र काम छ। छ भनुँ भने पनि छैन, छैन भनुँ भने पनि एक दुइ तलबाट आएको फाइल माथि फरवार्ड गर्ने। यति त हो। यही मन्त्रालयमा बसी रह्यो भने मानिसको मानसिक, शारीरिक र आर्थिक शक्ति क्षीण हुन्छ। म त चाहन्छु कुनै व्यस्त हुने कार्यालयमा जाउँ। हेरौं! के हुन्छ?"

शिवनाथको चित्तवृत्ति सहजै बुझ्ने मौका पाएँ। मप्रति उनको संकोच हराए जस्तो छ। संकोच लिनुपर्ने अवस्था पनि त छैन। म एक साधारण नागरिक, मेरो अगाडि शिवनाथ जस्ताले आफ्नो गुणगान गाएर सुनाउँदा उनकै मूल्य बढ्दछ। मैले पनि यही मौकामा कुरा थपें—"चार वर्ष सम्मको अन्तःशुल्क र कर कार्यालयको अनुभवले निश्चय पनि तपाईंलाई भन्सार कार्यालयमा काम गर्न योग्य तुल्याएको होला?"

"यहाँ अनुभवको आधार कहाँ हेरिन्छ र?"—शिवनाथ आफ्नो बारेमा स्पष्टीकरण दिन्छन्—"लोकसेवाले यहाँ मलाई खटाउँदा कत्रो सोर्स लगाउनु पऱ्यो। मेरै बुवाले तालिम गरेका व्यक्ति लोकसेवामा रहेछन्, उनकहाँ बुवा आफै गई जसरी पनि अर्थ या परराष्ट्रमा पार्न कोशिश गर्दा पो म यहाँ शिफारिस भइ आएँ। यहाँ आएर पनि मलाई एक वर्षसम्म कुनै कामको जिम्मा दिइएन। पछि वडो कोशिश गरी अन्तःशुल्कमा गएँ तब मात्र मेरो जीन्दगीको बाटो राम्रो गरी बन्यो।"

मैले मनमनै विचार गरें शिवनाथले अन्तःशुल्क र करमा बस्दा मनग्गे पैसा कमाएको हुनसक्छ। अब फेरि भन्सारमा जाने ताकमा छन्। आर्थिक स्थिति वडो बलियो बनाउने तरखरमा लागेका शिवनाथ पैसा नकमाइने अड्डा र पैसा नकमाइने मानिस वेकम्मा ठान्दारहेछन्। उनको प्रस्तुतीकरणमा मेरो कुनै प्रतिक्रिया छैन। यसै सिलसिलामा मैले सोधें—"तपाईंको तलब कति आउँछ?"

उपहासको मुस्कान दिदै भने—"कति भन्नु चुरोटसम्म महीना भरी पुग्छ। त्यही चारसय चानचुन हात पर्छ। घर बनाउन तेजारथ सापटी लिएको थिएँ, कट्टा भई हाल्छ। फेरि संचयकोष कट्टी गर्दा त केही हात पर्दैन भने पनि हुन्छ।"

"घर कहाँ बनाउनु भयो ?"

"ठमेलमा बनाएको छु। सरकारी सापटीको रकमले जग्गा किन्न पनि पुगेन।"—खुशीको लामो सास फेर्दै भने—"दुइ लाख जति आफूसँग थियो एउटा सानो बंगला बनाएँ। घरको अंश केही लिइन मैले त।"

"छोरा भएर पैतृक सम्पत्तिको आश गर्नु राम्रो पनि त होइन"—मैले उनको कुरामा जोड़ दिदैं भने—"जे छ दुःख जिलो आफैंले गर्नु वेश होइन र ?"

शिवनाथको विचारको विपरीत मेरो विचार व्यक्त छैन। उनलाई अब एक कार किन्ने सारै ठूलो धोको बाँकी रहेछ। यतिमात्र होइन त्यसलाई प्रयोग गर्न सक्ने क्षमता हासिलगर्नमा पनि उनी निश्चित छन्। उनलाई उनको हाकिमप्रति पूर्ण विश्वास र भरोसा छ कि निकट भविष्यमैं उनी भन्सारको हाकिम हुन जाँदैछन्।

मैले सोधें—"वीरगंज र विराटनगर भन्सारमा कुन राम्रो छ ?"

"त्यस्तै हो दुवै ! अझ विशेष वीरगंज राम्रो छ किनभने काठमाण्डूको ढोका हो त्यो।"

"ए ! यसको मतलब त्यहाँ बढी राम्रो भए त्यहीं जानुपर्छ।" म अझ उनको कुरा लाई पुष्टि गर्छु।

"कर र अन्तःशुल्कमा बसुन्जेल चौबीसघण्टा त्रासमा बाँच्नु पर्ने। भन्सारमा त माथिसम्म थाह भएको कुरा हो। तलदेखि माथिसम्म दर्जा अनुसार भाग लगेर आउने कुरा कुरा, कसलाई थाहछैन र ? कम-वेशी सम्म मात्र हो। फेरि इच्छा लाग्यो भने अनुचित नै गरे पनि मालामाल। यो कुरा त राणाको पालादेखि चलिआएकै कुरा हो।"

"अनुचित कार्य नगरीकनै आउने त उचित नै भयो"—म उनको कुरालाई बढावा दिदै भन्छु - "कस्तो आम्दानी छ त्यहाँ ?"

"यही महीनाको अठार हजारदेखि बीससम्म पुग्छ। अरू त के कुरा, जावो कारीन्दो बहिदारको भागमा चारहजार पर्छ। फेरि तलब बाँडेको भोलीपल्ट एकाउण्टेटले नै त्यो सलामी रकम बाँड्छन्। यसले गर्दा कसै-द्वारा छुपेको छैन। अनुचित रकम भन्न पनि नमिल्ने। त्यसैले त मेरो पूर्ण कोशिश त्यसैमा छ।"

टेबुलमा भएको टेलिफोनको घण्टीले हाम्रो कुरालाई रोकिदिन्छ। शिवनाथले हातको इशाराले 'एकछिन' भन्दै आफ्नू हात टेलिफोनमा बढाउँछन्।

"हेलो""हजुर, नमस्कार हजुर''''''" ! टेलिफोनमा शिवनाथ बोल्दै जान्छन्—"हजुर'''मैले जीवनलाई भनेको थिएँ'''त्यहीं फाइल लिएर आएका छन् हजुर'''हजुर'''उसको दिमागले भ्याउँदैन। म यहाँ सेक्सन अफिसर र जीवनलाई गर्न लगाइदिन्छु पठाइबक्सियोस्'''हजुर हजुर''' नमस्कार हजुर।" टेलिफोन राखेर मतिर हेर्छन् र भन्दछन्—"सचिवज्यूको कुरा कर्मचारी नबुझ्ने, कर्मचारीको कुरा सचिवज्यू नबुझ्ने। आफू परें बीचमा दुवैको मध्यस्थता गर्नु पर्ने।"

विषयबस्तुसँग आफू परिचित नभएको हुँदा केही नबोली उनको कुरामा सम्मतिसम्म जनाएँ। यत्तिकैमा जीवन कोठामा प्रवेश गर्छन्। जीवन मलाई हेर्दैनहेरी टेवुलको अर्को छेउ, शिवनाथको कुर्सीको छेउमा गएर उभिए। फाइलको विषय सम्बन्धमा आफ्नू मन्तव्य व्यक्त गर्नलागे—"यो फाइलमा सचिवज्यूले भने जस्तो गर्न आर्थिक नियमले दिदैंदिदैन। म कसरी आर्थिक नियम विपरीत लेखौं ? सचिवज्यू भन्नुहुन्छ—नियमसियम सबै मिलाएर ल्याउनु—नियममा उहाँले भनेजस्तो छैन। लौ विचार गर्नुहोस् हाकिम साहेव, ठेक्काको काम सम्झौता अनुसार समाप्त भइसक्यो। पाउने रकम ठेकेदारले पाइसक्यो। अब यो नचाहिंदो दावी कसरी श्री ५ को सरकारले स्वीकार गर्ने ? पचास-साठी हजार भए एउटा कुरा, असी

लाखको दावी, खै ! म त केही विचार गर्न सक्दिन। हामी त सानो कर्मचारी जागीरको भरमा जीवन बचाउनु पर्छ। भोलि वि० प्र० वि० अथवा अख्तियार दुरुपयोगले छान-बीन गऱ्यो भने के बुझाउने ? लौ हाकिम-साहेब तपाईं नै विचार गर्नुहोस्।"

"खै, फाइल ल्याउनुहोस्"—शिवनाथ जीवनको हातबाट फाइल समात्दै फाइल पल्टाउन थाल्दछन् र भन्दछन्—"सचिवज्यूले आज्ञा भएको कुरामा तपाईं धेरै तर्क नगर्नुहोस्। तपाईंको गए सानो जागीर, सचिव-ज्यूको गए विचार गर्न सक्नुहुन्छ ? ऊहाँले भनेपछि हामीले कुनै हालतमा पनि मिलाउनुपर्छ। फेरि निर्णय गर्ने अधिकारी सचिवज्यू हो। सचिवज्यू त केवल एकै मंत्रालयमा एकै फाइलको टिप्पणीमा राय नफाटोस् भन्नेसम्म चाहनुहुन्छ। आफै फस्ने काम उहाँ निश्चय पनि गर्नुहुन्न। फेरि फसे नै पनि उहाँलाई नेपालमा केही गर्न सक्ने कसैको ताकत छैन। उहाँ कसको मान्छे तपाईंलाई के थाहा ? जेहोस् हामीले नून खाएका छौं, उहाँको आज्ञा शिरोपर गरी काम गर्नुपर्दछ।"

केही मिनेटको फाइलको अध्ययनपछि शिवनाथजी भन्दछन्—"लौ, लेख्ने बाटो पाइहाल्नुभयो। यस किसिमबाट लेख्नुहोस्। निर्माण यातायात मंत्रालयले पनि दिनपर्ने किसिमको राय दिएकै रहेछ। यसैको आधारमा—सम्झौता अनुसार ठेकेदारले काम सक्नुपर्नेमा बढ्दै गएको मँहगाई र नक्शा इस्टिमेट भन्दा केही बढी काम ठेकेदारले गर्नुपर्ने समेत ठेकेदारको मिति-मितिको पत्रबाट ज्ञात हुन आएको र सम्बन्धित मंत्रालयको समेत दिनपर्ने किसिमको राय भएको हुँदा आर्थिक नियममा उल्लेख नभएको परिस्थिति सृजना भएकोले हाल एक पटकलाई ठेकेदारको दावी बमोजिम असी लाख दिनुपर्ने देखिएकोले निकासाको लागि व्यहोरा प्रस्तुत गर्दछु।—भनेर लेखि-दिए भइहाल्छ। तपाईं हाम्रो घर-घरानाबाट जाने होइन, दिनेले दिन इच्छा गरेपछि तपाईं हामीलाई के टाउकोदुखाइ ! जानुहोस्, आजै फाइल पेश गर्नुपर्छ।"

शिवनाथको सजिलो वयान जीवनको मस्तिष्कमा घुसेको छैन । जीवन फाइल समात्नसम्म पनि हिचकिचाएका छन् । शिवनाथको दुइ-तीन पटकको आदेशपछि फाइल समाती केही नबोली जीवन कोठावाट वाहिर निस्कन्छन् ।

शिवनाथ हाँस्दै भन्दछन्—"जीवन हाम्रो सहपाठी हो । चिन्नु भएन ? कस्तो कुरा नवुझ्ने ! त्यसले त उसको उन्नति भएको छैन । जागीर खाएको दश वर्ष भइसक्यो ।"

टेलिफोनको घण्टी वज्दछ । शिवनाथ टेलिफोनमा वोल्न शुरू गर्छन्—"हेलो नमस्कार हजुर ! हजुर, लगाइसकें · हजुर ·· हजुर · हजुर आजै पेश हुन्छ हजुर हजुर ··हवस् । म आइहालें · नमस्कार हजुर ।"

मतिर हेर्दै शिवनाथ भन्छन्—"मलाई सचिवज्यू कहाँ जानुपर्‍यो । भोलि-भोलि आउनुहोस् न । गफ गरौंला । अहिले म जाउँ कि ?"

शिवनाथ र म कोठावाट वाहिर निस्कियौं । शिवनाथ गए र म वाहिरको कोठामा अलमलिएँ । जीवनले उनको टेवुलको मेचमा वस्ने संकेत गरे । त्यहीं वसें । शाखा अधिकृतको नजरमा म नौलो भएको हुँदा जीवन र मेरो अनुहार वारम्वार हेरिरहन्थे । यसै वीच जीवनले मेरो परिचय शाखा अधिकृतलाई दिन्छन्, मलाई शाखा अधिकृतको । मैले गरेको नमस्कारको प्रतिउत्तर खुशी मुद्रामा नमस्कार फिर्ता गर्छन् । हाम्रो साधारण कुरा शुरू हुन थाल्दछ । उनी पनि नोकरीमा भरखरै प्रवेश गरेका रहेछन् । तीन वर्षमात्र भएको रहेछ । सरसरती हेर्दा साधारण पोशाक, कुनै तड़क-भड़क छैन । मलाई लाग्छ—यिनले जागीरको रस-रंग पाएका छैनन् । यिनी सुक्खा तलवमा आश्रित छन् ।

शाखा-अधिकृतलाई सम्वोधन गर्दै जीवन भन्दछन्—"भन्नुस् हाकिम साहेव, यो फाइल कसरी वनाउने सचिवज्यूको अनुकूल ?"

"हेर्नुस् सुव्वा साहेव ! तपाईं जस्तो टिप्पणी लेख्नुहुन्छ म त्यसैमा दस्तखत गरी माथि पठाउने हुँ । फेरि तपाईंलाई उप-सचिवज्यूले भनी सक्नुभएको छ भने फेरि किन यस विषयमा वादविवाद गरिरहने । जागीर खान मन छैन भने राजीनामा लेख्ने हो, खान मन छ भने भनेजस्तो गर्ने

हो। विनासित्तिमा समय बरबाद गरेर केही फाइदा छैन।"

जीवन बोल्दै नबोली फाइल पल्टाइ टिप्पणी ड्राफ्ट गर्न शुरू गर्न लागे। नगरेर पनि के गर्नु ! जीवन नोकरीसँग जोरी खोज्न सक्दैन। जागीर छोडेर गर्ने पेशा उनको केही छैन। जीवनको लागि नायब सुब्बाको जागीर सिङ्गो जीवन हो।

यस कोठाको गनथन र समस्यासँग मलाई केही चाख छैन किनकि यो मेरो विषय नै होइन र मेरो सूझ-बूझ भित्र पस्न पनि सक्दैन। मलाई त केवल वर्तमानको जीवनसँग मात्र वास्ता छ। यसै प्रसंगमा मलाई शाखा-अधिकृत कृष्णगोपालजीसँग केही सोध्ने उत्सुकता बढ्दछ। कृष्णगोपालजी-लाई सम्बोधन गर्दै म भन्दछु—"कृष्णगोपालजी ! जागिरे जीवन तपाईं-लाई कस्तो लाग्यो ?"

मेरो प्रश्नले उनको अनुहारमा गम्भीरता छायो, उनले तत्काल उत्तर दिन सकेनन्। फेरि मलाई मेरो प्रश्न दोहोराउन आग्रह गरे र मैले प्रश्न दोहराएँ। उनको अनुहारमा ज्वार-भाटा पैदा भयो। उनले गम्भीर स्वरमा भने—"बडो कठिन प्रश्न गर्नु भयो तपाईंले।"

मैले हाँसेर भनें—"कुनै अपठ्यारो महसूस गर्नु भएको छ भने भँगो। मैले यसकारणले जान्न चाहेको कि यदि रमाइलो रहेछ भने म पनि जागीर खाने तरखर गरौं भनेर। अरू विशेष केही होइन।"

कृष्णगोपालजी भन्दछन्—"कुनै अपठ्यारो त छैन मलाई। तर तपाईं-को तीन सेकेण्डको प्रश्नमा मेरो तीन घण्टाको उत्तर छ। त्यसैले मैले भन्न हिचकिचाएको। सरकारी उच्च ओहदामा तपाईंका कोही नजीकका नातेदार छन् भने जागीर खानुहोस्। होइन भने कुकुरले नपाएको दुःख पाउनु हुन्छ। अँ, अर्को उपाय एउटा छ। यदि तपाईं तेल-वेसार घस्न सिपालु हुनुहुन्छ भने पनि हुन्छ।"

जीवन बीचैमा बोल्छन्—"सोझै भनिदिनुस् न हाकिमसाहेब—तीन 'च' अर्थात् चाकड़ी, चुक्ली र चम्चागिरी।"

जीवनले व्यक्त गरेको तीन 'च' को अर्थले ममा हाँसो फुटायो। तीनै-

जना हाँस्न लाग्यौं । कोठाको वातावरण नै रमाइलो हुनलोगेको थियो । जीवनको अनुहारमा गम्भीरता छायो । उनी उही ठेक्का सम्बन्धी फाइल केलाउँदै छन् । उनको अनुहारमा मेरो नजर पर्ने वित्तिकै स्थिति विषयमा मलाई सोच्न कर लाग्यो —कस्तो परिस्थितिमा जीवनका दिन गुज्रिरहेका रहेछन् । उनले यस्ता दिनहरू हजारौं विताइसके । धन्य हो सहनशीलता र सहिष्णुताको लागि । मानिसले मौकाको परखाइमा कति कष्ट सहनु पर्दो रहेछ । अभावको दौड़मा चलेको घरमा उनलाई के शान्ति मिलेको होला र अनुचितताको कार्य-तालिकामा चलेको कार्यालयमा उनलाई के आराम मिलेको होला । तथापि उनले नरमाएको कुनै संकेत देखिदैन किनभने उनी नेपाली हुन् । गाउँ र शहरको हावामा सम्मिश्रण एउटा जीवन ।

जीवनलाई फाइल कोर्न वाध्य गराउने हाकिमहरूको मनोवृत्ति सम्बन्ध-मा खोज्ने र जान्ने कुनै अधिकार छैन उसलाई । उसको विवेकले सरकारी राजस्वको असी लाख दिन चाहँदैन । विवश छ ऊ । नचाहेर पनि उसले लेख्नु छ । टिप्पणीको शुरूआत गर्नु छ । दैनिक दश रुपियाँमा विकेको जीवन । उसले सिंगो जीवनलाई बेचेको छ ।

जीवन फाइलमा आफ्नू काम समाप्त गरी शाखा-अधिकृतको टेवुलमा फाइल दिंदै भन्छन्—"लौ, माथि पठाउनुहोस् । जागीर जोगाएँ मैले त ।"

कृष्णगोपालजी फाइल पल्टाउँदै भन्छन्—"यति गरे अनुसार अन्तःशुल्क या कर कार्यालयमा जान पाइयो भने त वेशै भयो ।"

कृष्णगोपालको आशावादी वाक्यसंग सहमती जनाउँदै जीवन भन्छन्—"कोशिश गर्नुहोस् हाकिम साहेव सवरा हुन भन्दा तपाईं गर्नु हुन्न । तपाईं-लाई वसी-वसी कसले दिन आउँछ ?"

"त्यही न भयो । के गर्नु जीवनजी ! भनेको त हो नि, नहुने । तपाईं हाम्रो कोही भएको भए यसरी थच्चिएर वस्नु पर्थ्यो ? हेर्नुहोस् न हरिकान्त, भर्ना हुने वित्तिकै अन्तःशुल्कको पनि डिस्टिलरी शाखामा खटिए । मोहर आफूले लगाउन पनि नपर्ने, घरमा वसी-वसी महीनाको पच्चीसौं हजार वुझाउन पनि ल्याउने । अव उसले एम० ए० पास गऱ्यो भन्दा केको उदेक ।

हाल फेरि सप्तरीको मालपोत कार्यालयमा सरुवा भएको छ। केही नभए पनि वर्षको पाँच लाख भित्र्याइहाल्छ। त्यही सरहका हामीलाई एक छाक मीठो गरेर मासु खान त परै जावस् असनको तरकारी खानसम्म रहर छ।"

जीवन भन्छन्—"तिनी त हाम्रा मन्त्रीजीका भान्जा भए, छाडिदिउँ। शिववहादुरकै कुरा गरौं न। स्थानीय विकाश विभागमा खरदार छँदा कुन गति थियो। फेरि जिल्ला कार्यालयमा अस्थायी ना० सु० मा काम गर्दा पनि त्यत्ति केही देखिएको थिएन। जव यहाँ आएर भन्सारमा छः मैन्हा वसेको थियो, हेर्नुहोस् उसको विल्डिंग! अव उसले किन जागीर खानुपऱ्यो। घरको वहाल मात्रले तपाईं जस्तो सात हाकिम खाने भयो। हुन त मसान कुरेपछि मुर्दा पक्कै फेलापर्छ। हेर्दै जाउँ। हामी लाटाका खुट्टा पनि त वाटोमा पर्ला नि।"

कृष्णगोपाल र जीवनको वीचको कुरामा मैले प्रतिक्रिया जनाइन किन-भने यस्ता कुराकानी उनीहरूको दैनिक तालिकाभित्र पर्छ।

कृष्णवहादुर आफ्नू ड्यूटीमा सतर्क छन्। हाकिम साहेवलाई चिया ल्याउन सोधेकोमा सकारात्मक संकेत पाउँछन्। तुरुन्तै तीन कप गरम-गरम चीया टेवुलमा आइपुग्छ। चिया पिउँदै कृष्णगोपाल भन्छन्—"जीवन-जी! म आज चाँडै जान्छु। अलि सस्तो डेरा वानेश्वरतर्फ छ अरे। हेर्न जानु छ। कसैले सोधे—अफिसकै कामले गएको छ—भनी दिनु होला। ए! यो फाइल सचिवज्यूको कोठामा लगिदिनुस्।"

कृष्णगोपाल कोठावाट वाहिर निस्कन्छन्। कोठामा जीवन र ममात्र छु। जीवन आफ्नू वारेमा मसँग केही भन्न लागेको जस्तो अनुहारमा फाइल पल्टाइ-पल्टाइ गरिरहेका छन्। उनले केही वोल्न सकेका हुँदैनन्। मैले वीचैमा छेडिदिएँ—"जीवन! घरमा वच्चाहरू र माउज्यूलाई सन्चै छ?"

"ठीकै छ। वच्चाहरू कहिले स्वस्थ कहिले अस्वस्थ, यस्तै छ।"

"वच्चाहरू स्कूलमा राख्ने वेला भयो होइन?"—मैले सुस्तसँग कुरा उक्काएँ।

"वेला त भइसक्यो। तर.... !" समालिंदै उनले भने—"आगेसाल राख्ने विचारमा छु।"

जीवन अझै मसँग लुकाउन खोज्छन् आफ्नू वास्तविक जीवन ! यो नेपाली समाजको यस्तै मनोवृत्ति छ। जस्तै दुःख परे पनि नआत्तिने। 'इज्जत'को त्रास। कसैले आफ्नू वास्तविकता थाहा नपावोस् भन्ने धारणा। यो कहिलेसम्म टिक्न सक्छ ?

जीवन मेरो बारेमा धेरै-धेरै प्रश्नहरू अगाडि ल्याउँछन्। म आफ्नै किसिमबाट उत्तर दिँदै जान्छु। जीवन मेरो बयानमा संतुष्ट हुँदैनन्। विशेष कारणवश म जीवनलाई भेट्न आएको होइन। मेरो उत्सुकताले तानेर ल्याएको कुरा म भन्न सक्दिन। तैपनि साथी-भाइको विषयमा कुरा शुरू भएपछि उनी शंकारहित भए। उनलाई सचिवज्यूकहाँ फाइल लिएर जानुछ। त्यसैले छोटकरीमा कुरासम्म टुँगाई मलाई केही बेर त्यहीं बस्न भनी जीवन निस्के।

कोठामा म एक्लैछु। मेरो नजर कृष्णबहादुरको खोजीमा छ। केही बेरपछि कृष्णबहादुर कोठामा पस्छन्। मैले उनलाई रोक्ने विचारले कुरा निकालीहालें र भनें—"कृष्णबहादुरजी ! तपाईं चिया बडो राम्रो बनाउनु हुँदो रहेछ।"

"के राम्रो हुन्थ्यो र" -मेरो नगीचै आई लजाए जस्तो गरी भने— "होटेलको जस्तो बनाउन कहाँ जान्नु ? हाकिम साहेब चिया नै नराम्रो भयो भनेर गाली गरिरहनु हुन्छ।"

"त्यो भन्नु त हाकिमहरूका बानी हो"—मैले भने "साँच्चै राम्रो छ।"

कृष्णबहादुरको अनुहारमा खुशी छायो। उनी मसँग केही भन्न र सोध्न खोजे जस्तो गरी यता-उता हेर्न लागे। मैले नगीचैको मेचमा बस्ने आग्रह गरें। मेच अली पर सारी मेचको एक छेउमा टुसुक्क बसेर भन—"हजुर आज दिनभरि बस्नुभयो। फेरि ठूला-साना सबै हाकिमलाई चिन्नुभएको रहेछ। विहान त सुब्बा साहेबलाई मात्र खोज्नुहुन्थ्यो।"

मैले आफ्नू टाउको मात्र हल्लाई उनलाई सकारात्मक जवाफ दिएँ र भनें —"कृष्णबहादुरजी ! तपाईंले पच्चीस वर्षसम्म यही कोठामा मात्र काम गर्नु भयो ?"

मेरो प्रश्नले उनलाई हाँसो फुटायो । केही सम्हालिएर उनले भने—"के हुन्थ्यो यही कोठामा मात्रै ! यो कोठामा त तीन वर्ष भयो । यही पिउन भएर मैले धेरै अड्डामा काम गरेकोछु । कतिवटा मंत्रीको कोठामा पनि बसें । चार मन्त्रालयको काम गरिसकें, अहिलेसम्म । अब कति गर्नुपर्ने हो ?"

"तपाईंको तलब कति छ नि ?"

"शुरू-शुरूमा अस्थाई-अस्थाई जागीर खाइयो, पछि स्थाई भएपछि जम्मा भएको ग्रेड समेतले गर्दा अझै दुइसय पुगेको छैन । चार वर्षपछि दुइसय पुग्ला ।"

"घर कहाँ नि ?"

"दहचोक, यहाँबाट कस्सिएर हिंड्दा तपाईंहरूलाई तीन घण्टा, हामीलाई दुइ घण्टा लाग्छ ।"

"अहो ! त्यत्ति टाढादेखि दैनिक आउनुहुन्छ ।"

"न आए के गर्नु हामी हाकिम होइन ।"

"किन, हाकिम भए आउनु पर्दैन र ?"

"आए पनि उनको खुश, न आए पनि उनको खुश । घरसम्म मोटर लिन जाँदा त एघार नबजी कुनै आइपुग्दैनन् । फेरि हाजिर बजाए-पछि पुगिहाल्यो । साना कर्मचारीलाई छड्के लाग्छ, उनलाई लाग्दैन ।"

कृष्णबहादुरका रमाइला कुरामा म आफैं हराउँदै जान्छु । पच्चीस वर्षसम्म विभिन्न सरकारी कार्यालय र हाकिम छामेका कृष्णबहादुर निश्चय पनि भुक्तभोगी भइसकेको मलाई अनुभव हुन्छ । उनको भनाइमा स्पष्टता छ । धेरै बुझिसकेको कारणले धक र डर हराएको छ उनमा । शायद उनको हाकिमको अभावमा उनले आफूलाई स्वतन्त्र महसूस गरेका हुन-सक्छन् ।

"कृष्णबहादुरजी ! तपाईंलाई तलबले खान पुग्छ ?"—म मुख्य प्रश्न फुकाउंछु ।

मतर्फ फरक्क फर्केर कृष्णबहादुर नमीठो हाँसोमा भन्छन् —"तपाईंले

बुझ पचाएर सोच्नु भएको यस्तो कुरा ? कृष्णबहादुरको अर्थ म एउटा सिङ्गो शरीरमात्र त होइन ? मसँग सम्बन्धित मेरा जहान छोरा-छोरी पनि त छन् । बरू यसरी सोच्नु होस्—तपाईंको तलबले घरको नून-तेल सम्म त चल्छ ?"

कृष्णबहादुरको तीक्ष्ण दिमाग देखेर म केही छिन रनभुल्लमा परें । मेरो एक प्रश्नको अनेक उत्तर पाउँदा तुरुन्त मैले प्रश्न गर्ने हिम्मत गर्न सकिन । मैले आश्चर्य अनुहारमा उनलाई हेर्दै गएँ । फेरि कुराकानीको विषय वस्तु बदल्दै मैले भनें—"यति लामो अवधिसम्म जागीर खानु भएको तपाईंले नेपालका ठूला-ठूला मानिस् पनि त चिन्नु भएको होला ?"

"किन नचिन्नु ! मन्त्री, सचिव, डाइरेक्टर, हाकिम कत्ति हो कत्तिको चाकरी गरियो । किन नचिन्नु । बेस्सरी चिनिन्छ ।"—एकछिन मौन रही कृष्णबहादुर भन्दै जान्छन्—"हामी गरीबको लागि कोही चिनेर पनि काम छैन । आफ्नू दुःख आफूसँग छ । धेरै हाकिमहरूको गुह्य हामीलाई थाहा छ । त्यही फुस्काउला भनेर आफिस छोडेपछि पनि भेट भएपछि—कृष्णबहादुर अझै जागीरमै छौ ? कहाँ छौ ? लौ चिया खाउ—भनेर एउटा रुपियाँ फालिदिन्छन् ।"

उनी फेरि भन्दै जान्छन्—"यो हातले कति हाकिमहरूको स्वागत गरियो, गरियो । अड्डाको चालामाला बुझ्न शुरू-शुरूमा 'कृष्णबहादुर' सिवाय हाकिमको मुखमा अरू केही हुँदैन । जब बुझेर अलि सप्रन थाल्छन्, घण्टी लगाउन बिर्सेर 'घण्टी सुनिनस्' भनी उल्टै झपार्न थाल्छन् । पछि त मैले उनका मनको कुरा बुझेर काम गर्नु पर्दछ ।"

"के तपाईंले हाकिमहरूलाई आफिसको चाला-माला बुझाउनु पर्छ ?"—नजानिंदो स्वरमा मैले भनें ।

"सबैले कहाँ जानेर आएका हुँदा रहेछन् र। अर्को कुरा, एउटा हाकिमले गरेको व्यवहार अर्कोलाई नसुनाउँदा रहेछन् नि ! नयाँ हाकिमलाई महीनौं दिनसम्म त मैले भन्नुपर्छ । फाइल यहाँ छ । फलानाको घर यहाँ छ । फलानोले फलानोसँग यसरी भेटछन् । साबिक हाकिमसँग सम्झौ

भइरहेको व्यक्ति यी यी हुन्। यस्तै त हो नि ! नमोटाउञ्जेल मानिसको व्यवहार एउटा हुन्छ मोटाइ सकेपछि अर्कै हुन्छ ।"

भाग्यलाई दोष दिई चित्त बुझाउने कृष्णबहादुर आफ्नू काममा त्यति असन्तुष्ट देखिंदैनन्। कसैले पैसा कमाई अत्यन्त धनी भएकोमा पनि उन-लाई कुनै ईर्ष्या छैन । काम अनुसारको तलब नभएकोमा असन्तुष्टि व्यक्त गरे पनि उनीसँग पूर्तिको उपाय शून्य छ । त्यसैले उनी सन्तुष्ट नै देखि-न्छन् । यो हाम्रो नेपाली समाजको गुण भन्नु या दोष ?

कृष्णबहादुरलाई कुन कार्यालयमा कति कमाइन्छ त्यो थाहा छैन, तर कुन हाकिमले कति कमायो निश्चित रूपमा उनलाई थाहा छ । हाकिमको पुरानो घर वा डेरा उनलाई थाहा छ। साथै नयाँ घरको चोटा-कोठा पनि उनले गरिसकेका छन् । हाकिम हुन दैवीशक्तिको आवश्यकता हुन्छ भन्ने-मा उनी पूर्ण विश्वस्त छन् । त्यसैले प्रत्येक उनका हाकिमलाई ईश्वरीय शक्तिको रूपमा उनले मानिआएका छन् । उनलाई कहिलेकाहीं साधारण रोगले सताएको वेलामा हाकिमले हप्काउँदा रोग भागेको एक दुइ घटना मलाई सुनाउँछन् । पन्ध्रौं दिनसम्म एक दाना अन्न मुखमा नहाली दैनिक चार घण्टाको घोड़े दौड़ गर्दै आफिस धाई जागीर जोगाइराखेको घटना सुनाउँछन् । छोरीको बिहेमा रुपैयांको अभावमा भोग्नु परेको दुःख र छोरीको घर नभएर माइतमै राख्नुपर्ने जस्ता दुःखपूर्ण घटना बोकेका कृष्ण-बहादुर पाएमा हाकिमी पद चलाउन सक्ने व्यहोरा मलाई सुनाउँछन् ।

पिउन दर्जामा काम गरिरहेको कृष्णबहादुर आफ्नू अनुभवको आधारमा हाकिमी चलाउन सक्ने अठोट व्यक्त गर्दा म आश्चर्यमा पर्दछु । उनको साधारण हिसाब-किताब छ । "कुरा गर्ने, साधारण नेपाली लेखापढी गर्ने र सहीछाप गर्ने त हो । मुख्य काम खरदार र सुब्बाले सकिहाल्दछन् । बाँकी रह्यो सहीछाप !" यसै सिलसिलामा उनले भने—"जिम्मेवारी कसैको छँदैछैन । काम बिग्रियो भने माथिबाट भएको भनी थोपरिदिन्छन् । कहाँ माथि ? कति माथि ? माथिको टुङ्गो छैन । त्यत्ति भनेर फुर्सद पाइरहेका हाकिम मैले पनि देखेको छु । भन्नुहोस् त ! त्यसो भन्न पाए मैले हाकिमी चलाउँदिन ?"

कृष्णबहादुर आफ्नो होश समाल्दै भन्छन्—"हुनत आफूलाई यो कुरा 'आकाशको फल आँखातरी मर' भने जस्तै हो। आफ्नू त जातै पिउन। बाउ-आमाले जन्माउँदा जुनसुकै जात दिए पनि परिस्थितिले आफ्नू जात कायम गरिदिएको छ। पच्चीसौं वर्ष त कृष्णबहादुर पिउन भनेर मनाइयो भने अब कति नै बाँचिन्छ र यसलाई हेर्नाँ गर्नु। फेरि हाम्रो शास्त्रले भनेको छ—'जो आफ्नू छ त्यसलाई हेलाँ नगर्नु।"

कृष्णबहादुर को कुरा नटुङ्गिँदै जीवन आइपुग्छन्। उनी ज्यादै खुशी अनुहारमा आफ्नू टेबुलतर्फ लम्कँदै भन्छन्- "हेर न! सचिवज्यू कहाँ क्यूमा बसी पर्नुपर्ने, अबेर भइहाल्यो।"

जीवनको अनुहार हँसिलो छ। विहानको भन्दा जीवन अहिले रमाएको देखिन्छन्। विशेष कुरा नगरी जीवनमा यस्तो परिवर्तन पक्कै पनि आएको छैन। वर्षौंको सुक्खा आशामा कोपिला लागेको जस्तो छ। उनको अनुहारबाट म सहजै बुझ्न सक्छु—उनीदेखि सचिव खुशी भएछन्। मैले उनीसँग सोधें—"तिम्रो कामदेखि तिम्रो हकिम खुशी भए?"

मेरो कुरा सुनेर जीवन झस्किए। ओठलाई कमाउँदै, अचम्म हुँदै भने—"कसरी थाहा पायौ?"

मैले हाँसेर जवाफ दिएँ—"कुन ठूलो कुरा हो र? भनन बरु के भने?"

कृष्णबहादुरलाई बाहिर गएर बस्ने संकेत गर्दै जीवन लामो सास लिन्छन् र भन्दछन्—"सचिवज्यूको आजको जस्तो 'मूड' त मैले जिन्दगी भर देखेको थिइन। जानेबित्तिकै मैले फाइलको व्यहोरा अवगत गराएँ घर्रामा राख्न भन्नुभयो, राखिदिएँ। टेबुलकै छेउमा आज्ञा लिन उभिएको थिएँ। सचिवज्यूबाट आज्ञा भयो—शुरू देखिनै मन्त्रालयमा नै छौ? मैले 'हजुर' भन्न नपाउँदै - कुन कार्यालयमा जाने विचार गरेका छौ?— एक्कासी त्यस्तो कुरा सुन्दा मेरो सम्पूर्ण शरीर काम्न थाल्यो। भन्न खोजेर पनि मेरो ओंठ जोरिएन। केही भन्न नसकी दुवै हात जोर निहुरिएर बसें।

सचिवज्यूको कोठामा भएको घटना मलाई बताउँदा अहिले पनि उनका

शरीर काम्पका म देख्दैछु। उनको अनुहारमा लाली चढिसकेको छ। मानौं उनी सचिवकै कोठामा छन्। मन्दामन्दै उनको वाक्य बन्द हुन्छ। उनले केही भनेका छैनन्। तर उनको परिवर्तित अनुहारले टडकारो मलाई बताइरहेछ। उनलाई मैले विउँझाउँदै भनें —"अनि के भयो, जीवन ?"

जीवन स्वयं समालिंदै भन्छन्—"अँ! सचिवज्यूले मलाई 'लाटा' भनी सम्बोधन गर्नुभयो। मैले अझ केही बोलिन।—हेर तिमीलाई मात्र यो छान्ने मौका दिएको हुँ—भन्ने मर्जी भयो। मेरो मस्तिष्कमा ज्वार-भाटा उत्पन्न भयो। कहाँ राम्रो कहाँ नराम्रो ठम्याउँन सकिन। आफू बसेको ठाउँबाहेक सबै राम्रो देखेकोछु। जिन्दगीमा आएको पहिलो मौका राम्रै ठाउँमा भन्नु पर्‍यो। त्यो राम्रो स्थान मेरो मस्तिष्कमा चढेन। मेरो मुखमा केवल यति मात्र आएछ - सारै दुःख पाएकोछु, जहाँ आज्ञा हुन्छ। सचिवज्यूबाट आज्ञा भयो - करमा जान्छ ?…भँगो मारवाड़ीसँग चाँजो मिलाउन तिमी सक्दैनौ - मेरो मुटु काम्न थाल्यो। एउटा अगाडि आएको कार्यालयको मौका क्षणमै गुम्यो। मेरो दिमागमा आयो कतै रसुवाको माल कार्यालयमा त नखटाइयोस्। आफ्नू होश समाल्दै भनें—भन्सार जान पाए हुने थियो—मेरो मुखबाट फुटेको वाक्यले सचिवज्यूमा हाँसो फुट्यो—अघि नै किन नभनेको लाटा —भन्ने मर्जि भयो। भन्न त भनें फेरि मलाई अर्को ताप पर्‍यो। कतै उत्तरी भेगको भन्सारमा पठाए भने त यत्रो मौका गुम्या। कसरी मैले आफ्नू इच्छा बताउने भन्ने दुविधामा थिएँ। फेरि सचिवज्यूले आज्ञा भयो—छोटी भन्सार जाने कि ?—लक्ष्य त मेरो प्राप्ति भयो। जसको प्रतीक्षामा मेरो दश वर्षका दुःखका दिनहरू कटे। सुन्ने बित्तिकै मैले एउटा आनन्दको सास लिएँ। यही प्रस्तावनालाई हुन्छ भन्न लागेको मात्र थिएँ, मेरो नजरमा रामकृष्णको स्टयाण्डर घुम्न थाल्यो। उसका केटा-केटीले हँसिलो अनुहारमा स्कूल बस कुरेको सम्झें। आफ्नू इच्छा व्यक्त गर्ने दृढ निश्चय गरी एक पाइला पछाडि हटी हात जोड्दै भने—निगाह हुन्छ भने एयरपोर्ट भन्सार पाउँ। —मेरो कुरा टुङ्गिने बित्तिकै सचिवज्यूबाट आज्ञा भयो—त्यहाँ जाने त भन्छौ, चलन थाहा छ ?—यथार्थमा कुरा नबुझे पनि

सारांशमा कुरा बुझिहालें। त्यसैले मुण्टो हल्लाएर सम्मति जनाएँ। उहाँ-बाट आज्ञा भयो—भोलिनै शिवनाथलाई मैले भनेको भनी टिप्पणी ल्याउनु भन्नु—हर्षले मेरो खुट्टा टेकिएन, पछि हट्दै म बाहिर निस्किएँ।"

यति सुनाइसकेपछि उनको शरीरमा कम्पन सुस्ताउँदै गएको छ। उनी ज्यादै खुशी देखिन्छन्। उनले आफ्नू कमजोरी बताउँदैनथे होला यदि म यस बखत यहाँ नभएको भए। जीवनको बारेमा मैले यहाँ भन्दा जान्नु जरूरी सम्झीन। अब म कुनै प्रश्न गर्ने पक्षमा छैन। केवल उनको खुशीमा साथ दिंदै मैले भनें—"धेरै राम्रो भयो आज। अब केही दिनपछि त एयर-पोर्टतिर भेट हुन्छ हैन ?"

"धेरै होइन, धेरै-धेरै राम्रो भयो !"—जीवनले तुरुन्त व्यक्त गरे—"तपाईंलाई थाहा छैन मेरा दुःखका दिनहरूको सम्बन्धमा। अब भगवानः ले दियो भने केही महीनामै वास जोड्न सक्छु।"

जीवन आफूले विगतमा गरेका मूर्खतापूर्ण कुरालाई अगाडि बढाउँदै भन्छन्—"हेर न जुन फाइलमा म केही लेख्न चाहन्न थिएँ। त्यही फाइलले मेरो जीवन बदली दियो। मैले आजसम्म यही नगरेर नै दुःख पाएको रहेछु। जागीर खाएपछि सूझ-बूझलाई बिसिएर आज्ञापालन गर्नु पर्ने रहेछ।"

जीवनले आफ्नू सुखमय भविष्य सम्बन्धमा मलाई धेरै कुरा सुनाए। अर्को त्रासको कुरा पनि गरे—त्यहाँ विशेष निगरानी पनि छ रे। भए पनि सबलाई चाहिने त्यहीं त हो नि। त्यो भए पछि कसैले केही गर्न सक्दैनन् भन्नेमा पनि उनी विश्वस्त छन्।

धेरै समय भइसकेको हुँदा म जीवनसँग विदा हुन खोज्छु। उनी मलाई कुराले अलमल्याउँदै जान्छन्। अन्तमा जीवन मलाई एक कप चिया पिला-एर मात्र विदा दिन मंजूर हुन्छन्। उनको अनुरोध म काट्न सक्दिन। जीवनको आज्ञानुसार कृष्णबहादुर चिया बनाउन जान्छन्।

रातको दश बजिसक्यो। निद्रा आएको छैन। बिछ्यौनामा पूरा शरीर फ्यौंकेर सुतेको छु। मेरो आँखाको वरपर जीवनको घरको घटनादेखि

कार्यालयको स्थिति र पछि सचिवको आश्वासनपछि जीवनमा आएको परिवर्तन एक-एक गरी आउँदै जान्छन् । शिवनाथ र कृष्णगोपाल जस्तो जिम्मेदार व्यक्तिको चित्तवृत्ति सम्बन्धमा सोच्दा म आफैं डराउँछु । मेरो शरीर आरामरहित छ । घण्टौंसम्म कृष्णबहादुरको सम्बन्धमा सोचाइ-पछि फेरि जीवन घुम्न थाल्छन् मेरो मस्तिष्क भित्र । मेरो मनस्थिति असन्तुलित हुँदै जान्छ ।

सोमवार

यो देश जस्तै मेरो घर पनि प्रत्येक दिन अभावले सताइएको छ। प्रत्येक दिन श्रीमतीको गनगन सुन्न पर्छ मैले। कहिले नून छैन, कहिले तेल छैन, कहिले दाउरा छैन त कहिले चामलै छैन। महीनाको किनमेल पूरा रूपले गर्न चाहेर पनि हुँदैन। बजारमा सबै दिन सबै थोक पाइँदैन। प्रत्येक दिन मूल्य परिवर्तनको सरकारीघोषणाले आफ्नू बजेट असन्तुलित भइदिन्छ। कुनै चीज नम ल्याए पनि टार्न पुऱ्याउन पर्नेमा अभाव घोषणा हुन्छ मेरो घरमा। सरकारी स्तरमा घोषणा नभइञ्जेल मेरी श्रीमती बजारमा अभाव छ भन्नेमा विश्वस्त हुन्नन्। म घर हेर्दिन, घरको आवश्यकतालाई ध्यान दिन्न भन्ने मात्र उनको भनाइ हुन्छ मप्रति।

आज सबेरै मैले सुनें 'चीनी छैन।' मैले मनमनै विचार गरें 'जो सुन्नु पर्‍यो सुनें।' अस्ति मात्र डिल्लीबजारमा एक घण्टा क्यूमा बसी ल्याएको आधा के. जी. चीनी आज सिद्धिएको सुन्दा कुनै आश्चर्य पनि लागेको छैन। अर्कोतर्फ पूरा देशमा छैन भनिएको वस्तु मेरो घरमा पनि छैन। केको अचम्म ? यो दुइ हप्तामा चीनीको मूल्य दुइ पटक वृद्धि भइसकेको छ। पहिलो पटकको वृद्धि दश प्रतिशत भयो भने दोस्रो पटकको मा पैंतालीस प्रतिशत वृद्धि भइसकेको छ। मेरो सानो बुद्धिले भन्छ—यत्रो मूल्य वृद्धि भइ सक्दा पनि यो कसरी अभाव हुन सक्छ ?

अभावको कारणले मूल्य वृद्धि गरिएको कुरा सरकारी घोषणा-पत्रमा उल्लेख छैन। बरू सर्वतिर चीनी उपलब्ध गराइएको समाचार झुण्ड्याइएको छ। अनि घरमा बस्ने मेरी श्रीमतीले कसरी विश्वास गर्न् कि चीनी पाइँदैन भनेर उनलाई यो थाहा छैन। यहाँ वास्तविक एउटा र समाचार अर्कै हुन्छ। म उनीसंग बहस गर्न सक्दिन र सम्झाउन पनि किनकि उनीसँग

प्रमाण छ मसँग छैन। त्यसैले मैले अभावको शृंखला तोड़ी अभाव पूर्ति गर्नु छ।

बानेश्वरको प्रत्येक पसलमा पसिसकें। पसलेहरूको नकारात्मक मुण्टो हल्लाइमा मेरो पाउ अगाडि बढ्दै छ। घट्टेकुलोको शुरूको पसलदेखि पस्दै हिंडनलागें। कोही मलाई देखी हाँस्छन्। कोही झर्केर 'छैन' भन्छन्। कसैलाई मेरो सोधाइको उत्तरमा मुण्टो हल्लाउनेसम्म चाख देखिंदैन। घरको लागि चीनी उपलब्ध गराउने जिम्मा बोकेर हिंडेको म कुनै पसल-लाई नसोधि छोड्न सक्दिन। म सोध्दै जान्छु। एकाएक मेरो आँखामा पर्न जान्छ, ठूला-ठूला अक्षरले लेखिएको रातो बोर्ड 'यहाँ साल्ट ट्रेडिंग लिमिटेड-बाट उपलब्ध चीनी र नून बिक्री हुन्छ, चीनी मूल्य रु···के.जी. नून मूल्य रु···के.जी.। मूल्य लेखिनु पर्ने स्थानमा सेतो कागज टाँसिएको छ। खुशी-को लामो सास फेर्दै टक्क उभिएँ र गोजीमा रुपियाँ छाम्दै सोचें—नून पनि लगिरहनु वेश हो। आफ्नू हातको झोला अगाडि बढाउँदै दुइ के.जी. चीनी र चार के.जी. नून राखी दिन दुकानदारलाई अनुरोध गरें।

दुकानदारले मलाई तलदेखि माथिसम्म हेरी झर्कंदै भने —"तपाईंलाई थाहा छैन, चीनी छैन भनेको ?"

एक छिन त मैले उनको कुरा वुझिन। समझमा आएपछि मैले भनें— "तपाईंको दुकानमा म भरखरै आउँदै छु। कसरी थाहा पाउने तपाई कहाँ छैन भनेर ?"

"छैन भनेर थाहा पाउँदा पनि मानिसहरू सोधिरहेछन्! सोधिर-हेछन्!!"—दुकानदार झझट अनुभव गर्दै भन्छन्—"अरु थोक मात्र वेच्नु नपर्ने हो भने दोकान बन्द गर्थें।"

दुकानदारको गनगनमा मलाई विश्वास हुँदैन। नगीचै रहेको सानो स्टूलमा बस्दै मैले भनें—"त्यो माथि झुण्ड्याइएको बोर्डमा छैन भनेको छैन। मलाई के थाहा ? मैले त बोर्ड हेरें। तपाईंको दुकानभित्र पसें।"

दुकानदार कुनै उत्तर दिन इच्छुक देखिंदैनन्। हुनसक्छ विहानै देखि म जस्ता कति ग्राहकलाई भन्दा-भन्दा थाकेर मलाई पनि भनिसकेको

अनुमान गरे । म पनि त कैयौं पसलबाट गुज्रिदै यहाँ आइपुगें । म उनलाई कसरी सम्झाऊँ । केही समयको मौनतापछि सौम्य तरीकाले दुकानदारले भने—"आजमात्र चीनी नभएको हो र ? कैयौं दिन भइसक्यो । तपाईंहरू बुझ्नु हुन्न । बोर्डको कुरा गर्नुहुन्छ तपाईं ? यो हाम्रो रहरले झुण्ड्याएको होइन । यो त सल्ट-ट्रेडिंगले आफ्नू काम देखाउन ठाउँ-ठाउँमा मेरा जस्ता धेरै पसलहरूमा झुण्ड्याइदिएको छ । हामी उसका डिलर होइनौं भनेका छैनौं, पक्कै हौं । त्यही अनुसार हामीलाई बिक्रीको लागि चीनी उपलब्ध गराइदिनु पर्दैन ? भन्नुहोस् त ! के भन्नु ? उनीहरू कोठाभित्र घुमाउने मेचमा छन् । हामीले भने ग्राहकहरूसँग रातो-पीरो हुनुपर्छ ।"

"साँच्चै नै चीनी छैन ?" म विश्वस्त हुन चाहन्छु ।

"छैन, भए आफूलाई फाइदा नै हुने हो । नभएको के लाग्छ ।"

"यो के कारणले अभाव भएको हो ?"

"खै, कारण त हामीलाई पनि के थाहा हुन्छ र । अहिले मूल्य बढेपछि पाउनु पर्ने हो । अस्ति आफिसमा जाँदा पाइन्छ, रुपियाँ बुझाई जानुहोस् भनी भने अनुसार बीस बोराको रुपियाँ दाखिल गरेर आएं । रोज साल्ट ट्रेडिंगको चक्कर एक जनाले लगाउँदा पनि पाइएको छैन । आजदेखि एक-एक बोरा डिलरहरूलाई खालि नहुने किसिमबाट दिने भन्ने पनि सुनेकोछु । त्यही एक बोरामात्र पाए पनि एक पाउ, दुइ पाउ गरी आएका मानिसलाई दिन पाइयो भने बेसै हुन्थ्यो ।"

मैले तुरुन्तै भनें—"साहुजी ! त्यसो भए भरे यहाँ आउँदा आधा के. जी. पाउँछु त मैले ?"

उनले नरमाइलो हाँसो हाँस्तै भने—"के विश्वास यस्ता कर्मचारी कुराको ! तपाईं भन्नुहोस्, आज दश दिनदेखि रुपियाँ जम्मा गर्न लगाएर त आजसम्म दिएका छैनन् । अब यो एक बोरा दिने भन्नेमा कसरी विश्वास गर्नु । म त यी निगमका कर्मचारीहरू देखि वाक्क भइसकेको छु । यिनीहरू व्यापारी भए पो व्यापार गर्न जान्दछन् । कागज-पत्र लेखा-पढी गर्न जान्दैमा व्यापारी हुनेभए सबै पढेकाले व्यापार गर्नेथिए । धन

कमाउँथे, टाटा र बिरला हुन्थे। यो नेपालमा त कसले के गर्न सक्छ कसले के गर्न सक्दैन भन्ने कुरानै छान-बीन छैन। जसले जे गरे पनि हुन्छ। विचार गर्नुहोस्! मेरो मनाइको अर्थ हो जुन व्यापार निगमहरूलाई जिम्मा दिइएको छ के त्यो सफल छ?"

दुकानदारले व्यक्त गरेको यो विचार प्रति म आकृष्ट भएँ। मेरो अनुहारले उनलाई कुरा अगाडि बढाउन प्रेरणा दिइरहेको छ। उनी भन्दै जान्छन्– "यो चीनीको अभावको कारण 'डिजेल' अरे! भन्नुहोस्, 'डिजेल' पनि त यही हप्तामा नै त भाउ बढेको हो। यी निगमहरूले जनतालाई झुक्याएर हुने कुरा हो र? विश्वासै गर्न नसकिने तर्क दिन्छन्। डिजेलको अभावको कारणले त्रिभुवन राजपथ रोकियो, भनेको भए विश्वास गर्ने कुरा हो। त्यो पनि त रोकिएको छैन। त्यसमाथि पनि अर्को एक संस्थानको रोपवे पनि त चल्छ। सारांशमा कुरो यही हो कि व्यापारीले व्यापार गरेको भए पो इज्जत बचाउन जस्तोसुकै स्थितिको पनि सामना गरी सामान उपलब्ध गराउँथ्यो। यो त पर्‍यो कर्मचारीको हातमा। यस्तो अभाव हुँदा झन् उनको मूल्य बढ्छ। सा-साना व्यापारी चाकरीमा आउँछन्। ठूला व्यापारीले होटेलमा निम्ता गर्छन्। स्वास्नी, छोरा-छोरी र नातेदार सम्मलाई भन-सुन शुरु हुन्छ। अनि? यस्तो अभाव नभए पनि गराउँछन्।"

उनी भन्दाभन्दै एक्कासी रोकिन्छन्। हातले कोट्याउँदै मलाई सजग गराउँछन्। सड्कको पारीपट्टी फूटपाथमा हिँडिरहेको एक अधवैंसे मानिसलाई आँल्याउँदै उनी हतारिँदै भन्दछन्—"त्यो मानिस चिन्नु हुन्छ?"

दुकानदारको कुरामा केन्द्रित मेरो मस्तिष्कले फूटपाथतर्फ झट्ट दृष्टि दिन सक्दैन। म अलमलिएर फेरि सोद्धछु—"को को?"

"उ त्यो क्या मोटो-मोटो!"

"ए! अहँ म चिन्दिन।"

"त्यस्तो मान्छेलाई तपाइँ नचिन्ने?"

"त्यो मान्छेलाई मैले कहिले देखेको छैन।"

"तपाईंको घर कहाँ पर्‍यो?"

"घर त यहीं काठमाण्डू नै हो।"

"तब त चिन्नै पर्ने हो।"

"पाँचलाख जनसंख्या भएको शहरमा सबैले सबैलाई चिन्न सक्छ र? सम्पर्क सम्बन्ध जोसँग छ त्यसलाई चिनिन्छ।"

"खैर, नचिनेको पनि हुन सक्छ"—उनको विश्वासमा आँच आएको हुँदा लामो सास खिच्दै आफ्नू अनुहारलाई बदल्दै भन्छन्—"ठीक हो। तपाईंलाई पनि त म चिन्दिन।"

उनी मौन हुन्छन्। सिलसिलाको कुरा मोडिइसकेको छ। त्यो व्यक्तिको विषयमा मलाई जान्ने एउटा कौतूहल पैदा भयो। पक्कै पनि यो विशेष मान्छे हुनुपर्छ। मैले विस्तारै दुकानदारतर्फ हेर्दै भनें—"को त्यो मान्छे?"

उनले बड़ो सरल किसिमबाट भने—"उही खाद्य-संस्थानको हाकिम त हो नि।"

"किन त मोटर बिना पैदल हिंडेका छन्?"

"भूत भइसकेकोले। पावरमा हुँदा यसरी कहाँ देख्न पाउनु! उनको चाकरीदार मात्र पनि भेट्न मुश्किल। अब जनतासँग घुलमिल गर्न फूट-पाथमा हिंड्न शुरू गरेको हुनसक्छ। के नपुगेर हिंडेको हो र? निगमहरूमा यस्ता-यस्ता मान्छे भएर त बजार यो स्थितिमा पुगेको छ। अब हेर्नुहोस्! संस्थानलाई घाटा पारे, जनतालाई मारे। उनीहरू नै छाती फुकाएर, नाक ठाडो पारेर निर्धक्क हिंडिरहेका छन्। लाज पटक्कै छैन। हामी देख्नेले लाज मान्नु परेको छ।"

मलाई केही महीना अगाडिको गोरखापत्रको समाचार सम्झना आउँछ। त्यही समाचार सम्बन्धमा मैले भनें—"साहुजी! खाद्य-संस्थानले दूषित तेल बेचेको अभियोगमा केही व्यक्तिहरूलाई सरकारी स्तरमा कार्यवाही चलाएको भन्ने केही महीना अगाडि समाचार पढेको थिएं। त्यही संस्थान हो?"

"हो, त्यही संस्थान। अँ, तेलको कुरा भन्नुभयो। त्यही दूषित तेल त जनताले खान पाएनन्।"

पचास पचपन्न जति उमेर भएका यी दुकानदार स्पष्ट देखिन्छन् । मसँग निःसंकोच आफ्ना विचारहरू व्यक्त गर्दैछन् । शायद यो घड़ी उनले रमाइलो महसूस गरेका छन् । उनलाई फुर्सद छ किनकि दिनको एघार वजेको छ ।

मेरो कौतूहलको त्यो व्यक्ति सम्बन्धमा कुरा उक्काउँदै भनें—"त्यो अधिको मान्छेको बारेमा कुरा यसै रोकियो ।"

"अँ ! के कुरा गर्नु यस्ता अत्याचारीहरूको ! मैले त तपाईंले पनि चिन्नु भएको होला भनेर देखाइदिएको । यस्ताको बारेमा सम्झने वित्तिकै मेरो त दिल-दिमाग खलवलिन्छ । रगत तातेर आउँछ । यी देश र जनताको रगत चुसुवाहरूलाई मूत्ते खुकुरीले छ्याक-छ्याक पारी दोसाँधमा पुऱ्याउन मन लाग्छ । के गर्नु ! आफूसँग शक्ति छैन । हात हालुँ आफैं बौलाहा भइ-ह्रालिन्छ । अनि के गर्नु ? यही असंतोष व्यक्त गर्नु बाहेक अरू हाम्रो के उपाय छ ?"

उमेरमा बूढो देखिए तापनि उनका जोशपूर्ण कुराले अझै केही गर्न घचघच्याइरहेको मानवीय शक्ति मैले स्पष्ट देखिरहेछु । दुकान केवल उनको पेशा हो भन्ने मैले सम्झें । भावना अनुसार अझै मौका पाए केही गर्ने उनमा जोश रहेछ । उनी जे भन्दैछन्, उनको यसमा स्वार्थ छैन ।

म यहाँ बस्दावस्दै दर्शौं व्यक्ति चीनीको खोजमा आए तर सबै निराश भएर फर्के । कसैले भने—भोटाहिटीमा चीनी दिंदैछ, त्यहीं जानुपऱ्यो । मैले सोचें—मानिसलाई चीनी किन यति महत्वपूर्ण हुँदै गयो ? चीनी बिना मानिस बाँच्नै सक्दैन कि ? किन यसरी समय वरवाद गरी हिंड़ी रहेछन् ? यसको उत्तर सिंगो मै पो रहेछु । मेरो पनि त समय वरवाद भइरहेछ । यसै संदर्भमा मैले कुरा उक्काएँ—"चीनीको माग पूर्ति गर्न नसकेपछि सरकार स्पष्ट रूपमा किन घोषणा गर्दैन ? छैन भनेपछि मानिसले उपाय खोजी हाल्छ नि । होइन र ?"

"यहाँको विचार सोह्रै आना ठीक हो । यस्तै सरकारी नीतिले त दुनियाँले दुःख पाउनु परेको छ । जो चीज उपलब्ध छैन, त्यसको विकल्प मानिसले तुरुन्त खोज्छ । यो मानिसको गुण हो । यहाँ त मानिसलाई

दोबारमा पारेर लुट्नु परेको छ। अनि किन त्यसो गर्नु ? तपाईंलाई थाहा छ ! चौबीस घण्टाको कृत्रिम अभाव देखाउन सफल भए भने काठमाण्डू शहरमा मात्र प्रत्येक वस्तुमा पाँचौं लाख उपभोक्ताबाटशोषण हुन्छ ? यस्तै सट्टाले त कर्मचारी र ठूला-ठूला व्यापरी रातौं-रात मालामाल हुन्छन् । अँ, सुन्नुहोस् ! तपाईंलाई अचम्म लाग्ला। अस्ति चीनीको भाउ बढेकोमा एकै व्यापारीले पहिलो पटक सातलाख रुपियाँ र दोस्रो पटक बीस लाख रुपियाँ नाफा कमाए। अब त्यो कसले हेर्ने ? बजारमा चीनीको अभावको अभावनै छ। चीनी खानेले चीनी खान छोड़े भने जस्तो चाहिं मलाई लाग्दैन। तपाईंलाई चीनीको आवश्यकता छ भने तपाईंजति पनि तिरी किन्नुहुन्छ। तपाईंको लागि दुइ-तीन रुपियाँको त फरक पर्ने हो नि, होइन त ?"

मुण्टोसम्म हल्लाएर उनको विचारमा सम्मिलित हुन्छु। उनी भन्दै जान्छन्—"यो देशलाई कर्मचारी भए पुग्छ। शासन चलाउने कर्मचारी। उद्योग गर्ने कर्मचारी। ठेक्का-पट्टा लिने कर्मचारी। व्यापार गर्ने कर्मचारी। सबै कर्मचारीले नै त चलाएका छन्। तपाईं भन्न सक्नुहुन्छ, यहाँ कुन त्यस्तो महत्वपूर्ण कुरा छ जो कर्मचारीले चलाएका छैनन् ?"

"तसकरी"—मेरो समझले देखेको कुरा तुरुन्त भनें।

"त्यो पनि कर्मचारीको सहयोग बिना भएको ठान्नुहुन्छ ?"

उनको प्रश्नको उत्तर मसँग छैन। उनमा अझ मसँग कुरा गर्ने उत्साह बढ़िरहेछ। उनी भन्छन्—"यो समय चामलको भाउ घट्ने समय हो तर दिन प्रतिदिन बढ्दो छ। यही रूपले चामल को भाउबढ्ने हो भने वर्षासम्म यति बढ्छ कि सीमित आय हुने व्यक्तिले चामल खान बाध्य भएर छोड्नु पर्छ। साग-पात र दाल हेर्नुस्, गत वर्षभन्दा दोबर भइसक्यो। केही चीज बेचिसक्नु छैन। आफू त सानो व्यापारी। जुन रेटमा खरीद पर्छ त्यही अनुसार मुनाफा राखी बेच्नुपर्छ। मलाई मनमा भने सन्तोष छैन। सन्तोष नभएर पेशा छोड्न पनि त सक्दिन यो मेरो मात्र होइन, हाम्रो कमजोरी हो।"

मैले विस्तारै सोधें—"साहुजी ! तपाईंले दुकान राख्नु भएको कति भयो ?"

"यही पाँच वर्ष भयो ।"

"त्यहाँ भन्दा अगाडि ?',

"नोकरीमा थिएँ, महालेखा परीक्षकको कार्यालयमा । शुरू जागीर त नौसिन्दामा कुमारीचोकमा खाएको हुँ ।"

" धेरै अगाडि ?"

"पद्मसमशेरको पालामा । जीवनको धेरै लामो अवधि जागीरमा बिताएँ । पेन्सन पाकिसकेको थियो, राजीनामा गरी निस्कएँ ।"

"ए !"

"राजीनामा गर्नु पनि विशेष कारण छ । आफ्नो स्वभाव पऱ्यो लन्ठ्याङ-मन्ठ्याङ मन नपर्ने । त्यहाँ नियमित केही देखिन्दैन । राजश्वको कुरा मनले मान्दैन छोड्न । समातुँ, छेउ समातुँ कि टुप्पो । आंखाले देखा-देख निचरिएर वस्नुपर्छ । ध्यान दिएर गर्ने हो भने यत्ति वेरुजु पकडिन सकिन्छ जो सय वर्षमा पनि फस्यौंट हुन सक्दैन । त्यस्तो गर्न नसक्ने भए-पछि राजश्वलाई घाटा दिई तलव खानु उचित सम्झिन । मैले छोडिदिएँ । नोकरी छोडेपछि केही काम नगरी कसरी वस्ने भनी सोचें । कामको खोजमा उद्योग विभाग धाउन थालें । आफूसँग जो नोकरी छोड्दा आएको रुपियाँले काम गर्नु थियो । सुहाउँदो उद्योग खोल्न स्वीकृति माग्दा 'यो त वन्दछ' भन्ने जानकारी पाएँ । जुन पायो उही उद्योग खोल्दा नेपालमा वजार छैन । वजार मिल्न सक्ने स्थितिको उद्योग ठूल-ठूलाले ओगटिसकेका रहेछन् । एउटाले कुनै उद्योग खोल्न स्वीकृति लिएपछि त्यस ठाउँमा त्यस्तै अर्को उद्योगको स्वीकृत नदिने सरकारी नीतिले गर्दा वर्षौंसम्म धाउँदा पनि उद्योग खोल्न असफल भएँ । अन्तमा यही दुकानदारीको शरण लिन-पऱ्यो ।

केही समयको बसाइमा दुकानदारको र मेरो बीचमा घनिष्ठता कायम भयो । यो भएको उनकै स्पष्टताको कारणले हो । दुकानदारलाई

पहिले मैले जुन दृष्टिले हेरेको थिएँ त्यो दृष्टि रहेन । अहिले उनीप्रति मेरो श्रद्धा जागेर आयो । भोलिका दिनहरूदेखि त्यो बाटो हिड्दा मुख मोड्न नपरोस् भन्ने दृष्टिले उनको नाम सोधें । आफ्नू पनि परिचय दिएँ ।

रत्नबहादुर जस्ता परिपक्व र भलाद्मी दुकानदार काठमाण्डूमा बिरलै पाइन्छन् होला । उनमा व्यापारी मनोवृत्तिको अभाव पाएँ । उनको कुराबाट बजारका अरू धूर्त व्यापारीमन्दा उनको अलग्गै व्यक्तित्वको अनुभव मलाई भयो । यस्तै व्यापारी बजारभरि भए त बजार साँच्चै नै 'आदर्श बजार' हुनेथियो होला ।

बजारमा बढ्दै गएको महँगीलाई रोक्ने उपायका बारेमा सोधिएको मेरो प्रश्नको उत्तरमा उनी भन्दछन्—"यो मँहगी प्रशासनिक कमजोरीबाट हुन गएको हो । साथै सरकारी नीतिले पनि यसमा प्रभाव पारेको छ । बजार नियन्त्रयण गर्ने पूर्ण अधिकार भएर पनि प्रशासन मौन रहन्छ । एउटा अपठ्यारो प्रशासनलाई परेको हुन सक्छ । त्यो हो, निगम र संस्थानहरूको मनोमानी मूल्य निर्धारण । त्योभन्दा बाहेकका अरु वस्तुहरू पनि छन्, जो खुला बजारमा मनोमानी भाउमा बिक्री रहेका छन् । त्यसलाईसम्म त हेर्न सक्छ ! विचार गर्नुहोस् त, दोब्बर मूल्य लिई बजारमा माल बेचेका छन् । विदेशी वस्तु बेच्ने दोकानमा तपाईंको जाने हिम्मत आउँदैन । त्यहाँ त चाहेको मोल छ । त्यहाँको एउटा नमूना सुन्नुहोस्––जुन इलेक्ट्रोनिक घड़ी आज-भोलि एकसय पचासमा पाउनु हुन्छ, त्यो घड़ी त्यही बजारमा आठ सय पचास सम्म बिकेको थियो । भन्नुहोस्, आज एक सय पचासमा बेच्दा पनि त पक्कै मुनाफा गरेर वेचेका छन् भने आठसय पचासले वेच्दा कति बढी लिए आफैं हिसाव गनुहोस् । यसरी प्रत्येक वस्तुमा हेर्दै जानुहोस्, यस्तै पाउनु हुन्छ । खैर, छोडिदिउँ विदेशी वस्तुका कुरा । अब जानुहोस् लत्ता कपड़ापट्टि । नेपाली र भारतीय कपड़मा पचास प्रतिशत भन्दा बढी नाफा लिएर वेच्छन् भने जापानी र हङकङका कपड़ामा शतप्रतिशत नाफामा आरामसँग वेचेका छन् । के प्रशासन अन्धो छ ?

छानबीन गर्ने उसलाई अधिकार छैन ? नियम र ऐनको व्यवस्था केवल पुस्तकको शोभामात्र हो ?"

मलाई गोरखापत्रको समय-समयको समाचार सम्झना आउँछ र भन्छु—"होइन, प्रशासनले समय-समयमा कालो बजारीलाई कार्यवाही गरी रुपियाँ दण्ड समेत गरेको समाचार पढ़ेको छु। तपाईं भन्नु हुन्छ—केही कार्यवाही गरेकै छैन। के हो ? मैले त बुझ्न सकिन।"

"तपाईंले पढनुभएको समाचारमा कालो बजारीलाई दशहजार, पाँच हजार र एक हजारसम्म दण्ड गरेको पढनुभएको छ ?"

"यस्तै पाँच रुपियाँ देखि एकसय पचास रुपियाँसम्म दण्ड गरेको पढेको छु।"

"तब ? यो एक डेढ़ सय दण्ड गरेको कालोबजारी त फुटपाथे हामी जस्ता र नाङ्ले पसलेलाई गरेको हो। ठूला स्टकिस्टलाई होइन। ठूला व्यापारीलाई त कसैले छुनै सक्दैन। पहिलो कुरा त उसँग पैसाको शक्ति हुन्छ। दोस्रो कुरा हाम्रो भइरहेको ऐन नियम यति सरल छ जो भएमरको हद तोक्दा पनि ठूला व्यापारीलाई कुनै असर पर्दैन। खैर ! यो छोडिदिउँ, सरकारी नीतितर्फ विचार गरौं। भन्नुहोस्, हाम्रो जस्तो गरीब मुलुकले खाद्यान्न जस्तो वस्तु निर्यात गर्न छूट दिन्छ। देशभित्र उब्जेको अन्नले देश-भित्रकालाई प्रसस्त खान पुग्नेमा खाना कटाई डलर जमाउने नीति राख्छ। फलस्वरूप मुट्ठीभर व्यक्तिलाई फाइदा हुन्छ, अधिकांश जनता भोकै पर्छन्। दाल, खोर्सानी, अदूवा, लसुन र भटमास जस्ता कम उब्जाउ हुने वस्तुहरू निर्यातको लागि योग्य ठहरिन्छन्। अनि कसरी सस्तो हुन्छ ?"

रत्नबहादुरजी ज्यादै अनुभवी रहेछन्। हुन सक्छ, उनले यो देशको नीति र प्रशासनिक दक्षता बुझेर खलि पचाएका छन्। पद्मसमशेरको पालादेखि जागीर खाएर विभिन्न सरकारी कार्यालय छामेका रहेछन्। बुझेका रहेछन्।

उनीबाट धेरै महत्वपूर्ण कुरा पाउने आशाले मैले सोधें—"मूल्य नियन्त्रण गर्ने केही उपाय छ ?"

उनले तुरुन्त जवाफ दिए—"निश्चय छ ! हाम्रो देशको कुनै पनि शहरको मूटूको बजार कसको हातमा छ, थाहा छ तपाईंलाई ? हो, यिनीहरूले नै हाम्रो देशलाई मँहगी-ग्रस्त बनाएका हुन् । मेचीदेखि महाकालीसम्म हेर्नुहोस् यी नै छन् । काठमाण्डूको बजारमा हेर्नुहोस् मूटूमा यी नै छन् । यिनीहरूको मनोवृत्ति केवल धन जम्मा गरेर घर पुऱ्याउनु मात्र हुन्छ । हुन त जन्मसिद्ध नागरिक ठहरिएका हामी समानका यो देशका नागरिकको हामी समानको हक सुरक्षित छ । त्यसको साथ-साथ उनका ठाउँमा पनि त्यत्तिकै सुरक्षित छन् । यी दुवै हातमा लड्डू लिएर बसेकाहरू कसैप्रति ईमान्दार छैनन् । केवल 'धन' प्रति मात्र छन् । यसमाथि पहिलो नियन्त्रण अनिवार्य छ । मैले मनिसकें सरकारी नीति हाम्रो आफ्नो आवश्यकता अनुकूल हुनुपऱ्यो । निगम संस्थानका कर्मचारीलाई स्वतन्त्रता प्रदान गर्नु भएन । प्रशासनले दत्तचित्त भएर मूल्य नियन्त्रणमा लाग्नुपऱ्यो ।"

चित्त बुज्दो जवाफ पाएँ । ममा अरू कुनै प्रश्न गर्ने हिम्मत पनि भएन । मलाई चीनी खोज्नु छ । चीनी विना म घर नफर्कने अठोट लिएर निस्किएको म । घण्टौं बसियो रत्नबहादुरजीको दोकानमा । सोचें, जतिसुकै तिरेर पनि चीनी लान्छु भनी मोटाहिटी पुग्ने निश्चय गरें र भनें—"धेरै धेरै खुशी लाग्यो यहाँसँग भेट भएकोमा । अब त चिनापर्ची भयो । पछि पनि भेट होला । साथै मेरो हार्दिक धन्यवाद तपाईंलाई महत्वपूर्ण कुरा जानकारी दिनुभएकोमा । अहिले म विदा पनि भएँ । मलाई चीनी खोज्नु छ ।"

रत्नबहादुरजीसँग विदा भएर पूर्ववत् कार्यमा लागें । म सड़कका वारी र पारीका पसलमा पस्न व्यस्त छु । म एउटा दोकानबाट निस्केर अर्को दोकानमा पस्न लाग्दा एउटा व्यक्तिले मेरो ध्यान आकर्षित गर्छन्—"दाज्यू ? यो असन हो ?"

एउटा झोला काँधमा भिरेका भरखरका युवक बीस-बाईससम्म अड्कल गर्न सकिने, मैलो खद्दरको दौरा-सुरुवालको पहिरन त्यसमाथि वेस्टकोट । वेस्टकोटका खल्ती ज्यादा प्रयोगले झोल्लिएका । सानो धरो कम्मरमा पटुकी कसेका । खुट्टा खालि भए पनि अव्यवस्थित टोपी दाहिने ढल्काएर

तपक्क लगाएका। म सहजै अड़कल गर्न सक्छु— यिनी काठमाण्डूको लागी नौलो अनुहार र उनको लागि काठमाण्डू नौलो।

मैले सोधें—"भाइको घर कहाँ हो ?"

"घर त पहाड़, पूर्व तीन नम्बर सोलु हो।" टोलिएर भने—"असन यही हो ?"

"भाइ ! यो असन होइन।"

"यस्तै घरैघर भएको, चारैतिर पसल भएको भन्थे। यो होइन ? कहाँ त ?"

"यहाँबाट केही टाढा छ। भाइ काठमाण्डू पहिलो पटक आएको हो ?"

मुण्टो हल्लाएर उनले मेरो प्रश्नलाई सकारे। मलाई पनि भोटाहिटी सम्म जानु छ। मैले भनें—"एकै छिन पख है ! मलाई पनि उतै जानु छ।"

मेरो एक-दुइ पसलको सोध-पूछसम्म उनी एकै ठाउँमा बसी मेरो प्रतीक्षा गर्न लागे। केही मिनटमा मैले त्यहाँबाट अवकाश लिए र उनीसंग भोटाहिटीको लागि प्रस्थान गरे।

"भाइ ! असनमा के काम छ ?"

"किनमेल छ। घरबाट किनमेल गर्न आएको ?"

"कहिले यहाँ आइपुग्यौ ? पहिले पनि आएका थियौ कि पहिलो पटक आएका हौ ?"

"हिजो बारबीसेबाट बस चड़ी आएको बाटैमा छोडिदियो। आफ नौलो मान्छे कहिले न आएको...............।"

"किन बसले बाटैमा छोडि दियो ? बस बिग्रियो ?"

"खै, बिग्रियो कि के भयो थाहा छैन। तेल सिद्धियो पनि भन्दथे। बस त्यहीं बस्यो मान्छे सबै हिंडे, म पनि हिंडे। पैसा त पूरै लिएको थियो।

"राती कहाँ बास बस्यौ त ?"

"यतै बसें। खै, कहाँ हो कहाँ हो ? बास बसेको घरमा उनले कुरा गरेको म बुझ्दै न थे। ती त नबुझ्ने कुरा पो गर्थे। अ ! त्यस्तै कुरा गर्नेले त मेरो कुखुरा लिए।"

"के ? कुखुरा लिए !"

"अँ ! मेरो मन नहुँदा नहुँदै पनि कुखुरा लिए।

"पैसा दिएनन् ?"

"हैन, पैसा त दिए पुग्दो दिएनन्।"

"कति दिए ?"

"एक सय एक बीस र छः रुपियाँ।"

"कति कुखुरा थियो ?

"एक बीस र एउटा।"

"किन त्यति मात्र त ?"

"त्यै त भनेको। दिन्न भन्दा पनि आठ-दश जनाले धेरी नाना थरिका कुरा गर्न थाले। ढाकर बोकेर पनि नेपाल जानु हुन्छ ! पैसा बोकी आराम ले बसमा चढेर नेपाल जाऊ भन्न लागे। बसको मान्छेलाई सोधेको कुखुरा लाने गरेको छैन। लग्नै पऱ्यो भने धेरै पैसा लाग्छ भन्यो। आफू परियो एक्लो, अनि के गर्नु ? छोड्नै पऱ्यो।"

"यहाँ ल्याएर बेचेको भए धेरै पैसा पाइन्छ भन्ने थाहा थिएन ?"

"थाहा भएर त ल्याएको नि। अब बाटैमा त्यस्तो होला भन्ने थाहा थिएन। ठूला-ठूला महाजनले त्यसरी कम पैसा देलान् भन्ने के पत्तो। ए त्यसो भए यहाँ धेरै नै पैसा आउँथ्यो ?"

"त्यहाँ पाएको भन्दा चौगुना आउन सक्थ्यो। अब सिद्धिएको कुरा छोडिदेउ। काठमाण्डूमा के किनमेल गर्न आएको नि ?"

"वर्षभरिलाई चाहिने नून, मट्टितेल, कपड़ा।"

"ए ! भाइको नाम के नि ?"

"तोपबहादुर भन्नु पऱ्यो। घर गाउँमा रिट्ठे भन्छन्।"

सगरमाथाको काख सुलुमा हुर्किएको तोपबहादुर अति नै सरल र शुद्ध देखिन्छन्। लोभ लालसा लपन-छपन नभएको शुद्ध पहाड़ी प्रकृतिमा घुले-मिलेको श्रमजीवी देखिने तोपबहादुरको अनुहारमा म सिंगो नेपाल देख्दछु। म सहजै अनुमान गर्न सक्छु—उनको गोजीको रुपियाँबाट उनको आवश्यकता

पूर्ति हुँदैन। उनको घरबाट गरिएको हिसाब र अब गरिने हिसाबमा मेल नखाएपछि यिनले के सोच्ने हुन्। र त्यसको पूर्ति यिनले कसरी गर्छन्? यी प्रश्न मलाई कोट्याउन मन लाग्यो र भनें—"भाइ! तिमीसंग कति रुपियाँ छ?"

"बारबीसेमा हिजो पाएको पैसा आज बिहान हिसाब गर्दा एक सय चार रुपियाँ थियो। बिहान पाँच रुपियाँको खानेकुरा खाइयो। अब एक रुपियाँ घटी एक सय छ।"

"कपड़ा कति किन्नु छ?"

"बाबुलाई एउटा भोटो र कछाड़। आमा र बहिनीलाई एकुन्टा गुन्यू, पैसाले भ्याए मलाई कमीज र सुरुवाल नभ्याए भोटो सुरुवालको कपड़ा।"

"नून तेल पनि लानु छ हैन?"

"लानु छ। वर्षभरिलाई चाहिने नून तेल त लानै पर्‍यो।"

"नून तेल कति लाने?"

"चौध कुरुवा नून लानु पर्ला। तेल त्यस्तै बीस-बाइस कुरुवा जति लानै पर्छ।

उनको जुन हिसाब मैले सुनें त्यसबाट यो सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ कि उनको गोजीमा भएको रकमको पाँच दोब्बर बढी रकमको आवश्यकता छ। तर उनी निश्चिन्त देखिन्छन् कि उनको गोजीको रकमले उनको पूर्ण आवश्यकता पूर्ति हुन्छ। मैले उनीसँग ठट्टाको रूपमा सोधें—"भाइ यस-भन्दा बाहेक अरू पनि केही किन्नु छ कि?"

उनी तुरुन्त जवाफ दिन्छन्—"अँ, चीनी र चियापत्ती पनि लानु छ। बाउलाई पेट दुखेको वेलामा तातो चिया खाएपछि संचो हुन्छ। सधैं खाने होइन कहिलेकाहीं मात्र हो। मैले त बिर्सिएको।"

उनको कुराले मलाई हाँसो फुटायो। हिंड्दा हिंड्दै म टक्क रोकिएँ र उनलाई हेरें। घबराहटमा उनले भनें—"धेरै चाहिने होइन। आधा धार्नी मात्र चीनी चाहिएको हो। किन हाँस्नु भयो?"

मैले भनें—"म पनि चीनी खोज्न हिंडेको, पाएको छैन।"

"असनमा त पाइएला नि ?"

"खै, भन्न सक्दिन्न। तै पनि जाउँ। पाइहालियो भने बेसै भयो।

उनले मलाई तलदेखि माथिसम्म हेर्दै भन्छन्—"दाज्यूको घर कहाँ हो कुन्नी ?"

मैले उत्तर दिएँ—"यहीं काठमाण्डू नै हो भाइ ! किन र ?"

"तपाईं पनि टाढैबाट आउनु भएको हो कि भनेर। अरू त केहीं होइन। किन चीनी पाइँदैन र ?"

"पाइएको छैन।"

"घरमा बाउले भनेथे—असन पुग, त्यहाँ सब कुरा पाइन्छ। अलि पर जानु, कपड़ा पाइन्छ। कपड़ा किन्दा चाहिं भनेजति नतिर्नु भनेर भनेथे। त्याँ निकै छट्टू देशी महाजन हुन्छन् अरे। मलाई बाउले सबै कुरा सिकाएर पठाएका छन्"—भन्दै तोपबहादुर बुद्धिमत्तापूर्ण ढंगले भन्दै जान्छन्—"ती महाजन हाम्रा कुरा गर्दैनन् अरे। अलि-अलि गरे पनि हामीले गरे भन्दा बेग्लै हुन्छ अरे।"

उनको कुरा गराइमा कुनै बठ्याईं छैन। मसँग कुरा गर्दा कुनै असजिलो महसस गरेका पनि छैनन्। उनी भन्दै जान्छन्—"आज किनमेल सकेर भोलि सबेरै हिँडियो भने त पाँच दिनमा घर पुगी हालिन्छ। आउँदा त तीनै दिनमा आइपुगियो। जाँदा भारी छ।"

उनको गोजीको पैसाले यहाँको बजारसँग मेल खाँदैन भन्ने विषयमा उनी अनभिज्ञ छन्। उनलाई विश्वास छ—उनले किनमेल गरिसके अब उनी घर फर्कने तरखरमा छन्। शायद उनले घर छोडेको चार दिन, भइसक्यो। अब घरको सम्झना आउन थाल्यो उनलाई। काठमाण्डूबाट घरमा सामान उतारेपछि उनको बाउ, आमा र बहिनी खुशी हुने कुरा उनले सम्झन थालेको हुनसक्छ।

मैले बिस्तारै उनलाई सोधें—"कपड़ा कतिको किन्नु भनेर बाउले अह्राएका छन् ?"

"पाँच हातको बाक्लो खद्दरको कपड़ा बाउलाई भोटो, उनैलाई नौ

हातको कछाड़। दुइदेखि दुइ रुपियाँ सुकासम्म कपड़ा हेरी तिनुं भनेका छन्। पोहर-पोहर बाउ आफै आउँथे। म यसपालि आको। खै, पुगे मलाई राम्रै खालको कमीज सुरुवालको कपड़ा लानुपर्ने। नपुगे पनि मोटो सुरुवाल त लानै पऱ्यो। पैसाले भ्याए एउटा इस्टकोट पनि लान्छु। अँ! एउटा लाइटर पनि किन्ने आँट राखेको छु। हाम्रो गाउँको माथलाघरे काइँलोले लगेका छन्। झुलो चकमक नै बोक्दैनन्। कति आनन्द!"

उनको हिसावले उनीसंग भएको रुपियाँले उनलाई मनग्गे पुग्छ। त्यसैले त उनले एउटा लाइटर किन्ने पनि आँट गरेका छन्। मैले सोधें--"भाइ! मट्टितेल र नूनलाई कति तिनुं भनेका छन्?"

उनी सम्झँदै भन्छन्—"दश रुपियाँको नून किन्नू। मट्टितेल बीस कुरुवाको एक बीस दश रुपियाँ जति पर्छ। चार-पाँच रुपियाँमा खाली कन्टर पाइहालिन्छ। बढीमा एक बीस चौध-पन्ध्र जति मट्टितेलमा लाग्छ भनेका छन्।"

मैले भनें--"हिसाव गरेका छौ? तिमीले भने जतिमा माल पाइयो भने पनि तिमीसँग भएको पैसाले भ्याउँछ?"

"खै, त्यो त हिसाव गरेको छैन। हिजोदेखि मैले यै कुरा मनमा गमिरहेछु। हिसावै नपुग्ला कि भने जस्तो छ। बारवीसेमा कुखुरा सारै सस्तो पऱ्यो भने जस्तो त मनमा लागेकै थियो। साँच्चै मैले भने जति माल मेरो पैसाले भ्याउँदैन कि क्या हो?"

मैले उनलाई केही जवाफ नगरी हिँडी नै रहें। फेरि उनले सोध्ने कोशिश पनि गरेनन्। हामी हिँड्दै गयौं। बाटोमा सड़क पार गर्ने ठाउँमा म टक्क उभिएँ। उनी के अगाडि बढ्न लागे, उनको कुम समाती मैले रोकें। एउटा मोटर वेगसित हाम्रो अगाडिबाट गुज्ऱ्यो। त्यसपछि अर्को, अर्को पछि अर्को, हामी मोटरको ताँती नसकिएसम्म उभिइ नै रह्यौं। त्यसै बखत तोपबहादुर भन्छन्—"अहो! हेर्न पनि बिर्सेछु। बाटो काट्दा चारैतिर हेरी दगुर्नु भनेर बाउले भनेथे।"

उनको फतफनाईसँग मलाई केही मतलब थिएन। मैले उनको स्वरमा

स्वर मिलाउने चासो पनि देखाइन। ममा एउटै चिन्ता उठेको छ उनी प्रति कि उनको क्रयशक्तिले एक वस्तुसम्म उपलब्ध हुन नसक्ने स्थिति छ। उनको बाउले जो एक्काइसवटा कुखुरा पठाएर त्यसको बराबरको किन-मेल जो तोकेर पठाएका थिए त्यो वस्तु ठीकसँग बिकेको र काठमाण्डूको दुइ महीना अगाडिको बजार भाउ रहिदिएको भए तोपबहादुरले आशा गरे भन्दा बढता संगी-साथीलाई कोसेली समेत लान सक्थे। तर के गर्नु? अभागको कुरा! न उनले ल्याएको वस्तु ठीकसँग बिक्यो, न बजार भाउनै दुइ महीना अगाडि जस्तो छ। आज-भोलि काठमाण्डूको कुनै बजारको निश्चित रूप छैन। चौबीस घन्टाभित्र शत-प्रतिशतको वेगमा मूल्य-वृद्धि भइरहेछ।

हामी भोटाहिटी पुग्यौं। म चीनीको खोजमा एक दुइ पसल अगाड़ि खड़ा भई सोध्न शुरू गरें। तोपबहादुर पनि म खड़ा भए खड़ा हुन्थे र म हिंडे हिंड्दथे। यसै क्रममा एउटा दुकानदारबाट जवाफ पाएँ—"हिजो सम्म त थियो, दिएको थिएं। अब चीनीको भाउ बढ्ने भएकोले डिलर आफैंले 'स्टक' गरेका छन्। हामीलाई दिदैनन्। हामीले कसरी दिनु?"

दुकानभित्र पस्दै अनुरोधपूर्वक दुकानदारलाई भनें—"तपाईंकहाँ पाइन्छ भनेर धेरै टाढादेखि आएको हुँ। जति लिनुहुन्छ दिन्छु, दिनुपर्‍यो।"

नरम मिजायसँग दुकानदार भन्छन्—"सत्ये छैन! भए आफूलाई फाइदा हुने, तपाईंको पनि काम चल्ने, नदिने त कुरै छैन। तपाईंहरूकै सेवा-को लागि त हो नि म बसेको। हिजो मात्र आउनु भएको भए म जति पनि दिइपठाउँथें। आज छैन हजुर, माफ गर्नुहोस्!"

फेरि विनम्रतापूर्वक मैले भनें—"साहुजी! मलाई धेरै होइन, आधा के.जी. मात्र, पन्ध्र-बीस जति लिनुहुन्छ।"

उनले पनि विनम्र स्वरमा मलाई भने—"हेर्नुस् हजुर! हाम्रो काम सामान बेच्ने। डिलरले जो भाउमा मलाई दिएको थियो, मुनासीब मुनाफा राखी बेचें। अब भाउ बढ्दैछ भनेर डिलरले हामीलाई सामान नदिएपछि हामीले कसरी बेच्ने, भन्नुहोस् त? हो, हामीलाई थाहा छ। हाम्रा

ग्राहकहरू मूल्यमा घटी-बढी कुनै वास्ता राख्दैनन् । सामान पायो भने भयो । अहिलेको समय पनि यस्तै छ। डिलरले मलाई निर्धारित मूल्यभन्दा बीस प्रतिशत बढी लिई एक सय बोरा चीनी दिएको थियो । मैले पनि सरकारी नियम अनुसार बीस प्रतिशत भन्दा बड़ी आफूलाई मुनाफा नराखी तीनै दिनमा सबै चीनी बेचिपठाएँ । छैन हजुर, सत्ये-सत्ये छैन ! माफ पाउँ !"

निराश भएर म लामो सुस्केरा हाल्छु । भोटाहिटीसम्म आएको पनि केही लाभ भएन । उपायको खोजीमा मैले बिस्तारै दुकानदारसँग सोधें—
"कहाँ पाइएला त ?"

"खै, असनमा त साल्ट ट्रेडिंगको डिपो छ । भने जति भने पाइँदैन होला । सुनेको छु, मछिन्द्रबहालमा दिँदैछ अरे ।"

म दुकानबाट सड़कमा झरें । तोपबहादुर चारै तर्फको रमितामा मस्त रहेछन् । म बिना उनी असन पुग्न सक्दैनन् । त्यसैले उनी मेरो प्रतीक्षामा छन् । मैले तोपबहादुरलाई झस्काउँदै भनें—"के हेरिरहेको तोपबहादुर ? हिँड, असन आइपुग्यो ।"

हामी केही मिनेट भित्रै असन दोबाटो पुग्दैछौं । तोपबहादुरको लागि त सबै असन नै हो । तथापि मैले त्यस दोबाटोलाई मात्र असन सम्झेको हुंदा दोबाटोमै पुऱ्याउने निश्चय गरें । मलाई पनि आफ्नू अभाव पूर्ति गर्नु छ, त्यसै दोबाटोमा पुगी । असनचोक प्रवेश नगर्दै तोपबहादुरलाई असन 'औंल्याइदिए' । घरबाट हिंडेको चार दिनपछि टुङ्गोमा पुगेकोमा तोपबहादुर हर्षित देखिन थाले । उनी आफ्नू नजरलाई चोकको चारैतर्फ दौड़ाउन थाले । बीसै पाइलाको दौरानमा हामी चोकको मध्यभागमा पुग्यौं । मैले भनें—"माइ ! यही हो असन ।"

मानिस, गाई, रिक्सा र गाड़ाको भीड़मा आँखा घुमाउँदै तोपबहादुरले छक्क पर्दै भने—"यही हो असन ?"

"हो, यही हो !"

मसँग तोपबहादुर यति विश्वस्त भइसकेका थिए कि उनले मेरो भनाइ-मा शंका गर्ने ठाउँ नै थिएन । उनले 'होइन' पनि भन्न सकेनन् । अहिले

उनले जुन असन पाए त्यो असन उनको कल्पनाभित्रको थिएन। असनलाई सिङ्गो नेपाल सम्झने हाम्रा गाउँका दाज्यू-भाइले पहिलो पल्टको दर्शनमा विश्वस्त नहुनु स्वाभाविक हो। यस्तै छ हाम्रो राजधानीको आवश्यक वस्तुहरूको बजार। तीस हजार स्क्वायर फीटमा अवस्थित असनमा घण्टौंमा लाखौंको कारोबार हुन्छ। सयौं वर्षदेखि प्रख्यात यो बजार आज पनि त्यही रूपमा चलिरहेको छ।

"मट्टितेल र नून कहाँ पाइन्छ ?"—तोपबहादुर मलाई सोद्धछन्—"खै; म त यहाँ अलमलिन्छु।"

मैले चोकको कुनामा बोर्ड देखें—नेपाल आयल निगमबाट प्राप्त मट्टितेल यहाँ पाइन्छ। त्यही बोर्ड मुनिबाट शुरू भएको 'क्यू' हाम्रो नजीकसम्म छ। मैले भनें—"भाइ ! यही लाईनमा लाग, तिम्रो पालो आएपछि मट्टितेल थाप।"

उनले खुशी हुँदै भने—"त्यसो भए खाली कण्टर किन्नु पऱ्यो।"

हाम्रो नजीकै खाली टीनहरू वेच्न राखेको ठाउँमा देखाउँदै मैले तोपबहादुरलाई भनें—"भाइ ! खालि टीन यहाँ किन। अनि लाईन लागेर मट्टितेल थाप। मलाई चीनी खोज्नु छ।"

साल्ट ट्रेडिङ्गको बोर्ड झुन्ड्याइएको दुकानतर्फ म लागें। त्यहाँ केवल बोर्डमात्र छ, न मानिस न चीनी। मैले नजीकैको दुकानदारलाई सोधें। 'सिद्धियो होला' भन्ने जवाफ पाएपछि उनैको सल्लाह अनुसार मच्छिन्द्रबहाल जाने निश्चय गरें।

तोपबहादुर चोकमा अलमलिएरै बसेका छन्। उनले आफ्नू किनमेल शुरू गरेका छैनन्। म उनी नगीचै गएर औंल्याउदै भनें—"भाइ ! खाली टीन किन्ने त्यहाँ र मट्टितेल लिने त्यहाँ ! म गएँ है ?"

मैले उनको हार्दिक स्वीकृति पाउँदिन। उनले नरमाइलो किसिमले मुण्टो मात्र हल्लाए। म असनबाट मच्छिन्द्रबहालको बाटो लागें।

मच्छिन्द्रबहालको चोकमा लाईन लगाई चीनी बाँडिरहेको देखें। देख्ने बित्तिकै म यति खुशी भएँ कि लाईनमा नलागी चीनीको बोरा छेउमा उभिएर भनें—"साहुजी ! मलाई पनि चीनी दिनुहोस्।"

विक्रेता आफ्नै कार्यमा व्यस्त छन् । यसै बीच लाईनमा उभिएका एक भद्र पुरुषले मलाई भने—"तपाईंलाई चीनी चाहिन्छ भने लाममा लागेर आउनुहोस् । हामी पनि घण्टौंदेखि लाममा छौं ।"

ती व्यक्तिको वाक्य नटुङ्गिँदै लाजले मेरो अनुहार रातो भयो । मैले आफैंले बुझ्नु पर्ने कुरा ती व्यक्तिवाट सुन्नु पर्दा मैले अपठ्यारो महसूस गरें । मैले केही भन्ने हिम्मत गरीन । मैले आफ्नू आँखा क्यूमा दौड़ाएँ । सयौं व्यक्ति उभिएका छन् । अन्यथा सोच्ने कुरै भएन । असजिलै मानेर पनि क्यूमा आफूलाई सम्मिलित गराएँ ।

लाम वडो मुश्किलले चलेको छ । सयौं व्यक्तिपछि मात्र आफ्नू पालो आउने स्थितिमा उभिएको म दुइ घण्टा लाग्ने सहजै अनुमान गर्न सक्छु । दिन पनि ढलिकसकेको छ । सोचें—अब यही चीनी लिएपछि सांझ पर्छ ।

झोला थाप्दै मैले दुइ के० जी० मागें । आधा-आधा के० जी० मात्र दिने कुरा विक्रेताले सम्झाए । आधा के० जी० चीनी लिई क्यूवाट निस्किएँ ।

म असन हुँदै घरतर्फ लाग्छु । एक्काएक मैले तोपबहादुरलाई एउटा टीनको छेउमा ठिङ्ग उभिएर वसेको देखें । मैले सोचें—उनले मट्टितेल किनिसकेका छन् । तोपवहादुर छेउमै गएर मैले भनें—"भाइ ! मट्टितेल किनिसक्यौ ?"

तोपबहादुरले मेरो अनुहारमा पुलुक्क हेरे । उनको गहभरि आँसु टलपलिएको मैले देखें । उनले मलाई केही जवाफ दिएनन् । उनलाई मैले फेरि सोधें—"के भयो ? मट्टितेल त किन्यौ हैन ?"

उनी असनको एक कुनामा आँखा फालेर टोलिएर वस्छन् । मलाई हेर्न सकेका छैनन् । मेरो प्रश्नको उत्तर दिन पनि कुनै चाख देखाउँदैनन् । मैले उनको चिउँड़ोमा हात लगेर उनको मुण्टो मपट्टि फर्काएर मैले सोधें—"के भयो तोपवहादुर ? भनन भन, के भयो ?"

प्रतिउत्तरमा उनको आँखावाट आँसु झर्छ । उनी आफ्नु दौराको फेरले आँसु पुस्छन् र रुन्चे स्वरमा भन्छन्—"मट्टितेलमै मेरो सबै रुपियाँ

सकियो । अब किनमेल गर्ने पैसा नै छैन । सामान नलगे घर फर्कनै पर्दैन । बाउले वर्षेनि त्यति नै कुखुरा ल्याई वर्षभरिको सामान लान्थे । मैले मट्टि-तेल मात्र लग्दा घरभित्र पस्नै पर्दैन । फेरि घर जाने पैसा पनि छैन । सबै ती महाजनले लिए ।

मैले सोधें—"मट्टितेल कति लियौ ? कति पैसा दियौ ?

उनले भने—"खाली कन्टर आठ रुपैयामा लिएँ र लाममा बसें । धेरै बेरपछि आफ्नो पालो आयो । कति हालौं भनेर महाजनले सोधे । बीस कुरूवा हाल भनें । तेल हालिसकेपछि रुपियाँ जति दिए पनि पुग्दैन ल्याउ भन्न थाले । एक बीस एक लिटर हालेको छ—भनेर भने । मभन्दा पछाड़िकाले 'हिसाब पछि गर्दै गरौला, महाजनले भने जति रुपियाँ देउ' भने । भएभरको रुपियाँमा दुइ रुपियाँ बाँकी राखी सबै दिएँ । लामबाट बाहिर निस्कने-बित्तिकै अर्को मान्छेले कन्टर समाति रसाइदिए । उनले तीन रुपियाँ मागेका थिए । मसंग दुइ रुपियाँ मात्र बाँकी रहेको कुरा सुनाएँ । 'पछि एक रुपियाँ दिनु' भनी थुति लिए । अब मसंग एक पैसा पनि छैन । कसरी किनमेल गरूँ ? कसरी घर जाउँ ?"

उनलाई सम्झाउँदै भनें—"अब के गर्ने त ? तिमीसँग रुपियाँ नै कम थियो । तिमीसँग मट्टितेलको साहुले चार बीस नौ रुपियाँ लियो । अब पैसा नभएपछि के गर्ने ? बाउलाई सबै कुरा सुनाउनु । के गर्छन् त बाउले ?

उनले भने—"घर जाने त बाटै मेटियो ।"

उनको समस्याको समाधान उनैसित सोधें—"के गर्छौ त ?

"यो एक कण्टर तेल लानुभन्दा नलानु बेस छ । यो तेल बेच्नको लागि भनेको थिएँ । त्यो महाजनले बेच्ने भए किन्छु भनेका छन् । बेचेर रुपियाँ लिन्छु ।"—उनी भन्दै जान्छन्—"आसनसोलमा मेरो दाज्यू कोइला खानीमा काम गर्छन् । म पनि त्यहीं गएर दुइ-चार महीना काम गरी रुपियाँ कमाउँछु । अनि घरमा लाने जति सामान लिएर जान्छु ।"

"कहाँ हो आसनसोल, तिमी गएका छौ ?"

"गएको त छैन । जान आँटेपछि पुगिहालिन्छ नि । के गर्नु घर जाने बाटै मेटिएपछि, अरू उपाय नै के छ र ?"

उनीसँग मट्टितेल लिने कुरा छिनिसकेका व्यक्ति हाम्रो अगाडि आई भन्छन्—"दिने हो ? लौ दिनेभए दिइहाल, मलाई अर्कै काममा जानु छ।"

तोपबहादुरले मुण्टो हल्लाएर स्वीकृति दिए। ती व्यक्तिले आफ्नो पसल देखाउँदै, ल्याउन अह्राए। तोपबहादुरको आग्रह अनुसार म पनि त्यहाँ गएँ। ती पसलेले मट्टितेल भरेर लिने आशय व्यक्त गरे। त्यसको लागि मैले स्वीकृति दिएँ। उनले टीन फोरी मेरै सामु मट्टितेल भर्दा सोह्र लीटर मात्र पुऱ्याए। तोपबहादुरले एक्काइस लीटर लिएका थिए तर अहिले भर्दा सोह्र लीटर मात्र पुग्यो। फेरि मैले दोहोरो भर्न लगाएँ। त्यत्ति नै रहेछ। पसलेले सोह्र लीटरको अठ्सठी रुपियाँ र टीनको सात रुपियाँ गरी पचहत्तर रुपियाँ तोपबहादुरलाई जिम्मा लगाए।

मट्टितेलमा कमी देखेर मैले आफ्नू चीनीमा पनि शंका उठाएँ। जोख्दा साँच्चै पचास ग्राम कमी रहेछ। अब मेरो हातमा चीनी आधा के. जी नभइ चार सय पचास ग्राम मात्र छ। आफ्नै सामु विक्रेताले जोखेर र भरेर दिएकोमा चित्त बुझाई हिंडेपछि फेरि पुगेर भन्न जानु आफ्नै मूर्खता हो। मैले सम्झें—यो नियन्त्रित मूल्यमा लिएको वस्तु यस्तै हुन्छ।

तोपबहादुर र म असन चोकमा निस्कन्छौं। अहिले उनको हातमा केवल पचहत्तर रुपियाँ मात्र छ। असनको नाटकमा उनले पूरा चौबीस रुपियाँ गुमाए। चौबीस रुपियाँले उनकी आमालाई वर्षभरि पुग्ने गुन्यू असनचोकमा बिलाएर गयो। अनि उनको बाउलाई भोटो र कछाड, बहिनीलाई गुन्यू र आफूलाई नयाँ लुगा केवल सपना मात्र भयो। उनको घर वर्ष भरि अन्धकार हुन्छ। परिवारको भान्सा वर्षभरि अलिनो हुन्छ। उनलाई यो सम्झना भएन। उनलाई त केवल सामानको लागि रुपियाँको आवश्यकता छ। उनले रुपियाँ कमाएर मात्र घर फर्कने निधो गरे।

तोपबहादुर कोसौं टाढ़ादेखि पैताला खियाएर असन आइपुगे। जति उनी असनलाई श्रद्धा विश्वास गर्दछन् असन त्यति नै उनलाई हेलाँ र शोषण गर्दछ। असन बुझ्दैन कि सकेसम्म उनलाई इमानदारीपूर्वक सहुलियत प्रदान गरेर खुशी तुल्याउँ। उ त जान्दछ—यस्तै मूर्खहरूलाई नक्कली र मिसावटको सामान जिम्मा लगाएर बाँच्नु छ।

तोपबहादुरको आवश्यकता पूर्ति गर्न म असमर्थ छु। पाँच-दशको सहयोगले नहुने। त्यसैले म लाचार छु! म उपाय रहित छु! म उनलाई विदेश भासिनबाट रोक्न सक्दिन!

तोपबहादुरसँग म दुःखित हुँदै भन्छु—"तिमी घर जाउ भाइ! लाहुरमा झन्‌ब ढी दुख हुन्छ। कहिले नगएको र नदेखेको ठाउँ। जाने आँट नगर। भोलि बिहानको बसमा बारबीसे हुँदै घर जाउ। तिम्रो घरमा आमा-बाउले तिमीलाई केही भन्दैनन्। विश्वास गर, घर जाउ भाइ! घर फर्क।"

उनी मलीन स्वरमा भन्दै जान्छन्—"म घर त जाँदै जान्न। के मुख लिएर म घर जानु। बरू दाज्यू भएको ठाउँमा गई दाज्यूसँगै कोइलाखानीमा काम गर्छु, रुपियाँ कमाउँछु। अनि घर फर्कंदा भनेको भन्दा धेरै-धेरै माल लिएर जान्छु।

"आज कहाँ बस्छौ त?"

"यतै कतै बसौंला।"

"म जाउँ त?"

"हुन्छ।"

"तिमी यतै बस्छौ?"

"यतै त बस्नु पर्ला आज।"

म तोपबहादुरसँग विदा लिंदै आफ्नू बाटोसमात्छु र सोच्दै जान्छु। यहाँबाट यसै गरी देशको युवा शक्ति विदेशिन्छन् समय र परिस्थितिको चपेटामा परी। यो महँगाई र र्लिदो बजारले तोपबहादुर जस्तो इमानदार श्रमजीवी यो देशले गुमायो। बूढ़ा-बूढ़ी उसका आमा-बाउले एउटा सहयोगी छोरो गुमाए। उसकी बहिनीले माया गर्ने एउटा दाज्यू गुमाई। उसका संगी-साथीले एउटा असल मित्र गुमाए।

मंगलवार

एउटा सरकारी कार्यालयको कोठामा म घण्टौंदेखि बसिरहेछु। मेरो काम भइरहेको छैन। यी फाँटवालालाई मसँग बोल्नेसम्म पनि फुर्सद देखिएको छैन। म समेत चारजना अझै कामको परखाइमा छौं। उनले मलाई जानेबित्तिकै 'एक छिन पर्खनुहोस्, तपाईंको काम गरिदिन्छु' भनेर दिएको आश्वासनले म अलमलिएको छु। यो कोठामा मेचको अभाव छ। म कहिले उभिन्छु, कहिले एउटा अपरिचित व्यक्ति बसिरहेको मेचको कुनामा बेशरम बस्न पुग्छु। धेरै बेर बस्दा शरीर अपठ्यारो हुन्छ, त्यसैले कहिले कोठाबाहिर निस्कन्छु। मैले यो बीचमा फाँटवालालाई दुइ पटक अनुरोध गरिसकें—'मेरो कागज अर्को फाँटमा पठाइदिनुहोस् न' - 'काम गरिरहेको देख्नुहुन्न ?' भन्दै झन्झट मानेर दिएको ओठे जवाफले मलाई फेरि भन्न मन लागेको छैन।

आज म यो कार्यालयमा दुइ हप्ता पछि प्रवेश गरेको छु। महीनौंदेखि अलमलिएको यो काम कुनै जटिल थिएन। काम सकूँ भनेर लाग्ने हो भने करीब बीस मिनेटमा सकिने मेरो काम, बीस पटकको धावाले पनि केही हुन सकेको छैन। काम साधारण छ। मैले केही महीना अघि त्यसै कार्यालयमा एक कर्मचारीको सल्लाह अनुसार तीनसय पच्चीस रुपैयाँ बुझाएको थिएँ। नियमतः त्यो काम नहुने जानकारी पाएँ। काम नभएपछि त्यो तीनसय पच्चीस रुपियाँ मलाई फिर्ता गर्न मौखिक आश्वासन दिए अनुसार म कार्यालय धाउन थालें। रुपियाँ नपाउने पनि भन्दैनन्। पाउने चाँडो कार्यवाही पनि हुँदैन। धेरै थोरै जति भए पनि पैसाको माया हुन्छ। त्यसमा पनि आफूले बुझाएको पैसा।

मेरो सानो रकमको काम भएर हो कि फाँटवालाले मेरो काममा ध्यान नदिएको ? मैले तरीका बुझ्न नसकेर हो कि मेरो काम नभएको ? मैले तीनसय पच्चीस रुपियाँको लागि त्यो भन्दा पनि बढी खर्च गरिसकें। मेरो समयको पनि मूल्य हुन्छ र यहाँ आइपुग्न पनि मलाई केही खर्च

लाग्छ । प्रत्येक पटकमा घटीमा मैंले दुइ घण्टा बिताएको छु । बीसौं पटकको धावामा घण्टौंको प्रतीक्षापछि पनि काम नहुँदा फेरि नधाउने निश्चय गरी रुपियाँलाई माया मारी कार्यालयबाट फर्कन्छु । तर केही दिनपछि आफ्नू पाउने रुपियाँ किन छोड्ने ? पाएमा एउटा काम त चल्दछ भन्ने आशामा फेरि कार्यालय धाएको हुन्छु ।

म कोठामा आफ्नू कामको पर्खाइमा उभिइरहेको छु । फाँटवाला एउटा फाइलको काममा व्यस्त देखिन्छन् । उनलाई मसँग र अरू म जस्तै उनको टेबुल अगाडि बस्नेहरूसँग पनि बोल्ने फुर्सद देखाइरहेका छैनन् । यही वातावरणलाई खलबलाउँदै एउटा मानिस कोठामा प्रवेश गर्दै भन्दछन्—"ओ, हजूर ! मेरो काम भयो ?"—उनलाई देख्ने बित्तिकै चिनें । उनी महेशकुमार केडिया हुन् । उनलाई म दशौं वर्षदेखि चिन्दछु, उनले काठमाण्डू प्रवेश गरेदेखि ।

उनको गन्हुँगो आवाज फाँटवालाको कानमा नपुग्दै मेचबाट जुरुक्क उठी भन्न लागे—"आउनुहोस् ! आउनुहोस्, महेशकुमारजी !"

फाँटवालाले महेशकुमारलाई सँगैको टेबुलको एक मेचतान्दै बस्न अनुरोध गरे । महेशकुमारले भने मलाई समेत तान्दै मेचतर्फ बढाए । उनी मेचमा बसे र म उनकै मेचको हातमा टुसुक्क बसें । मेरो बारेमा सोधे । मैंले आफ्नू कामको लागि आएको कुरा बताएँ । उनी पनि इम्पोर्ट लाइसेन्सको काममा आएका रहेछन् ।

फाँटवालाले आदरपूर्वक उनलाई भने—"महेशकुमारजी ! तपाईं हिजोनै आउनु हुन्छ भन्ने लागेको थियो । काम सब सकेर तयार राखेको छु, केवल डाइरेक्टर साहेबको सहीछाप बाँकी छ ।"

हाँस्तै महेशकुमारले भने—"मैं हिजो आउने सकेन । मैं आज आयो, चाँडो काम सक्योनुस ।"

फाँटवालाले महेशकुमारको आज्ञा पालन गर्दै दराजबाट फाइल निकाले र भने—"तपाईं एकैछिन बस्नुहोस्, म डाइरेक्टर साहेबको सहीछाप गराई ल्याउँछु ।"

"कोही वात छयन।"

फाँटवाला फाइल लिई कोठा वाहिर निस्किए। मैले जिज्ञासापूर्वक सोधें--"महेशकुमारजी ! अहिले विदेश व्यापार आफैंले शुरू गरेको ?"

मेरो प्रश्न सुन्नेबित्तिकै मेरो हात समातेर हलुकोसँग दबाउँदै अहिले मौन रहने इशारा गरे ! उनले मुखले केही जवाफ नदिएकोले मलाई उनीप्रति शंका उत्पन्न हुन लाग्यो। हुन पनि उनले भारतीय पासपोर्टबाट नै तीन महीना अगाडि हङकङ गएको मलाई थाहा थियो। दशवर्षदेखि काठमाण्डूमा बसे पनि उनी आफूलाई नेपाली नागरिक बनाउने तरखरमा नलागेको कुरा पनि मलाई थाहा छ। बर्मामा जन्म भएका महेशकुमार बर्माबाट निस्कासित भएर नेपालमा बसोवास गर्न थाले पनि आफूलाई भारतीय नागरिक भन्नमा उनी गर्व गर्दथे। यसै बीच म एउटा सरकारी नीति सम्झन्छु--"प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा कुनै पनि विदेशीले यो व्यापार गर्न सक्दैन"--यो नीतिको विरुद्ध एउटा विदेशीलाई किन यति बढी स्वागत छ ? किन यति बढी सहूलियत छ ? मेरो मनमा एउटा कुतूहल पैदा भयो--यो विषयमा जान्ने र बुझ्ने।

महेशकुमारले मलाई सोधें--"तपाईंको धेरइ काम छ ?"

"मेरो काम भएमा धेरै बेरको त थिएन। नभएको हुँदा छैन भने पनि हुन्छ किनकि आज नै मेरो काम नगर्ने स्थिति मैले देखिसकेकोछु। त्यसैले उनलाई मैले जवाफ दिएँ --"सानो काम छ। शायद आज हुँदैन होला।"

उनले सोधे--"तपाईं गाड़ीमा या पैदल ?"

"पैदल नै आएको। हामी जस्ताले यस्तो मँहगो पेट्रोल हाली सँधै गाड़ी चढ्न सक्छौं र ?"--मैले उनलाई भने--"पैदल हिड्नु स्वास्थ्यको दृष्टिकोणले पनि त राम्रै छ।"

यत्तिकैमा फाँटवाला भित्र पस्दै भन्छन्--"महेशकुमारजी ! काम सकियो। यो फाइल लानुहोस् र पैठारी शाखामा दिनुहोस्। तपाईंको कागज यहीं छ। त्यहींबाट बुझी लिनुहोस्।"

फाँटवालाले महेशकुमारलाई फाइल दिए। महेशकुमार मलाई 'एक

मिनट' भन्दै फाइल लिई कोठावाट वाहिर निस्किए। मैले फाँटवालालाई मेरो कामको वारेमा अनुरोध गरें। उनले आज काम नभ्याउने कुरा मलाई जनाउँदै—'भोलि आउनुहोस् तपाईंको काम गरिदिउँला'—भने। भोलिनै पनि हुने नै कुनै लक्षण म देखिदन। उनले 'भोलि गरिदिन्छु' मात्र भनेको भए पनि म आशा लिएर भोलिको लागि फर्कने थिएँ होला। तर उनले 'गरिदिउँला' भन्ने अनिश्चित वाक्यको प्रयोग गरे। म निराश भएर केही नवोली 'हवस्, भोलि आउँछु' भनेर कोठावाट निस्कें।

म कार्यालयको तल ढोकामा मात्र पुगेकोछु। महेशकुमार आफ्नो काम समाप्त गरी मेरो अगाडि आइपुगे। मैले उनलाई भनें—"यति चाँडै काम सक्नुभयो ?"

"हाँ तो ! धेरइ समय लगाउने कुनै वातै छयन।"

"कति दिनदेखिको 'पेण्डिग' काम हो यो ?"

"वस, अस्ति मात्र दिएको। धेरइ दिन भयो भने मुल्लाहरूले खान पनि त पाउँदैन।"

मेरो मनमा जेसुकै गुज्रिएको भएपनि ओंठमा हाँसो ल्याइ भनें—'वड़ो चाँड़ो काम सक्नु हुँदो रहेछ। हुनपनि तपाईंहरू जस्तो व्यापारीलाई धेरै फुर्सत पनि त हुँदैन। जति सक्यो चाँडै कामसक्नु राम्रो पनि हो।"

उनले मेरो कामको वारेमा सोद्धै भने—"तपाईंको काम सक्यो ?"

"आज कामले भ्याएन रे, भोलि वोलाएका छन्।"

"क्या ? सकिएन ! मैं भनिदिन्थे, आफ्नै मान्छे भनेर। पहिले किन भन्नु भएन मैलाई !"

उनको कुरा सुन्दा मलाई उदेक लाग्यो। एक विदेशीले म आफ्नु देशमा उनको मान्छे भनेर चिन्निनु पर्ने स्थिति देखेर। हुन त उनले मेरै फाइदाको लागि भनेका हुन्। यो कुरा मेरो लागि फाइदै भए पनि सहन गर्न सक्दिन म। मैले मनमनै भनें—वरू मेरो काम नहोस्, तर यस्तो स्थिति कहिल्यै न आवस् !

मैले उनको कुराको कुनै प्रतिक्रिया जनाइन। म मौन रहें। उनले

भने—"तपाईं अब् कहाँ जानुहुन्छ ?"

"मेरो आजको काम त्यहीं थियो जो हुन सकेन विशेष कहीं जाने काम थिएन। त्यसैले मैले भनें—"घरै जान्छु होला।"

"दिनमै घर जाने ? फुर्सद छ भने मैसँग चल्नुस्।"

"कहाँ ?"

"मेरो आफिसमा।"

मैले उनीसँग जाने सम्मति जनाएँ। उनी कारतर्फ बढे र म पनि। कारको फ्रण्ट सीटमा दुवै बस्यौं। गाड़ी उनको अफिसतिर लाग्यो। उनले कुरा निकाले—"तपाईं पनि फरेन ट्रेडमा लाग्नुभयो ?"

"लागेको त छैन। लाग्ने विचारले कार्यालय धाउन थालेको। खै, नहुने भयो। हामी जस्ताले कसरी गर्ने ?"

सम्भवतः मलाई उनले विदेश व्यापारको बारेमा सल्लाह गर्न उनको अफिसमा लाँदैछन्। मैले उनलाई विस्तारै सोधें—"के तपाईंले विदेश व्यापार शुरू गर्नुभयो ?"

"विदेश व्यापार त मैं पहिलेदेखि गर्थें। तपाईंलाई थाहै छ। पहिले अर्काको इम्पोर्ट लाइसेन्स खरीदेर गर्थें, अहिले आफ्नै फर्म छ। बस, फर्क तेति हो।"

मैले उनलाई सम्झाउँदै भनें—"तपाईं त भारतीय नागरिक, कसरी आफ्नू फर्म रजिस्ट्रेशन गर्नुभयो ? कि नेपाली नागरिकता लिइसक्नुभयो, तपाईंको साथी घारीवालले जस्तो ?"

"पछि भनुँला।"—उनले कुरा टुंग्याउँदै भने।

उनका काठमाण्डूको शुरू-शुरूका दुःखको दिनहरू पनि मैले राम्रो गरी देखेकोछु। उनले दुइसय पचासको नोकरीमा काठमाण्डूको फुटपाथहरू माडेका छन्। एउटा कोठामा पचास रुपियाँ तिरी महीना उनले गुजारेका हुन्। आज महेशकुमारका तीन-तीनवटा कारहरू अठार सयको बंगलाको ग्यारेजमा मौजूद छन्। उनी आफ्नो कुनै पनि कुरा मलाई बताउन हिचकिचाउँदैनन्। तर अहिले किन बताएनन्, मैले बुझ्न सकिन।

हामी उनको अफिसको मुनि सड्कमा आइपुग्यौं। उनले आफ्नू गाड़ी रोक्दै भने—"मै तपाईंसँग सल्लाह गर्न चाहेकोछु। जाउँ माथि अफिसमा।"

हामी दुवै उनको अफिसमा पुग्यौं। म करीव तीन महीना भइसकेको थियो उनको आफिस नआएको। आफिसमा ठूलो परिवर्तन भइसकेको रहेछ। स्टाफहरू पनि थपिएका रहेछन्। उनको छुट्टै केविन रहेछ। पुग्ने-बित्तिकै उनले मलाई 'गरम या ठण्डा' खाने प्रस्तव गरे।

उनले आफ्नू आफिसको पिउनलाई बोलाउँदै भने—"बहादुर! ए, बहादुर!!"

एउटा नवयुवक कोठाको ढोका खोली उपस्थित भए—'किन साप?"

मैले यस्तो 'बहादुर' भन्ने शब्द भारतको कलकत्ता, दिल्ली र वम्बईमा मात्र सुनेको थिएँ। आज काठमाण्डूमा पनि सुनें। सुन्नेबित्तिकै मेरो मन मस्तिष्कमा झस्को पर्‍यो। मलाई महेशकुमार प्रति नराम्रो भावना पैदा भयो। यस विषयमा केही नबोली म चुप बस्न सकिन र त्यो युवकलाई सोधें—"भाइ, तिम्रो नाम बहादुर हो?"

युवकले जवाफ दिए—"हो, हजुर।"

उनको कुरामा अविश्वास गर्दै भनें—"के बहादुर मात्र नाम हुन्छ?"

'यहाँ सापले बहादुर भन्नुहुन्छ। त्यसैले मेरो नाउँ नै बहादुर भयो।"

"यहाँ नोकरी गरेको कति भयो?"

"तीन महीना हुन लाग्यो।"

"यहाँभन्दा पहिले के नाम थियो तिम्रो?"

"नाम त रामप्रसाद हो।"

"तव किन बहादुर भनेको त, रामप्रसाद भनन।"

महेशकुमारले मेरो आशय बुझे। उनले अपठ्यारो मान्दै भने—"रामप्रसाद भन्दा वढीलामो नाम छ, 'कान्छा' भनुँ भने अर्को मान्छेको नाम पनि 'कान्छा' छ। त्यसैले सजिलोको लागि 'बहादुर' भनेको।"

मैले उनलाई सम्झाउँदै भनें—"यिनले केही वहादुरी गरेको भए 'वहादुर' भन्दा राम्रै हुने थियो। यिनले कुनै वहादुरी गरे जस्तो त लाग्दैन किन विनसित्तिमा 'वहादुर'को उपाधि दिएको ?"

महेशकुमार नमिठो मुख लाउँदै भन्न लागे—"वहादुरी गरेको थियो कुनै जवानामा नेपालीले त्यसैले 'वहादुर' त राम्रो हो। होइन? सबै त नौकरलाई 'कान्छा' 'वहादुर' भन्छन्।"

"वहादुर शब्द त राम्रै हो तर पनि हामीलाई सुन्दा नराम्रो लाग्छ।"

"अच्छा, यो कुरा छोड़ी दिउँ"—उनले भने—"आजकल क्या गर्दै हुनुहुन्छ ?"

"काम त केही विशेष छैन"—भन्दै मैले उनलाई भनें—"आफ्नै घरको कामकाज र कारोवार हेर्दैछु।"

उनी आफ्नो आफिसको फाइल केलाउन थाले। एक छिनको मौनता पछि मैले सोधें—"महेशकुमारजी ! आजकाल विदेश व्यापार के आफ्नै फर्मवाट गर्दै हुनुहुन्छ ?"

"हाँ तो, क्या गर्ने, नेपाल सरकारको नीति कुनै ठीक छयन। कहिले क्या हुन्छ त कहिले क्या हुन्छ। जस्तो जस्तो नीतिमा उनले परिवर्तन गरे हामीले पनि आफ्नू व्यापारमा परिवर्तन गर्नै पर्छ। तपाईंलाई थाह थियो पहिले एक सय साठी प्रतिशतको भाउमा इम्पोर्टलाइसेन्स खरीद गरेर हामीले काम गरेका हो। अव सरकारको नीति वदलियो। एक्सपोर्ट-को वोनस नदिने हिसाव वैठायो। कहाँवाट हाम्रो काम चल्ने ? जस्तो सरकारको नीतिमा वदल हुन्छ हाम्रो पनि त्यही हुनुपर्ने। त्यसैले आफ्नै फर्म रजिस्ट्रेशन गरें। आफूलाई चाहिने माल आफै मगाउँछु। लाइसेन्स आफै झिक्छु। काम चलाउनै पर्‍यो। भन्नुहोस् क्या गर्ने ?

मैले उनीसंग सोधें—'के सरकारको नीति परिवर्तन भइरहन्छ ? एउटा कुनै ठोस् नीति रहँदैन ?"

उनले जवाफ दिए—"कहाँ एउटा नीति रहन्छ ? कहिले वोनसमा इम्पोर्टलाइसेन्स दिन्छ त कहिले डलरलाई वाह्र र सोह्र गरी दुइ विनि-

मय रेट कायम गरी इम्पोर्ट फ्री गर्छ। कहिले सोह्रलाई घटाई चौध गर्छ। जे गरे पनि हामी व्यापारीलाई नुक्सान दिन चाहिं सक्दैन। हाम्रै सल्लाह अनुसार त सब हुन्छ !"

मैले उत्सुकतापूर्वक सोधें—"कसको सल्लाह अनुसार ?"

"हाम्रो ग्रुपको सल्लाह अनुसार।"

"तपाईंहरूको ग्रुप कस्तो छ ?"

उनले उपहासको हाँसो हाँस्तै मलाई भने—"यो कुनै तपाईंले देख्ने ग्रुप हुन्छ ? हामी नेपालमा कसरी टिकेका छौं ? क्या तपाईं सम्झनुहुन्छ, मैं एक्लै काम गरिरहेछु ? हामी ठूला-ठूला व्यापारीको एउटा ग्रुप छ। त्यसमा शक्तिशाली पावरका व्यक्ति पनि छन्। हामीलाई आवश्यक भयो भने साना ठूला सरकारी कर्मचारी पनि मिलाउँछौं। हाम्रो भेटघाट धेरइ टेलिफोनमा हुन्छ। तपाईंलाई मैं ग्रुप तो देखाउन सक्दिन।"

उनको भनाइ अनुसार नेपालको व्यापार उनको मुठीभित्र छ। उनले जे गर्न पनि सक्छन्। उनले घक्र फुकाएर वयान गरेको सुन्दा मैले उनको कुरामा कुनै शंका गर्ने ठाउँ पाउँदिन। मेरै आँखाले आज सरकारी कार्यालयमा उनलाई गरेको इज्जत देखेको छु। उनले मलाई 'मेरो मान्छे' भनेको भरमा काम टुंगिने कुरा पनि वताएका थिए। यसैले यो होइन, हुन सक्दैन भन्ने पक्षमा मैले सोच्ने कुरै रहेन। म टोलिएर उनको कुरा सुन्दै जान्छु।

उनी भन्दै जान्छन्—"तपाईंले देख्नुभयो। आजको मेरो काम। मैं जाने साथै सबै काम हुन्छ। हामी कुनै पनि काम गर्दा ढीला-सुस्ती मन-पराउँदैनौं। हामीले सबै हाकिमहरूलाई आफ्नू कामको बारेमा फोनबाट जानकारी दिन्छौं। हामीलाई ढीला-सुस्ती मन लाग्दैन। वरू जति पैसा उनलाई चाहिन्छ दिन्छौं। काम चाँडो सक्छौं।"

उनी भन्दै जान्छन्—"मलाई लाग्छ, तपाईंको त्यो अफिसमा धेरइ दिनदेखि काम अलमलमा छ। क्या काम हो मलाई भन्न सक्नु हुन्छ ?"

उनले स्पष्टसाथ सबै कुरा वताउँदै छन् भने मैले आफ्नू काम लुकाउन

पनि मनासिब देखिन र भनें—"काम त ठूलो होइन। मैले एउटा कामको लागि तीनसय पच्चीस रुपियाँ बुझाएको थिएँ। नियमानुसार त्यो काम हुन सकेन भनेर मैले जानकारी पाएँ। काम नभए पछि आफूले धरौटी राखेको रुपियाँ फिर्ता पाउने नियम रहेछ। त्यही पैसा फिर्ता लिन गएको हुँ।"

"कति पटक जानुभयो ?"

"जान त धेरै पटक गएँ।"

"धेरइ पटकको मतलव चार-पाँच पटक ?"

"होइन, त्यो भन्दा पनि धेरै।"

"तव तो तपाईंले सजिलो हिसावले पाउनुहुन्न। सम्झनुहोस्, तपाईंले पाउने रुपियाँ मध्ये दश-पन्ध्र प्रतिशत उनलाई दिन मंजूर हुनुहुन्छ भने तुरुन्त पाउनु हुन्छ।"

"किन, आफ्नू रुपियाँ लिन पनि उनलाई कबुल्नु पर्छ ?"

"क्या गर्नुहुन्छ? तपाईंको अफिसको नियमै त्यस्तो छ दिन मंजूर गर्नुहोस् या सवै छोडि दिनुहोस्।"

"मैले त्यस्तो कुरा कसरी गर्ने कार्यालयमा ?"

"सोझै भन्नुस् या घुमाएर भन्नुहोस्। तपाईंले नवोलेसम्म उसले वुझ्दैन। नवुझेसम्म काम गर्दैन। आफिसमा एक्लै पारेर भन्नुस् या सड़कमा भेटेर भन्नुस्। त्यति भनेपछि मन्त्र गरे जस्तो काम भइहाल्छ। मैं तो यहीं वोलाउँछु आफ्नो कामको लागि।"

उनले गरिरहेको व्यवहार म गर्न सक्दिन। उनलाई थाहा भएको कुरा मलाई थाहा छैन। त्यसैले त उनमा र ममा ठूलो अन्तर छ। उनले पाँच वर्षमा गरेको प्रगति मेरो जिन्दगीभरमा हुँदैन। उनको भनाइ मेरो भलाईको लागि हो। उनको अनुसार गर्ने मेरो साहस छैन। साथै मेरो क्षमताभन्दा वाहिरको कुरा म गर्न पनि सक्दिन। यसै सन्दर्भमा म उनलाई भन्छु—"के तपाईंको कामको लागि वोलाउँदा सरकारी कर्मचारी यहीं आउँछन् ?"

उनले हाँस्तै भने—"लौ! क्या भन्नुभयो ? आउनै पर्छ ! नआई

उनको कामै चल्दैन। कति आफिसको मानिसलाई हामीले तलव दिएर राखेका छौं। मेरो मतलव सरकारी तलव होइन। हाम्रो काम गरे बापत हामीबाट पाउने तलव। यदि हामीले अलग तलव नदिएमा हाम्रो काम ढीला भइजान्छ। ढीला भयो कि काम बिग्रियो। व्यापारमा चाँडो-चाँडो काम हुन चाहिन्छ। अच्छा ! तपाईंले भन्नुभएको आफिसको मान्छे हामी-कहाँ किन न आउने ? तपाईं मैं कहाँ आउनु भयो। त्यस्तै आफिसको मान्छे पनि हाम्रो साथी हो किन न आउने ? तपाईं भन्नुहोस्, हाम्रो सम्पर्कको अफिसको मान्छे अहिले बोलाउं ? हामीले बोलाए पछि सबै काम छाडी यहाँ आउँछन्। यसमा त उनलाई फाइदा छ। हामीले धेरै बोलाएपछि धेरइ पैसा उनले पाउँछन्। क्या कुरा गर्नुभएको तपाईंले ?"

टेलिफोनको घण्टीले उनको कुरा रोकिन्छ। उनी टेलिफोनमा कुरा गर्न लाग्छन्—हेलो··· क्या दशलाख· ठीक ठीक ठीक ··· एक लाख घाटो···के कुनै भयो·····हाँ···ठीक·····अच्छा !

उनको टेलिफोन नसकिँदै गरम कफी टेबुलमा आइसकेको छ। टेलि-फोनको रिसिभर राख्दै मलाई कफी लिन हातले इशारा गर्छन्। कफीको कप हातमा लिँदै म भन्छु—"महेशकुमारजी ! साँचै तपाईं यहाँ कुनै सर-कारी कर्मचारी बोलाउन सक्नु हुन्छ ?"

"तपाईंले मलाई अविश्वास गर्नु भयो ?"

"विश्वास नगरेको त होइन। यो कार्यालय समयमा सरकारी कर्म-चारी तपाईंकहाँ कसरी आउँछन् भन्ने विषयमा मलाई शंका भने निश्चय छ।"

"भन्नुहोस् तो त्यसो भए कुन आफिसको बुलाउँ ?"

उनको कुराले झन् मलाई आश्चर्य चकित बनायो। उनी मलाई 'कुन अफिस' भनेर सोध्दै छन्। यसको मतलव सबै आफिससँग उनको सम्पर्क छ। अब म कुन भनुँ मलाई नै अपठ्यारो स्थिति पैदा भयो। मैले उनलाई फेरि सोधें—"जुनसुकै अफिसको ? मतलब नेपालमा भएका सब अफिसको ?"

"त्यो होइन ! तपाईं भन्नुहोला यूनिभर्सिटीको मास्टर बुलाउ। म बुलाउन सक्दिन। हाम्रो व्यापारसँग सम्बन्धित सबै आफिस भनेको मैले।"

तत्काल दिमागमा त्यही कार्यालय अगाडि आयो जुन कार्यालयमा आज म गएको थिएँ। मैले भनें—"अघि हामी भेट भएको कार्यालयको अफिसर-लाई बोलाउनुहोस्। फाँटवालालाई होइन नि।"

"कुन अफिसरलाई ?"

फेरि मलाई फसाद पर्‍यो। को भन्नु ! चिनेको कोही छैन। मैले विचार गरें—फाँटवाला भन्दा माथिको व्यक्तिसँग परिचय भयो भने आफ्नु तीन सय पच्चीस पनि आउने। त्यसैले मैले भनें—"फाँटवाला भन्दा माथिको कोही पनि अफिसर बोलाउनुहोस्। जो तपाईंले भन्दा तुरुन्त आउँछन्।"

"ठीक छ ! तपाईंको शंका दूर गरिदिन्छु"—भन्दै उनले टेलिफोन मिलाए। टेलिफोनमा कुरा गर्दै भने—"हेलो····को बोल्नुभयो····अफिसर साहेबहरू कोही हुनुहुन्छ ?····हुन्छ···· मैं महेशकुमार न्यूरोडबाट····तपाईं मैंकहाँ अहिले आउन सक्नुहुन्छ ?···आउनुस् है, मैं बसिरहेकोछु।"

टेलिफोन राख्दै उनले भने—"अफिसर दुइ-तीन जना मिटिंगमा बाहिर गएको रहेछन्। एउटा अफिसर भेटें, बोलाएकोछु।"

महेशकुमारले मसँग व्यापार सम्बन्धमा कुरा छेडे। जुन कामको लागि उनी मसँग सल्लाह गर्न चाहन्थे, त्यही विषयमा विस्तारै उनले कुरा निकाले। उनले मप्रति सहानुभूति राख्दै विदेश व्यापार शुरू गर्ने सल्लाह दिन थाले। उनले यो पनि भने—"यो मौकामा हामीसँग मिलेर काम गर्दा धेरै नै फाइदा हुनेछ।"

उनको भनाइ अनुसार मैले सरकारी नीतिको विरुद्ध केही गर्ने थियो, जो म गर्न सक्दैन थिएँ। जब उनको पूर्ण आशय बुझें, त्यसपछि उनलाई मैले सोझै जवाफ दिएँ—"यो मबाट हुन सक्दैन यसरी रुपियाँ कमाउने मलाई आवश्यकता पनि छैन।" मेरो यत्तिकै जवाफमा उनी चुप रहेनन्। उनी झन् जोशिंदै हिन्दी भाषामा रुपियाँको महत्व बारेमा मलाई धेरै

सम्झाए।

हाम्रो कुरा-कानीको दौरान नटुंगिदै एक जना अपरिचित व्यक्ति कोठामा प्रवेश गर्छन्। महेशकुमार उनलाई स्वागत गर्दै भन्छन्—"आउनुहोस्, आउनुहोस् ! वढी चाँडै आउनुभयो, वस्नुहोस् !"

महेशकुमारले परिचय गराए। तिनी त त्यही सरकारी कार्यालयका शाखा अधिकृत शिवराम रहेछन्। जुन कार्यालयमा म बीसौं दिन धाउँदा कुनै कर्मचारीलाई मसँग एक मिनेट सम्म बोल्ने फुर्सद थिएन।

महेशकुमारले मेरो काम अलमलिएको बारेमा सुनाए र हुनसक्छ भने कामको लागि मद्दत गर्न समेत अह्राए।

अधिकृतले मतर्फ फर्कंदै भने—"कति दिन भयो काम अलमलिएको ? कसको फाँटमा छ ?"

"करीव तीन महीना भयो मैले रुपियाँ बुझाएको। मलाई रुपियाँ फिर्ता गर्ने भनेको अढाइ महीना भयो होला। धेरै पटक कार्यालयमा धाएँ। फेरि भोलि बोलाएका छन्। भोलि काम हुन्छ कि ?"

"भोलि तपाईं कार्यालय आउनुहुन्छ भने पहिले मलाई भेट्नुहोस्। जुनसुकै फाँटमा भए पनि म काम टुँग्याइ दिन्छु।"

महेशकुमार मलाई सम्बोधन गर्दै भन्छन्—"तपाईं निश्चिन्त रहनुहोस्। काम भयो। उहाँलि भने जस्तो अफिस जाने वित्तिकै उहाँलाई भेट्नुहोस्। सब काम भइहाल्छ।"

अधिकृत महेशकुमारको कुरालाई पुष्टि दिंदै भन्छन्—"हँ हँ, सबै काम भइहाल्छ। चिन्ता गर्नुपर्ने कुरैछैन।"

जो कुरा म हृदयदेखि चाहन्न थिएँ त्यही भयो। मैले चाहेर होइन, नचाहेर पनि यो वातावरण नै अनायास सृजना भयो।

अधिकृत र महेशकुमार बीच आपसी संचो-विसंचोवारे कुरा भयो। मानौं यी दुइको गहीरो मित्रता छ। महेशकुमारले आज कार्यालय आएको र डाइरेक्टर साहेवलाई भेट्न नसकेको कुरा पनि अधिकृतलाई भने। अरू कामको विपयमा अधिकृतले सोधेको प्रश्नको उत्तरमा महेशकुमारले भने—

"उहाँको कामको लागि मात्र तपाईंलाई दुःख दिएको ।"

अधिकृतलाई जुनसुकै कारणले बोलाएको भए पनि बाठा महेशकुमारले भने—"यस्तो कुरा फोनबाट भन्न मनासिब नभएको हुँदा तपाईंलाई दुःख दिएको हुँ ।" प्रतिउत्तरमा उनले भने—"ठीक गर्नुभयो ! कुनै पनि कुरा भेट-घाटमै गर्नु राम्रो हुन्छ ।"

महेशकुमारले उनलाई चिया पिउन आग्रह गरे तर उनले चिया नपिएर न जाने विचार व्यक्त गरे । महेशकुमारको उनीसँग कुनै काम छैन । उनले त मेरो शंका निवारण गर्न मात्र अधिकृतलाई डाकेका हुन् । संयोगले त्यही कार्यालय पर्न गएको हुँदा मेरो काम पनि बीचैमा झुण्डियो । अन्यथा यो अवस्था नै आउने थिएन ।

महेशकुमारले अधिकृतलाई बिदा दिदै भने—"भोलि साँझ मेरो घरमा आउनुहोस्, डाइरेक्टर साहेबलाई केही सामान पठाउनु छ ।"

"भोलि साँझ ! हुन्छ ।"—भन्दै अधिकृत कोठाबाट निस्किए ।

एक क्षणको मौनतापछि महेशकुमार भन्छन्—"देख्नु भयो ! नोटको ताकत !"

मेरो ओंठबाट एक वाक्यसम्म फुट्दैन । म टोलिएर उनलाई मात्र हेरिरहेको छु । उनले जो भने त्यो सत्य रहेछ । म मनमनै सोच्छु—हिजोको महेशकुमार र आजको महेशकुमार मेरो आँखाको वरपर घुमिरहेछ । एउटा विदेशी अर्काको देशमा आएर जो हिम्मत र साहस देखाइरहेको छ, त्यो अनुकरणीय हो वा होइन ? मैले छुट्याउन सकिरहेको छैन । मेरो मौनतालाई बिउँझाउँदै उनी भन्छन्—तपाईं केही गर्नुहोस् ! गर्नुभएन भने पछि पछुताउनु होला । तपाईंका छोरा-छोरीले पछि श्राप गर्लान् ।"

मैले बिस्तारै आफ्नू विचार व्यक्त गरें—"केही गर्न त मलाई पनि इच्छा छ । तर तपाईंले जो भन्नुभयो त्यो गर्न भने मलाई मन छैन भनुँ वा हिम्मत छैन । बरू अर्कै सरल र योग्य काम बताउनुस्, म गर्न तयार छु । तपाईंसंग मिलेर गरूँ या म एक्लै गरूं त्यो पछि विचार गरौंला । व्यापार नगरी त मेरो पनि घर चल्न मुश्किल छ ।"

उनले मेरो कुरा काट्दै भने—"तपाईं सीधा र सावाले नोट बनाउन सक्नुहुन्न। टेढो अँगुली लगाए मात्र केही चीज निस्कन्छ। मैं जो भन्छु तपाईं मान्नुहोस्। मान्नु भएन भने केही दिनमा गाडी विकिजान्छ। केही वर्षमा घर विकिजान्छ। भोलि बच्चा-बच्चीलाई दुःख दिनुहुन्छ। आज तो तपाईं पेट्रोल खरीदन नसकेर गाड़ी चढन सक्नु हुन्न। यस्तै भोलितक गाड़ी मेण्टेन गर्न सक्नु होला भन्ने मलाई विश्वास छैन। त्यसैले आँखा चिम्म गरी आउनुहोस्।"

उनको कुरामा मैले आफ्नू प्रतिक्रिया जनाउँदै भनें—"हेर्नुहोस् महेश-कुमारजी। तपाईंले भनेको कुरा म मान्दछु। पैसाले सबै थोक हुन्छ। तर पनि म तपाईंले भनेको कुरा गर्न तयार छैन। कारण यो मेरो जन्मस्थल हो। यहाँ मेरा इष्ट-मित्र, नाता-कुटुम्ब र चिने-जानेकाहरू छन्। रुपियाँको फेरोमा कहीं कतै मेरो इज्जतमा दाग लाग्यो भने रानीपोखरीमा गएर हामफाल्ने बाहेक अरू कुनै बाटो रहँदैन। जुन आफ्नू समाज छ, त्यो समाजबाट घृणित भएर म बाँच्न चाहँदिन। त्यसैले मेरो इच्छा छ, सीधा काम गर्छु, जो छैन त्यसको खोजी गर्दिन। तपाईं पो आफ्नु देशबाट बाहिर हुनुहुन्छ, आफ्नू समाजबाट बाहिर हुनुहुन्छ। तपाईंको एउटै लक्ष्य रहन्छ रुपियाँ कमाउने। तपाईंको चौबीसैघण्टा तनमन त्यसैमा लागेको छ। कथन् कदाचित् कुनै नराम्रै भयो भने तपाईंको इज्जतमा भने बब्बा लाग्दैन किनकि तपाईंका यहाँ देख्ने मानिस कोही हुँदैन्। तपाईं आफ्नू घरमा रुपियाँको पोको बोकेर जाँदा तपाईंको झन् बढी इज्जत हुन्छ। त्यसैले महेशकुमारजी! जति तपाईं आफ्नू इज्जतको वास्ता नराखी निश्चिन्त भएर काम गर्न सक्नु हुन्छ म सक्दिन। यो मेरो कमजोरी सम्झ-नुस् वा नैतिक सिद्धान्त।"

मेरो कुरा टुंगिन नपाउँदै कोठामा दुइजना मानिस प्रवेश गर्छन्। महेशकुमारकै समान वर्गका देखिने ती दुइ व्यक्ति टेवुलको अगाडि साइडमा रहेको मेचमा बस्छन्। आफ्नै भाषामा व्यापारको कुरा गर्न थाले। म चुपचाप तीनै जनाको मुख एक-एक गरी हेर्न थालें। करीब पाँच मिनेटको

उनीहरूको कुराकानीपछि ती दुवै व्यक्तिको ध्यान मप्रति आकृष्ट भयो। एक जनाले महेशकुमारलाई 'यो को ?' भनेर उनकै भाषामा सोधे। मैले नबुझे जस्तो आफ्नू आँखा तर्काएँ। महेशकुमारले उनकै भाषामा भने— "यो स्थानीय मान्छे हो। यसबाट ठूलो काम लिन सकिन्छ। मूर्खले बुझि-रहेकको छैन, सम्झाउँदैछु। यदि यसले साथ दियो भने हामी यो साल काफी पैसा फाइदा गर्न सक्छौं। जो पायो उहीलाई सुम्प्यौं भने हामीलाई नै लगेर फसाइदिन्छ। मैले सोचेको छु यिनीद्वारा काम गर्ने। यिनलाई म धेरै वर्षदेखि चिन्दछु। रुपियाँमा धोखा हुँदैन।" अर्काले थपे—"हेर्दा, मलाई पनि त्यस्तै लाग्यो। यति कुरा टुंग्याएपछि महेशकुमारले मलाई ती दुइ व्यक्तिको परिचय दिदै भने—"उहाँहरू ठूला व्यापारी हुनुहुन्छ। उहाँ शान्तराम जेटिया र उहाँ किसुन केवड़ीवाला। उहाँहरू अहिले नेपालको ठूलो व्यापारीमा गिननु हुन्छ।

शान्तरामले भने—"महेश हो, ठूलो व्यापारी हामी होइन ! हामी त सानो व्यापारी ! आफू पन्छेर हामीलाई ठूलो बनाउँछ।"

महेशकुमारले वर्मेली कुरा शुरू गरे। तीनै जना वर्मेली भाषामा कुरा गर्न लागे। मैले सहजै अनुमान गरें—यी तीनै एउटै मूलका रहेछन्। शायद साथै काठमाण्डू प्रवेश गरेका हुन्। करीब पन्ध्र मिनेटसम्म त्यही कुरा चल्छ, जो एक शब्दसम्म बुझ्न सक्दिन। उनको गोप्य कुरा टुङ्गियो होला अथवा मैले असजिलो मानेको महेशकुमारले महसूस गरे होलान्। अब हिन्दीमा कुरा गर्न लागे।

किसुनको पानीजहाजमा आएको सामान हराएछ। इन्स्योरेन्सलाई क्लेम गर्नु नगर्नु वेकार भएछ, कारण अण्डर इन्भ्वाइसमा ल्याएको माल हराएकोमा क्लेम गर्दा आफ्नो मोल नउठने रहेछ। पचास लाखको माललाई पाँच लाखको इन्भ्वाइस बनाएर ल्याएकोमा इन्स्योरेन्स कम्पनीले पूरा जाँच-पड़ताल पछि मात्र पाँचलाख मात्र दिने भएकोले क्लेम गर्नु नगर्नु वेकार भएछ।

कुरा सुन्नेबित्तिकै मेरो त होसै गुम भयो। सोझै पैंतालीस लाख घाटा

परेको किसुन केवड़ीवाला चिन्ता रहित हाँसी-हाँसी कुरा गर्दैछन् । मेरो त गोजीबाट एक रुपियाँसम्म गुम भयो भने पनि म त्यति प्रसन्न रहन सक्दिन जति पचास लाखको गुमाइमा केवडीवाला प्रसन्न छन् । उनीहरूको कुरा अनुसार त्यो पाँच लाखको पनि इन्स्योरेन्स कम्पनीसँग क्लेम नगर्ने विचार छ । शान्तरामको चाहीं दश प्रतिशत माल मात्र गुम भएको रहेछ । त्यो पनि हिजो मात्र वीरगंज भन्सारमा माल आइपुगेपछि पो थाहा भएछ । शान्तरामलाई पनि सात लाखको नोक्सानले कुनै फरक परेको देखिदैन ।

माल हराएको उल्लेख गर्दै केवडीवाला भन्छन्—"हङकङबाट हिंडेको जहाज तीन महीनासम्म गायव भयो । मैले त रुपियाँ त्यसै वखत माया मारिसकेको थिएँ । कोरियामा अनलोडमा परेको हुन सक्छ । तर कसरी खोज्नु ? कोरियाबाट लोड क्लियर गरेर हिंडिसकेपछि माल त्यहाँ कहाँ पाउन सकिन्छ ? त्यसैले माया मार्नै बाहेक अरु कुनै उपाय नै छैन ।"

नेपालमा यति ठूला व्यापारी छन् भने जस्तो मलाई लागेको थिएन । यो काठमाण्डू हेर्दा मात्र सानो, यहाँका व्यापारीको छाती त यो भन्दा ठूलो रहेछ ।

उनका चित्त बुझाउने कुरा पनि सुनें—केवडीवालाले ओभर इन्भ्वाइसमा जति कमाए त्यसको दश प्रतिशत पनि नोक्सान भएन छ । शान्तरामले त चिट्ठा नै पारेछन्, पहिले पनि कमाई, अहिले पनि कमाई । कुराको सिलसिलामा नचलेको भए पनि म अनुमान गर्न सक्छु—महेशकुमारको पनि त्यस्तै होला जो शान्तरामको छ ।

यत्तिकैमा फोनको घंटीले सबैको ध्यान खिच्छ । महेशकुमार फोन शान्तरामलाई दिंदै भन्छन्—"तिमी यहाँ हुन्छु भनेर भनेका थियौ ?"

फोनमा कुरा गर्दै शान्तराम भन्छन्—"हेलो······के भयो शर्माजी··· काम नगर्ने भयो······भन्नुहोस् न सालेलाई दुइ लात खालास्······मान्दैन सालेलाई तीन लात भन्दा नदिनुहोस्······त्यसो भए म यहीं महेशको अफिसमा छु । आउनुहोस्······राखिदिउँ ।"

शान्तराम फोन राख्दै भन्छन्—"सालेहरूको मुख वढी ठूलो भइ-

सक्यो। पहिले हजारले हुने काम अहिले लाखले हुँदैन।"

केवडीवालाले भने—"सिकायौ तिमीले लाखको चाल खेल्न त खेल्छन्! दश लाख कमाउँछौ त एक लाख दिन्छौ!"

शान्तरामले भने—"नब्बे प्रतिशत खान पनि मुश्किल छ। तिमीहरू-लाई थाहा भएकै कुराहो नि तीन महीना अगाडिको सीमेण्टको लाइसेन्स सम्बन्धमा दश लाखको कुराकानीमा टुङ्गिएको कुरा लम्बे-चौड़े हुँदै सचिव मन्त्री सबैतिरबाट च्यापिएर तीस लाखमा गई टुङ्गो लाग्यो। अब अहिले मुनाफा हिसाब गर्दा पच्चीस लाख सिवाय बचत नहुने भयो।"

उनको कुरा काट्तै महेशकुमारले भने—"त्यसो भए पच्चीस लाखमा मैं सकार्छु, दिने हो?"

शान्तरामले हाँस्तै भने—"कसरी दिने? महीनौंदेखि बैंक एल० सी० खोलि राखेको बैंक कमीशन, रुपियाँको ब्याज, कामदारको ज्याला, अझ फुटकर खर्च, कसले बेहोर्ने? मेरो मतलब सबै कट्टा गर्दा पच्चीस लाख मात्र बचत हुन्छ भनेको। कसरी म पच्चीस लाखमा तिमीलाई दिन सक्छु! तिमीले सकार्ने नै हो भने तीस लाख गधाहरूको खाना, बैंक कमीशन र ब्याज तीन महीनाको हिसाब गर्दा दश लाख, कामदारको ज्याला छोडि-दिउँ अरु फुटकर खर्च पाँच लाख, पच्चीस लाख मेरो खुद मुनाफा र दश लाख ऊपरको सलामी जम्मा सत्तरी लाख देऊ, सकार! म दिन मंजूर छु।"

केवडीवाला महेशकुमारलाई उत्तेजित पार्दै भन्छन्—"महेश! सत्तरी लाखमा तिमी सकार! तिमीलाई शत-प्रतिशत मुनाफा हुन्छ। यसमा तिमीले कुनै चिन्ता गर्नु पर्ने कुरै छैन। तिमीलाई थाहा छ? सीमेण्टको भाउ वर्ल्ड मार्केटमा बढ्दैछ। बाहिर सीमेण्टको भाउ बढेपछि यहाँको सीमेण्ट कारखानाले पनि बढाउनै पर्छ। होइन भने हामी बढाउने उपाय गरौंला। शान्तरामको सीमेण्ट पुरानो भाउमा आइसकेको छ। एक महीना अरू गोडाउन बन्द गरिदिनु। सीमेण्टको भाउ पन्ध्र देखि बीस प्रतिशत बढ्छ। त्यस बखत तिमीलाई खुद नाफा अस्सी देखि नब्बे लाख हुन्छ। यसमा कुनै चिन्ता मान्ने कुरा नै छैन। नेपालको कुल आवश्यकताको तीस प्रतिशत

पनि पूर्ति गर्न सकेको छैन सीमेण्ट कारखानाले। सत्तरी प्रतिशत त तिम्रै हातमा हुन्छ। भाउ हामी जसरी पनि तय गरौंला। निर्धक्कसँग सकार !"

महेशकुमार भन्छन्—"किसुन ! तिमी गर्छौ त आधा हिस्सा ? यदि तिमीले आधा लियौ भने मैले सकारें।"

केवडीवालाले तुरुन्तै सकार गर्छन्। शान्तरामलाई तुरुन्तै लाखौं फाइदा हुन्छ। कुरा सुन्दा मेरो मनस्थिति ठाउँमा रहेन। मलाई यो व्यापार होइन, गफ गरे जस्तो लाग्यो। शान्तरामले लामो सास फेर्दै भने—"पैसा मैले कहिले पाउने ?" महेशकुमार र केवडीवालाले आँखा-आँखामा कुरा गरे। त्यत्तिकैमा महेशले चेक-बुक निकाली शान्तरामको नाउँमा दशलाखको चेक अग्रिम पेश्कीको रूपमा दिन्छन्।

यसै बीच एक व्यक्ति कोठामा प्रवेश गर्छन्। मैले उनलाई देख्ने बित्तिकै चिनें। उनी तोयनाथ शर्मा हुन्। करीव पैंतालीस पचास वर्ष उमेर भएका शर्माजीलाई म आदरपूर्वक नमस्कार गर्छु। उनी मसँगैको मेचमा आई बसे। शर्माजी केही वर्ष अगाडि सरकारी नोकरीमा थिए। उहाँ आफ्नू नोकरीको क्रममा उप-सचिव, सह-सचिव र एक दुइ कार्यालयको डाइरेक्टर पनि रहिसक्नु भएको मलाई थाहा छ। जहाँसम्म मलाई थाहा छ—शर्माजीको आफ्नू समयमा उनी एक इमानदार र दक्ष प्रशासकमा गनिन्थे। मैले सोचें—शायद शर्माजीले अवकाश जीवन व्यापारमा बिताउँदै छन्।

शर्माजी आएर वस्ने बित्तिकै ब्रीफकेशबाट केही कागजात निकाली शान्तरामलाई दिन्छन्। शान्तराम कागज हेर्न तल्लीन हुन्छन्। शर्माजी मतर्फ फर्कंदै भन्छन्—"भाइलाई आनन्दै ? यहाँ कहाँबाट ?"

"बसै छ ? महेशकुमारजी कहाँ आएको।"

"ए ! केही काम पनि गर्दै हुनुहुन्छ कि ?"

"अहँ, काम त केही गरेको छैन।"

"केही काम त गर्नु पर्‍यो नि।"

"सोचूँ, भन्ने बित्तिकै त हुँदैन।"

शान्तराम बीचैमा भन्छन्—"शर्माजीले चिन्नुहुन्छ उहाँलाई ? हाम्रो शर्माजीले नचिन्ने मान्छे पनि कोही छैनन् काठमाण्डूमा"—भन्दै शान्तराम शर्माजीलाई भन्छन् —"के तीन लाखले मानिरहेको छैन ?"

"हजुर !"

"तब कति माग्दै छन् त ?"

"दश"

"जात्रो त्यति कामको लागि दश लाख ! नगर्ने छोडिदिनु होस् । गोल्छाले नै गरुन् ।"—शान्तराम झंझट मान्दै भन्छन्—"यिनीहरूले सोचेका होलान् हाम्रो काम छैन त्यसैले हामी उनका पछि-पछि धाएका छौं । मलाई कामको खाँचो छैन ! दश लाख म तिर्दिन ! दुइ वर्ष अघि केडियाले एक लाखमा मिलायो । पोहर साल अढाइ लाखमा गोल्छाले मिलायो । यो साल तीन लाख दिंदैछु । मैले नपाउने ? नगर्ने शर्माजी ! नगर्ने !!"

शर्माजीले विस्तारै भने—"हामीले यो साल जसरी पनि लाइसेन्स निकाल्ने भनेर चारैतर्फबाट दाल एकट्ठा गर्‍यौं । लाइसेन्स अर्काको हातमा पर्‍यो भने त भाउ पनि त उसैले बसाल्छ । उसको भाउमा दाल नदिई हामी एक साल गोडाउन राख्न पनि त सक्दैनौं । फेरि सिंगापुरको पार्टीबाट लिएको दुइ लाख डलर एडभान्स पनि त छ हाम्रो अगाडि । मेरो विचारले त यो सालको लाइसेन्स छोड्नु हुँदैन ।"

शर्माजीको कुराले शान्तरामलाई शोचनीय स्थितिमा पार्छ । उनले आवेशमा आएर जो चाहिंदैन भनेका थिए, त्यसमा उनी अड्न नसक्ने स्थितिमा छन् । एक छिन सोचेर उनले भने—"दश लाख तलदेखि माथिसम्म सबैको लागि मागेका हुन् कि अरू कुनै फुटकर खर्च पनि लाग्छ ?"

"अरू फुटकर खर्च लाग्दैन होला ।"

"तब तपाईंको त्यस्तै विचार छ भने आठ लाख सम्ममा तय गर्नुहोस् । निकासी लाइसेन्स भने तुरुन्त चाहिन्छ ।"

शर्माजीले भने—"हस, म कोशिश गर्छु । त्यतिसम्ममा त हुनुपर्ने हो, र जाउँ पनि ।"

शर्माजी हामी सबैसँग बिदा भएर जान्छन्। शर्माजी जाने बित्तिकै मैले शान्तरामलाई सोधें—"सेठजी! शर्माजीसँग तपाईंको पार्टनरशिप हो?"

उनले हाँस्तै जवाफ दिए—"यिनी त मेरो नोकर हो।"

ताजुब हुँदै सोधें—"नोकर?"

"हँ, हँ, नौकर! कामदार! मेरो कार्यालय सम्बन्धी काम हेर्छन्। पुरानो साथी हुन्। उनको नोकरी गयो। पेन्सनले खर्च चलेन। उनको दुःखको स्थिति मलाई बताएपछि मलाई उनीप्रति दया आयो। मैले काफी रुपियाँ तलब दिएर काममा लगाएँ।"

"शर्माजी कति तलब पाउँछन्?"

"अठार सय महीनाको दिएको छु। त्यसको अलावा घुम-फिर गर्न एउटा गाडी। रुपियाँ सबै उनकै हातबाट खर्च हुन्छ। बड़ा इमानदार छन्।"

मैले मनमनै भने—किन शर्माजीलाई यस्तो कुबुद्धि लागे छ। अठार सय महीनाको खाएर अर्कालाई अठार लाख कमाउने मौका दिइरहेछन्। एउटा प्रभावशाली प्रशासक कसरी हुन पुग्यो एउटा व्यापारीको नोकर?

मेरो मनको उत्सुकता निभाउँदै शान्तरामलाई मैले बिस्तारै सोधें—"सेठजी! तपाईंले यहाँको नागरिकता नलिइकन कसरी विदेश व्यापार गर्नु हुन्छ?"

मेरो कुरा सुन्नेबित्तिकै उनी मसँग झनक्क रिसाएर भने—"तपाईं मूर्ख हुनुहुन्छ? के कुरा गरेको मसँग? यो प्रश्न आजसम्म कसैले सोध्न सकेन तपाईं सोध्ने को हो?"

उनले मसँग नराम्रो वचन गरे पनि मैले त्यस तर्फ केही नसोची आफ्नू अनुहार हँसीलो बनाउँदै भनें—"सेठजी! मूर्ख संझनु होस् वा अनजान। मेरो प्रश्न गराई कुनै नराम्रो भावनाले प्रेरित होइन। यदि तपाईंलाई मेरो प्रश्न प्रति नराम्रो लाग्यो भने म फिर्ता लिन्छु। यसमा तपाईं अन्यथा नसम्झनु होस्।"

उनी जोर्सिदै भन्न लागे—"यहाँ को नागरिक, को अनागरिक? नोट

जसको साथमा छ त्यो नागरिक ! नोट जसको साथमा छैन त्यो अनागरिक ! यहाँका रुङ्टा या अग्रवाल डुग्गड या फुग्गड, फौनिहार या रौनिहार, तिवडीवाला या केवडीवालालाई यहाँका नागरिक नसम्झनुहोस। लेन-देन, बिहावारी, घरवार यहाँ छ सम्झनु हुन्छ ? यहाँ छंन ! केवल यिनको यहाँ कारोवार छ। नोट बनाउने ठाउँ हो यो। नोट बनाउँछन् भोलि हिड्छन्। यहाँ यिनीहरूका जो घर देख्नु हुन्छ, त्यो त केवल बहाल वचा-उने तरीका मात्र हो। जानुहोस् जयपुर गाउँ-गाउँ घुम्नु होस् तब तपाईंलाई पत्ता चल्छ। वास्तविक उनको घरबार कहाँ छ। त्यसैले तपाईंलाई मेरो यो सल्लाह हो कि कसैलाई यो नागरिक हो कि होइन सोध्ने कोशिश नगर्नु होस्।"

महेशकुमार सम्झाउँदै भन्छन्—"शान्तराम ! शान्त होउ। तिमीलाई ब्लड प्रेसर छ। धेरइ वोल्नु ठीक छयन। उहाँले कुरा नराम्रो भावले सोध्नु भएको होइन। उहाँले तिमीलाई नचिनेको हुनाले सोध्नु ठीकै छ।"

शान्तराम शान्त नभएर अझ झोंकिंदै भन्दै जान्छन्—"तपाईंलाई थाहा छ, तपाईंको नेपालमा हामी आएर फरेन ट्रेड कति माथि पुन्याइ-दियौं ? तपाईं भन्न सक्नु हुन्छ, आजभन्दा दश वर्ष अगाडि यस्तै फरेन ट्रेड थियो ? कदापि थिएन। जो पैसा मार्केटमा आज देख्नु भएको छ, त्यो हाम्रा कारणवाट भएको हो। तपाईंको सरकारी रेकर्डमा गएर हेर्नुहोस् दश वर्ष यता कति फरेन ट्रेड वढेको रहेछ ? हामीले नै यहाँका भोट्या हरूलाई यस काममा सरीक गरायौं। आज तपाईंको काठमाण्डू हङ्कङ बनाइदिएका छौं। मलाई प्रश्न गर्नु हुन्छ नागरिकता सम्वन्धमा ?"

महेशकुमारले उनको कुरा बीचमै काट्दै भन्छन् "शान्तराम ! तिमी धेरइ नबोल। उहाँलाई तिमीले चिनेका छयनौ। उहाँको कुरा कुनै नेगेटिभ होइन। तिमी बुझ्ने प्रयास गर वर्ता नबोल।"

शान्तराम फेरि मनको तीव्र वृत्ति झल्काउँदै भन्दै जान्छन्—"उहाँले जोश उठ्ने कुरा गर्नु भयो। म चुप वस्न सक्दिन। म यसै बसेको हो यो देशमा ? मलाई अनुरोध गरेर राखिएको छ। म प्रति वर्ष वीस लाख आय-

कर बुझाउँछु। म जस्ताले बुझाएको आय-कर मात्र हिसाब गर्दा करोडौं हुन्छ। हामीले सरकारी ढुकुटी पनि भरिदिएका छौं। यसै बसेका छैनौं।"

महेशकुमार फेरि उनलाई रोक्दै भन्छन—'भयो, भयो ! धेरइ कुरा नगर। तिमीले बीस लाख आय-कर तिरेका छौ भने करोड़ौं कमाएका पनि छौ। तिमीले यो देशलाई कुनै एहसान गरेका छैनौं। तिमीलाई बरू यो देशले एहसान गरेको छ। अब धेरइ नबोल। उहाँलाई यी सब कुरा बताउनु पर्ने आवश्यकता छइन। चुप लाग !"

शान्तराम महेशकुमार पट्टि फर्कंदै भन्छन्—"के भनेको ? यो देशले एहसान गरेको छ हामीलाई ? कुन आधारमा तिमीले भनेको मलाइ बताउ।"

महेशकुमारले कुरा टुंग्याउन खोजेका हुन् तर शान्तराम भने महेश कुमार तर्फ खनिए। शायद महेशकुमारलाई नराम्रो लाग्यो होला शान्त-रामले मेरो बेइज्जत गरेकोमा किनभने आज म महेशकुमारको पाहुनाको रूपमा उनको अफिसमा गएको हुँ।

शान्तरामलाई महेशकुमारले काठमाण्डूका पुराना दिनहरू सम्झाउँदै भने—"आज पशुपतिनाथजीको कृपाले यति पैसा कमाएका छौ। घमण्ड नगर ! यो देशले तिमलाई एहसान गरेको छ। अर्को नसोच। बरू यति भन जिन्दगीका सबै भन्दा आरामका दिनहरू काठमाण्डूमा गुज्रियो। मैं तो पशुपतिनाथजीसँग यही प्रार्थना गर्छु—सारा जीवन यस्तै व्यापारमा गुज्रियोस्। यहाँको जस्तो नोट छपाई संसारको कुनै पनि मुलुकमा छयन।"

शान्तराम एक छिन सम्म केही बोल्दैनन्। महेशकुमारको भनाइलाई केवर्डावालाले पनि दोहऱ्याउँछन् र यो पनि जोड्दै भन्छन्—"यहाँको मान्छेमा चेतना नआएसम्म हामीले बटुलिसक्नु पर्छ।"

एक छिनको मौनता पछि शान्तराम भन्दै जान्छन्—यो देशको आर्थिक स्तर उठाउन यहाँका ठूला-ठूला मान्छेले हाम्रो आवश्यकता महसूस गरे। यसै कारणले हामी यहाँ टिक्न सक्यौं। दुवै तर्फलाई फाइदा हुने गरी हामी आफ्नु चाल अनुसार काम गर्दै छौं। यो नसम्झनुहोस् तपाईं, हामी.

आफ्नै फायदाको लागि मात्र यहाँ बसेका छौं। यो देशको आर्थिक नीति-लाई तपाईं के सम्झनु हुन्छ? बालुवाले बनाएको घर हो जो कुनै पनि समयमा कण-कण छुट्टिन सक्दछ। त्यसैले त्यसलाई सीमेण्ट भर्ने हाम्रो खाँचो छ। साथै, तपाईंले नागरिकताको प्रश्न गर्नुभयो, यस विषयमा पनि म तपाईंलाई क्लियर गर्छु! सुन्नुहोस्। मलाई नागरिकताको लागि तीन-तीन पटक 'अफर' आयो, झट्टै लिने विचार गरेको थिइन। यही पछिल्लो साल मात्र मैले यो देशको नागरिकता स्वीकारें, जब बोनस सिस्टम अन्त भएको थियो। म तपाईं सरह यो देशको हकदार छु। मलाई इच्छा लागेको दिनसम्म म यो देशको नागरिक छु। बस, यति सम्झनुहोस् अहिले म यो देशको नागरिक हुँ।"

मैले हाँस्दै भनें—"यही त मेरो भनाइ हो! तपाईंले विदेश व्यापार नेपाली नागरिककै हैसियतले गरेको हुनुपर्छ! अनागरिकको हैसियतले तपाईंले व्यापार गर्नु भयो भन्ने मेरो भनाइ होइन। मेरो मतलब यहाँले बुझ्नुभएन, यसै रिसाउनुभयो।"

मेरो जवाफ केवडीवालाले दिंदै भने—"यिनको स्वभाव यस्तै छ। फेरि ब्लड प्रेसर पनि त छ। एकै वेगमा रिसाउँछन्। यिनले रिसाएर केही भने पनि नराम्रो नमान्नु होस्! हामी व्यापारीलाई कोहीसँग रिसाएर केही फायदा छैन।"

टेलिफोनको घण्टी बज्छ। महेशकुमारले टेलिफोन उठाई शान्तरामलाई दिन्छन्। शान्तरामलाई उनको अफिसमा एक जना भूतपूर्व मन्त्री भेट्न आएको खबर पाउने बित्तिकै महेशकुमारसँग छुट्टी लिंदै शान्तराम र केवडी-वाला बाहिर निस्कन्छन्।

शान्तरामले हिंड्ने बेलामा मसँग केही बोल्न सकेनन्। आँखाले मात्र जान लागें भन्ने इशारा गरे। शान्तराममा धनको तेज देखें। यदि म महेश कुमारको कार्यालयमा महेशकुमारको अगाडि नभइदिएको भए मेरो त सातो-पुत्लो उड़ाउने रहेछन्। के गर्नु? सहनु पर्ने! स्थिति यस्तै छ।

महेशकुमारले मलाई भने—"बेकारमा तपाईंले शान्तरामलाई प्रश्न गरेर गर्मा-गर्मी भयो।"

मैले उनलाई भनें—"यो प्रश्न मेरो मन मस्तिष्कमा खुलदुलि गरिरहने प्रश्न हो, जो मैले तपाईंलाई पहिले पनि सोधेको थिएँ। तपाईंले जवाफ दिनु भएन।"

उनले हाँस्तै भने—"हाँ हाँ, यो कुरा मैलाई पनि तपाईंले सोध्नू भएको थियो। तर मैले जवाफ दिइन। किन ? त्यो वताउन तपाईंलाई आवश्यक सम्झिन। मैले नवताएसम्म तपाईंलाई थाहा हुँदैन। थाहा नभएपछि मेरो व्यापार गोप्य रहन्छ। कुनै पनि व्यापारीको मुख्य कुरा नै गोपनीयता हो। सबैले थाहा पायो भने त काम विग्रन्छ।"

"त्यस्तो हो भने मलाई सुन्न पनि आवश्यक छैन।"

"नसुन्नु तपाईंले वेस हुन्छ। तपाईंलाई थाहै छ, मैं भारतीय नागरिक हुँ। अहिलेसम्म पनि छु, भोलि पनि रहने छु। मैं शान्तरामको जस्तो गैर कानूनी नागरिकता प्राप्त गर्न चाहन्न। यदि मैलाई आवश्यक भयो भने इमानदारीपूर्वक आफ्नू देशको नागरिकता छोडी वस्छु। डवल नाउमा पैर राख्दिन।"

"वडो राम्रो विचार !"

"मैं तो यही जान्दछु। हामीलाई यहाँ वढी स्वतन्त्रतापूर्वक व्यापार गर्ने मौका प्रदान गरिएको छ। हाम्रो जातका पुराना वासिन्दाले पनि हामीलाई ज्यादै ठूलो सघाउ पुऱ्याएका छन्। सबै क्षेत्रवाट हामीलाई सहयोग छ। हामी यति घुलि-मिली सक्यौं अब हामीलाई कसैले औंल्याउन सक्ने स्थिति नै छयन्।"

उनले नयाँ कार्य सम्बन्धमा जोड़ गर्दै भन्न लागे—"वेरइ राम्रो हुन्छ। तपाईं मसँग मिलेर काम गर्नुहोस्। तपाईंले देखिहाल्नुभयो शान्तरामको फूर्ति। यो सब नोटको करामात हो।"

"महेशकुमारजी ! कुनै पनि काम सोच-विचार नगरी गर्नु ठीक छैन। फेरि सरकारी नीतिको विरोधमा गर्नुपर्ने काम त झन् डरलाग्दो हुन्छ। त्यसैले म आज 'हुन्छ' भन्ने पक्षमा छैन।"

"मैले यति जोड़ गर्दा पनि तपाईं मानीरहनु भएको छयून। तपाईं ठण्डा

दिमागले सोच-विचार गर्नु होस् र मलाई एक-दुइ दिनमा जवाफ दिनुहोस् ।"

समय धेरै बितिसकेको हुँदा म महेशकुमारको आफिसबाट छुट्टी लिने निश्चय गरी उनीसँग भने—"लौ त म जाउँ पनि ।"

उनले तुरुन्त भने—"हुन्छ ! मेरो योजना विषयमा विचार गरी भोलि खबर पाउँ ।"

म बसेको मेचबाट उठ्दै मैले भने—"धेरै-धेरै धन्यवाद तपाईंको कफि कोलागि र तपाईंको अफिसमा केही समयको बसाइमा पनि धेरै-धेरै कुरा जानकारी पाएँ । त्यसको लागि पनि धन्यवाद ।"

यति भनेर म ढोकातर्फ वढ्छु । म कोठाको ढोकामा नपुग्दै उनी भन्छन्—"शान्तरामको कुरामा 'माइण्ड' नगर्नु स् ! भोलि सम्ममा पक्का खबर पाउँ है !"

"केही छैन ! वातचीतको क्रममा यस्तै त हुन्छ नि"—भन्दै म कोठाबाट बाहिर निस्किएँ । बाहिरी कोठामा तीन जना नेपालीहरू आ-आफ्नो टेबुलमा बसेर काम गरिरहेको देखें । त्यस मध्ये मैले चिनेको एउटा केटी देखें । जसलाई म राम्रो गरी चिन्दछु । सुश्री शशिराणाले अर्थ शास्त्रमा एम.ए. गरेर पनि नोकरी पाएकी थिइनन् । मैले उनलाई देख्नेबित्तिकै मेरा पाइला उनको टेबुलतर्फ वढ्यो । उनको टेबुलमा हात राख्दै मैले भनें—"वहिनी ! तिमी यहाँ ?"

"नमस्ते दाइ ! तपाईं यहाँ किन ?"

"महेशकुमारसँग कुराकानी गरि निस्किएको । तिमी कहिले देखि यहाँ ?"

"तीन महीना हुन लाग्यो । एक वर्ष देखि नोकरी खोजेको, वल्ल यहाँ काम पाएँ ।"

"ए, ल त म जाउँ है ?"

"हस ! नमस्ते दाइ !"

म सड़कमा आइपुगें । मेरो दिल दिमाग भने महेशकुमारकै अफिसमा छ । उनको अफिसमा भएको एक-एक कुरा मेरो मस्तिष्कमा आउँदै जान्छ ।

वहादुर नेपालीले सेवा पुऱ्याएको महेशकुमार ! शर्माजी जस्तो अनुभवी नेपालीले सेवा पुऱ्याएको शान्तराम ! टेवुलमा कुराकानी गरेको भरमा लाखौं लाखको कारोवार ! मैले अझ रहस्य बुझ्न सकेको छैन । मैले उनको वास्तविकता खुट्याउनै सकेको छैन ।

मेरो आँखाको अगाडि विशाल वजारको वोर्ड पर्छ । यो वजार खुलेदेखि म पसेको छैन । अनायास मेरो पाउ त्यसतर्फ लम्कन्छ । म वजारको मध्य भागमा पुगी आफ्ना आँखालाई चारैतर्फ कुदाउँछु । शान्तरामको एकै वाक्य मेरो कानमा गुन्जन्छ—"आज तपाईंको काठमाण्डू हङकङ वनाइदिएका छौं ।"

बुधवार

दाइ ! दाइ !!

मेरो कानमा गुञ्जन्छ । म झस्केर बिउँझन्छु । मेरो आँखा मेरो भाइको अत्यासपूर्ण अनुहारमा पर्छ । उनले मलाई सोधे—"के भयो दाइ ? के भयो ?"

म केही सोच्न सक्दिन । किन मलाई सोधिरहेछन् । मैले जवाफ दिने ठाउँ पनि छैन । म घड़ीतर्फ आफ्ना आँखा बढाउँछु, पौने छः बजेको रहेछ । साधारणतया म छःबजे बिउँझन्थें । मेरो समय अनुसार पनि केवल पन्ध्र मिनेटको मात्र फरक पाएँ । म आफ्नू टाउकोसम्म सिरानीवाट उठाई भाइलाई सोधें—"किन, के भयो ?"

"तपाईंकोसँग कुरा गर्न लागेको ?"—उत्सुकतापूर्वक भाईले सोधे—"म यहाँ कोठामा पस्ने बित्तिकै—नमस्ते हजुर ! नमस्ते ! मलाई चिन्नु भएन ? बिर्सिनु भयो ? भनेर भन्दै हुनुहुन्थ्यो । कोसँग कुरा गर्नु भएको ?"

भाइको कुराले मलाई आश्चर्यमा पार्‍यो । मैले कुनै कुरा गरेको सम्झना छैन । फेरि सबेरै बिछौनामा कसैसँग भेट्ने कुरा पनि भएन । पक्कै मैले सपनाको क्रममा कसैलाई केही भने हुँला । एकछिन आँखा चिम्ली सम्झन कोशिश गरें । मेरो आँखामा सपनाका घटनाहरू खेल्न थाले । मैले भाइलाई भनें—"सपना देखेंको रहेछु ।"

भाइले हाँस्दै सोधे—"कस्तो सपना देख्नुभयो ? नमस्ते हजुर ! नमस्ते भन्नु पर्ने ! पक्कै पनि तपाईंले ठूलै मान्छेको सपना देख्नुपर्छ ।"

"हो ! एउटा मानिस हिजो मैले रेस्टुराँमा भेटेको थिएँ । उनले आफूलाई भूतपूर्व मन्त्री भनेका थिए । उनी धेरैपटक मंत्री भइसकेका रहेछन् । हो ! तिनै मंत्रीले फेरि मंत्री हुने कुरा पनि मलाई विश्वास दिलाएका थिए । उनै भूतपूर्व मन्त्री फेरि मन्त्री भएको सपना देखेंछु ।"

मेरो भाइ मेरो कुरामा चाखलिंदै बिछ्यौनामा बस्न आए। मैले खुट्टा खुम्च्याई उनलाई बस्ने स्थान दिएं। भाइले मलाई सोधे—"हिजो के तपाईं होटल जानुभएको थिए?"

"हो, एउटा न्यूरोडको रेस्टुरामा ध्रुवनाथले मलाई हिजो डिनर दिएका थिए।"

"मेरो भाइ साँझ धेरै अबेर घर पस्छन्। आजभोलि परीक्षाको तयारीको लागि साथी कहाँ व्यस्त छन्। हाम्रो भेट विहान हुन्छ। दिन-भरिको कार्यक्रम त्यसैवेला तयार हुन्छ। उनले चिने-जानेको व्यक्तिको नाम सुन्ने बित्तिकै उनले भने—"ए! हाम्रो ध्रुव दाइ!"

"हो। उसको प्रमोशन भएको उपलक्ष्यमा मलाई होटेलमा खान डाकेको।"

"अनि तपाईंहरू दुइजना मात्रै?"

"दुइजना मात्रै गएको त हो नि।"

"अनि को मंत्रीको कुरा गरेको त?"

भाइलाई हिजको घटना आद्योपान्त सुनाउन मलाई कर लाग्यो। हाम्रो चिया पनि आएको छैन। हामी दुवै भाइ चियाको प्रतीक्षामा छौं। हिजोको घटना मेरो मस्तिष्कमा ताजै छ। उनको उत्सुकतालाई पूरा गर्न पनि मैले हिजोको घटना बताउन थालें।

"ध्रुवनाथको प्रमोशन भएकोमा उनले मलाई एउटा राम्रो होटेलमा डिनर दिने कबूल गरेका थिए। अचानक हिजो साँझ पौने आठ बजे यहाँ आएर भन्न लागे—लौ, होटेल जानुपर्‍यो? आज मलाई फुर्सद छ। भोलि-देखि पन्ध्र दिनसम्म पाउँदिन। फेरि तिमी ढीलो भएकोमा रिसाउँछौ। आजै जाने निश्चय गरी म आएको—भन्न लागे। घरमा खान खाने वेला भइसकेको थियो। म दुविधामा परें। उनको आग्रहलाई काट्न पनि सकिन।

"हामी होटेलमा पुग्दा करीब नौ बजिसकेको थियो। रेस्टुराँ विदेशी पर्यटक र नेपालीहरूले खचाखच भरिएको थियो। टेबुल कुनै खालि थिएन। एक चक्कर लगाइ काउण्टरमा आई सोध्यौं—खै, खालि

रहेनछ?—उनले औंल्याउँदै एउटा टेबुल देखाए जहाँ एकजना मात्र बसिरहेका थिए। टेबुलको तीन सीट खालि थियो। हामी त्यसतर्फ अघि बढ्यौं र ती भलादमी देखिने व्यक्तिसँग खालि मेचमा वस्नको लागि आज्ञा माग्यौं। उनले तलदेखि माथिसम्म हामीलाई एक-एक गरी हेरेर रेस्टुराँको अरू भागमा नजर घुमाएपछि बस्नको लागि आज्ञा दिए।

"त्यो टेबुलमा केवल तीनवटा प्लेट छन्। जो एउटा उनको अलाडि र दुइटा हाम्रो अगाडि पर्न आएको छ। हाम्रोतर्फ दुइ खालि ग्लास पनि छन्। आधा रक्सी बाँकी नै रहेको एउटा ग्लास हाम्रो अगाडिका व्यक्तिले दाहिने हातले मुठ्याएर राखेका छन्। किङ साइजको सिगरेट बायाँ हातमा च्यापेका छन्। उनको ध्यान रेस्टुराँको बाँकी भागमा छ। हामी दुवैको ध्यान उनीप्रति नै आकर्षित छ। ध्रुवनाथजी पनि उनको विषयमा त्यस वखत अनेक विचार गर्न थालेका हुन सक्छन्। मैले त उनको बारेमा धेरै-धेरै कुरा सोच्न थालें। हेर्दा भलादमी देखिने ती मान्छे यहीं र यहींको हो भनेर खुट्याउन सकिन। बोली सुन्दा नेपाली देखिने तिनको रूपरंग र ढंगबाट नेपाली नै हो भनेर निश्चित गर्न मुश्किल थियो। समय-समयमा हामी दुइ मुखामुख गर्थ्यौं। ती अगाडि बसेका व्यक्तिको बारेमा निश्चित कुरा पैलाउन हामी विचारमग्न थियौं। बिना भाषा प्रयोगले कुरा-कानी गर्थ्यौं।

वेरा टेबुलमा आई खालि प्लेट उठाउन उनीसंग आज्ञा माग्यो। उनले खालि दुइ ग्लास पनि लाने इशारा गर्दै—एक पेग ल्याउन अडर दिए।

अब टेबुलमा एउटा एस्ट्रे र उनको मुठिभित्रको एउटा ग्लास मात्र छ। सभ्य र शान्त देखिने ती व्यक्तिले पुरानो सिगरेटलाई एस्ट्रेमा मिच्दै नयाँ सिगरेट सल्काउँछन्। सिगरेट र सिगरेट लाइटर मेरो आँखामा पर्छ। सोच्न थालें—पाँचसय पचपन्न सिगरेट कति समुद्र पार गरी यिन-लाई आनन्द दिन आएको होला। त्यो संगीतमय लाइटर कुन देशमा वनेको होला जो यिनलाई क्षणिक आनन्द प्रदान गरिरहेछ।

केही मिनेटको पर्खाइपछि अडर कीपर हाम्रो सामु खड़ा हुन्छ। ध्रुवनाथजी आफूलाई मन पर्ने शाकाहारी खाना मगाउँछन्। खाना तयार हुन केही समय लाग्ने कुरा अडर कीपरले बताएपछि तयारी रहेको टमाटो सूप एक एक पट मगाई समय बिताउने निधो गर्छौं।

हाम्रा अगाडिका व्यक्ति हामीलाई विस्तारै नियाल्न थाल्छन्। उनको आँखामा लाली चढिसकेको छ। हामीतर्फ हेर्दै उनी मुसुक्क हाँस्छन्। प्रति उत्तरमा हामी दुवैले हाँसेर औपचारिकता पूरा गर्छौं। उनले हामी-सँग केही भन्न सक्दैनन्। बोल्न खोजेर पनि उनको मुख खुल्दैन। किनभने हामी दुवै उनीसंग अपरिचित थियौं।

हाम्रो सूपको अनुपातमा नै उनको रक्सीको ग्लास रित्तिदै जान्छ। उनी एक-एक पेग माग्दै जान्छन्। हाम्रो सूप समाप्त नहुँदै खाना आइपुग्छ। उनी पनि 'चिकन चिल्ली' मगाउँछन्।

अर्को 'एक पेग' मगाएको प्रतिउत्तरमा अडर कीपर आई आदर-पूर्वक भन्छन्––"हजुर! स्कच सिद्धिसक्यो। कन्ट्रीलीकर टक्रचाउँ?"

उनी अडर कीपरलाई तलदेखि माथिसम्म हेरेर भन्छन्––"म यहाँको रक्सी खान्न भन्ने थाहा छैन!. खाने भए अघिनै खान्थें नि। जसरी पनि ल्याउ। यदि तिमीकहाँ छैन भने बाहिरबाट मगाउ।"

उनले आदरपूर्वक अनुरोध गरे––"हामीकहाँ सिद्धियो। फेरि दश बजिसक्यो। स्कच जहाँ पायो उहीं पाइँदैन। हाम्रो यत्रो स्टार होटेलमा त सकियो भने, अरू कहाँ पाइएला?"

अडर कीपरको अनुरोधलाई कुनै वास्ता नगरी ती व्यक्तिले आफ्नू मागलाई जोड दिंदै भने––"मलाई स्कच नै चाहिन्छ! जहाँबाट ल्याउ! मलाई मतलब छैन। या त अघि नै खान बस्ने बेलामा यति पेग मात्र स्कच छ भन्नु पर्थ्यो। अब खान थाले पछि बीचैमा छैन भन्न मिल्छ? माथि होटेलको स्टोर खोलेर पनि ल्याउ। मलाई स्कच चाहिन्छ।"

अडर कीपर फर्केर जान्छ। हामी आफ्नू खानामा मस्त हुन्छौं। एक्कासी हामीलाई सम्बोधन गर्दै उनी भन्दछन्––"नन्सेन्स! खाँदाखाँदै छैन भन्छन्।

जहाँबाट ल्याओस् न, हामीलाई खान देओस् । हामी ग्राहकलाई त खानसँग मतलब छ, होइन त ?"

हामीले उनका कुराको जवाफ दिने कुनै औचित्य नै छैन । अपरिचित व्यक्ति, त्यसमा पनि उनी नशामा मस्त छन् । त्यसैले सानो मुस्कान-को साथ सहमतिसम्म जनाउँछौं, आफूलाई मन नलागेर पनि ।

उनी भन्दै जान्छन्—"म जतिसुकै वेलाभए पनि पुग्दो नलिई जाँदैजान्न । यस्तो अधकल्चो लिने आफ्नू बानी नै छैन ।"

काउण्टरमा बसिरहेका रेस्टुराँ सुपरभाइजर आई उनलाई अनुरोध गर्नलागे—"साढे दश बज्न लाग्यो हजुर ! अनफच्यूनेटली आज स्कच सिद्धियो । प्लीज......माफ गर्नुहोस् आजलाई !"

हातको ग्लास टेबुलमा टठाउँदै भन्न लागे—"छैन भन्ने कुरै नगर्नुस् ! मलाई स्कच ल्याउसुहोस् ! तपाईंलाई पैसासंग मतलब हो, मलाई स्कच-संग ! दश बजोस् कि बाह्र, मलाई समयसंग मतलब छैन !"

"के गरूँ हजुर ! उपाय रहित छु, आज ।"

उनले ठूला-ठूला स्वरले कराउन थाले—"मलाई केही सुन्नु छैन ! तपाईं दिनुहुन्छ या दिनुहुन्न यत्ति भन्नुहोस् ।"

सबै ग्राहकको केन्द्रबिन्दु हाम्रो टेबुल हुनगयो ! सबैले हामीलाइ हेर्न लाग्दा हामीलाई समेत लाज महसूस भयो । अर्को टेबुलमा जाउँ भने खाना सिद्धिएको छैन । हाम्रो खाना खल्लो हुँदैछ ।

यत्तिकैमा बिल सहित मेनेजर आए र उनको अगाडि उभिएर विल दिँदै भने—"महाशय ! तपाईंले मात्र पैंतीस पेग स्कच खानु भएछ । कृपापूर्वक यो हेरिदिनुहोस् । आज हाम्रो स्टक नील भयो । माफ गर्नुहोस् ।"

मेनेजरतर्फ फर्कंदै गर्ज्दै उनले भने—"पैंतीस पेग स्कच मैले मात्र खाएको भन्नुहुन्छ ? मेरा अरू दुइ साथी पनि त थिए ।"

"जे होस् तपाईंको बिलमा पैंतीस पेग छ ।"

"म स्कच नपाएसम्म यो बिल पेमेन्ट गर्दिन"—भन्दै मेनेजरको हातबाट

बिल उनले थुते। झगड़ा बढ्दै गयो। हामीले आफ्नू खाना खाँदाखादैं छोड्यौं तबसम्म रेस्टुराँका तीन-चार स्टाफ हाम्रो टेवुलको वरपर बसि-सकेका थिए। मेनेजरले उनलाई भने--"पेमेन्ट नगरी यो रेस्टुराँबाट बाहिर जान पनि सक्नुहुन्न। यो पनि ख्याल राख्नुहोस् !"

उनले आफ्नु हात टेवुलमा पछार्दै भने—"मलाई चिनेको छस् ! म त भूतपूर्व मन्त्री हुँ। मात्र मन्त्री होइन, क्याविनेट मन्त्री ! मलाई धम्की दिन्छस् देखाइदिउँ तँलाई !"

मेनेजरले नम्रतापूर्वक भने—"मन्त्रीजी ! छैन, हजुर छैन ! नभएको कुरा के गर्नु ? एघार बज्न लागिसक्यो। जहाँ पायो उहीं पाइने भए पो हजुरलाई टक्रचाउनु।"

उनले दाह्रा किटतै भने—"मेरो मुख खोलाइस् ! म चुपचाप पिउँदै थिएँ। अब अरू म जान्दिन ! मेरो इज्जतको लागि पनि मैले पिएरै जानु-पर्छ। मलाई स्कच ले !"

मेनेजर र कर्मचारी खासखुस गर्दै काउण्टरतिर लाग्छन्।

सबै विदेशीहरू "हि इज एन एक्स मिनिस्टर आफ दिस कन्ट्री" भन्दै गुनगुनाउन थाले। कति त टेवुल छोड्दै हिड्न लागे। हामी पनि आफ्नो खाना बाँकीनै भए पनि नखाने निधोमा पुगिसक्यौं। अभाग्यवश हामी यो टेबुलमा कसरी आयौं ? अब हामी फुत्कने दाउमा मात्र छौं।

उनले हामीलाई भने—"भाइ, यो रेस्टराँले के फुर्ति गर्छ। सालेलाई भोलि बन्द गराइदिन्छु। ब्ल्याकबाट स्कच ल्याएर बेच्छ, हामीलाई थाहा छैन र ! एक पेग स्कचको साढ़े छब्बीस रुपियाँ लिन्छ। उसले भने जति तिरेर पनि हामीले खान नपाउने !"

हामी दुवै मुखामुख गर्छौं उनको कुराको जवाफ दिन सक्दैनौं। उनको हातबाट बिल टेबुलमा झर्छ। बिलको अन्तिम अङ्क तेह्रसय पचास रुपियाँ पचीस पैसामा मेरो नजर पर्छ। कसरी भयो होला यत्रो रकम भनी मनमनै हिसाब लगाएँ। छब्बीस रुपियाँ पचास पैसाको दरले स्कच नै नौ सय सत्ताइस रुपियाँ पचास पैसा हुँदो रहेछ। त्यसमा पच्चीस रुपैयाँ पैकेट पाँचसय

पचपन्न, स्न्याक्स, अरू तीन जनाको खाना र दश प्रतिशत सर्भिस चार्ज गर्दा ठीकै लाग्यो ।

मेरो भाइले बीचैमा कुरा काट्दै भने—"एउटा मान्छेले एक साँझमा तेह्रसय पचास रुपियाँ पचीस पैसा खर्च गऱ्यो ?"

मेरो भाइ जो विद्यार्थी जीवन बिताइरहेछन् । उनले घरबाट फुरमास खर्च साठी रुपियाँ पाउँछन् । त्यो साठी रुपियाँबाट बस खर्च, चिया खर्च र सिनेमा समेत भ्याउनु पर्छ । उनलाई अचम्म लाग्नु स्वाभाविक हो । साथै उनले त्यति ठूलो रकम देखेको पनि त छैनन् । मैले उनलाई सम्झाउँदै भनें—"अझ उसले कति खाने थियो होला, होटेलवालाले दिइराखेको भए, त्यो रकम अझ बढ्ने थियो ।"

अर्थशास्त्रको विद्यार्थीको नाताले मेरो भाइ जिज्ञासापूर्वक मलाई सोध्छन्—"प्रति व्यक्ति वार्षिक आय हाम्रो देशको कति छ ?"

"करीब आठसय पचास पुग्न खोज्छ ।"

"तब एक साँझको मनोरंजनमा एक जनाले अर्काको अठार महीनाको खाना खायो त ?"

उनको प्रश्नमा मेरो उत्तर छैन । म उनलाई यस सम्बन्धमा व्याख्या गर्न पनि सक्दिन । उनीफेरि मलाई प्रश्न गर्दछन् —"यस्ता भूतपूर्व मन्त्री नेपालमा कति होलान् ?"

मैले हिसाब नलगाई भनिदिएँ—"होलान् करीब एकसय भन्दा बढी, तर यो नसोच सबै यस्तै छन् ।"

उनले भने—"सबैलाई मैले यस्तै भन्न खोजेको पनि होइन । जो आफ्नो अगाडि छ उसको त हिसाब लगाउन सकिन्छ ।"

"त्यो त सकिन्छ ।"

"तब तिनकै कुरा लिउँ । तिनी एकजनाको वर्षभरि को मनोरंजनले अरू करीब दुइसय नेपालीको पेटमा वर्षभरि लात हान्छ भन्ने कुरा त तपाईं मान्नुहुन्छ ?"

उनको तर्कपूर्ण कुरासँग म असहमत छैन, तर उनको कुरामा सही

लगाउने पक्षमा पनि छैन। म मौन रही उनको अनुहार मात्र नियालि रहेको छु।

उनी भन्दछन्—"दाइ! तपाईंलाई थाहा छ, यो देशमा निरपेक्ष गरीबीको रेखामुनि कति प्रतिशत छन्?"

योजना आयोगबाट प्राप्त रिपोर्ट अनुसार मैले भनिदिएँ—"चालीस प्रतिशत भन्दा बढी।"

उनले तुरुन्त मेरो वाक्यांशलाई समाते—"भन्दावढ़ी—भन्नाले कति बुझाउँछ? मलाई स्पष्ट गर्न सक्नु हुन्छ तपाईं?"

म परें फसादमा 'भन्दावढ़ी' भन्नाले जति पनि हुन्छ। अव योजना आयोगको अनुसार मैले भनिहालें। प्रतिशत वढाउने मलाई कुनै आधार छैन। जसको आधारमा म किट्न सकुँ। यसैको आधारमा मैले भनें—"चालीस प्रतिशत भन्दा बढ़ी भन्नाले लगभग चालीस प्रतिशत नै मान्नुपर्छ।"

"होइन!"—उनले मेरो कुरा काट्तै भने—"काठमाण्डू समेत यो देशको अरू शहरहरूलाई विर्सेर त्यो तराईंको मैदान जहाँ उब्जनी कम हुन्छ, त्यो पहाड़को अनुत्पादित पखेरो जहाँ ढुंग्यान सिवाय छैन—लाई सम्झनुहोस्। अनि हिसाव लगाउनुहोस्। तपाईंलाई छर्लङ्ग हुन्छ। म एउटा अर्थशास्त्रको विद्यार्थीको नाताले किटेर भन्न सक्छु, निरपेक्ष गरीबीको रेखामुनि यहाँ अस्सी प्रतिशत छन्।"

"हुन सक्छ।"

"कुनै आयोगले निकालेको हिसाबमा पनि विश्वस्त हुने यहाँ ठाउँ छैन। उत्तरी र दक्षिणी ध्रुवको जति फरक हुन्छ चालीस र अस्सीको तर उनीहरूको हिसाबमा भने त्यो फरक मान्दैनन्।"

"जुन कार्यको जिम्मा जसले लिएको छ, त्यसको हिसाबलाई पनि त मान्नु पर्छ।"

"कसरी मान्ने जो हिसाब आँखामा छारो हाल्ने मात्र छ!"

उनले आफ्नो बहसको क्रममा देशमा संचालित भूमिसुधार

योजना सम्बन्धमा संक्षेपमा प्रकाश पारे। मेरो आँखा अगाडि गुज्रेको कुरा मैले मान्न करै लाग्यो। यही स्थितिमा अब सय वर्षमा पनि यो देशमा शोषण रहित समाजको सृजना नहुने तथ्यलाई उनी औंल्याउँछन्। मैले उनको तर्कलाई काट्ने आवश्यकता देखिन। म चुपचाप उनको विचार सुन्दै गएँ।

यत्तिकैमा हामी दुवैको हातमा चियाको कप आइपुग्छ। उनले आफ्नू वहसको क्रम रोक्छन् र केही विचारमग्न भइ चिया पिउन् थाल्छन्।

मेरो हिजोको बयान टुंगिएको छैन। उनी मलाई सम्झाउँदै भन्छन्– "अनि, ती भूतपूर्व मन्त्रीले पछि स्कच खान पाए कि पाएनन् ?"

" अ ! कहाँ खानु ! उनले मन्त्रीको पोज दिएर टेबुल ठटाउन लागे। विचरा रेस्टुराँका मेनेजर समेत कर्मचारीहरू स्कच खोज्न बाहिर गए क्यारे। पछि स्कच त ल्याएनन्।"

"रेस्टुराँ प्रायः शून्य हुन लागिसकेको थियो। मन्त्रीजी उठ्ने तरखर गर्दैनन्। न हामीलाई नै उठ्न दिए। मन्त्रीजीलाई स्कचको प्रतीक्षामा रेस्टुराँमा बस्नु थियो त्यसैले हामीलाई पनि उठ्न नदिई कुरामा अलमल्याउन थाले।

उनी भन्थे—"मलाई पैसाको केही मतलब छैन। आफूले चाहेको कुरा पाउनु पर्छ। यो देशमा चार पटकसम्म मन्त्री भएँ। सहायक मन्त्री, राज्य मन्त्री र क्याबिनेट मन्त्री भएँ। कोही एक पटक पाउँदैनन्, मलाई भने यो देशले चार-चार पटक आवश्यकता महसूस गऱ्यो। यो कम कुरा हो, ल भन्नुहोस् ? मलाई विश्वास छ फेरि मन्त्री बन्छु।"

ध्रुवनाथजीले मन्त्रीसँग परिचय गर्दा राम्रै हुन्छ भन्ने सम्झी होला आफ्नू परिचय दिएर सोधे—"हजुरको कुन मन्त्रालय थियो ?"

उनले आफ्नू आँखालाई बटार्दै भने—"मैले धेरै मन्त्रालयमा काम गरें। कुनको मात्र नाम लिनु ! सम्झँदै भन्नु पर्छ।"

"होइन हजुर क्याबिनेट मन्त्री छँदा कुन मन्त्रालय थियो कुन्नी ?"

"ए ! त्यो त वन हो।"

समय वित्दै जाँदा मन्त्रीजीको स्थिति पनि बिग्रदै गएको मैले देखें। मैले अनुरोधपूर्वक मन्त्रीजीलाई भनें—"हजुर आराम गर्ने वेला पनि भयो। अब घर गइवक्से पनि वेस हुन्थ्यो।"

मेरो अनुहारमा मदमत्त आँखा पिलिक्क पल्टाएर हेरे र भने—"ख....इ, स्कच नल्याउने भएछ ?"

"स्कच ल्याएर पनि हजुरले पिउन ठीक छैन।"—मैले भने—"हजुरको घर जाने साधन केही छ कि ?"

"मेरो गाड़ी बाहिर होला"—मुन्टो उठाउँदै हातले ढोकातर्फ औंल्याउँदै विस्तारै भने—"कहाँ पुग्ने हो तपाईंहरू ? तपाईंहरूलाई पनि म पुऱ्याइदिन्छु।"

उनी फेरि भन्दै जान्छन्—"तपाईंहरूले मलाई चिन्नुभएको थियो ? चिनजान थिएन भने पनि अब भइहाल्यो ! म मन्त्री भएँ भनें जरूर भेट्नु होला मलाई। म तपाईंहरूलाई पनि केही गरुँला। यसै गरी भेट भएका मेरा धेरै साथीहरूलाई मैले वनाइदिएको छु।"

म मनमनै खुशी भएँ एउटा वर्तमान मन्त्री नभए पनि भूतपूर्व मन्त्री साथी हुन आएकोमा। उनको भनाइ अनुसार चार पटक मन्त्री भइसकेका छन्। मेरो भाग्यले साथ दियो भने पाँचौं पटक पनि हुन्छन् नै। मैले भनें—"अब मन्त्री हुनुभयो भने कुन मन्त्री हुनुहुन्छ होला ?"

"उद्योग वाणिज्यमा काम गर्ने रहर छ।"

"उद्योग वाणिज्यमा हामीले गर्ने कुरा के छ र ?"

"मूलधन नै त्यहीं त छ।"

"काम के पाउँछौं त ?"

"कोटा दिउँला ! लाइसेन्स दिउँला ! गर्न सके काम गर्नु होला नसके त्यो वेच्नुहोला।"

ध्रुवनाथ खुशी हुँदै मन्त्रीजीलाई भन्दछन्—"अब मन्त्रीज्यूसंग हाम्रो परिचय भइहाल्यो। बिर्सनु त हुन्न मन्त्रीज्यू ?"

"के बिर्सन्थें। बिर्सिहालें भने पनि एकान्त ठाउँमा, यो होटेलमा भेट

भएको, भनी सम्झाइदिनुहोस्, सम्झी हाल्छु।"

मैले आफ्नू शंका निवारण गर्न भनें—"होइन, अहिले तपाईं मन्त्री हुनुहुन्न त हामी जहाँ पनि जसरी पनि भेटौंला। भोलि मन्त्री भएपछि त तपाईं हामीले यति सजिलोसंग कसरी भेट्न सक्छौ। घर र अफिसमा मान्छेको भीड़, मोटरमा गार्ड र ड्राइभर अनि कुन बखत तपाईंलाई फुर्सत हुन्छ र एकान्त गर्नु ?"

"कुरा मनासिब भन्नुभयो; तर उपाय छ। हामी तपाईंहरू जस्तै जनताका प्रतिनिधि हौं। हामीलाई कहीं कतै प्रतिबन्ध छैन, भेट र कुरा गर्नेलाई। बस, तपाईं यति भन्नुहोस् 'मंत्रीजीसँग मेरो गोप्य छ' म समय निकाली तपाईंसँग भेटिहाल्छु।"

उनकै मुखबाट सुनेको उपायमा मेरो शंका निवारण हुन्छ। करीब एघार बजेर पन्ध्र मिनेट भइसक्यो। मंत्रीजीको स्कच आएको छैन। यतिखेर हामी मंत्रीजीलाई छाड़ेर जाने पक्षमा पनि छैनौं।

करीब एघार बजेर तीस मिनेट गएपछि हामी छेउ रेस्टुराँका मेनेजर आई आदरपूर्वक मंत्रीजीलाई भन्दछन्—"हजुर ! धेरै कोशिश गरें। सबै कर्मचारीलाई खोज्न पठाएं ! आफूकहाँ नभए पछि सबैकहाँ शून्य भयो। पाउन सकिन हजुर; माफ गरिबक्स्योस् !"

यसै बीच मैले पनि कुरा थपें—"मंत्रीज्यूलाई पुगिसकेको छ। अब पिउनु ठीक पनि छैन। रात धेरै बितिसक्यो।"

उनले मेरो अनुहार नियालेर हेर्छन् अनि मुसुक्क हाँस्छन् र भन्छन्—"अब मेरो टेबुलकै साथीले त्यसो भनेपछि भइहाल्यो। कति भयो ? हिसाब ल्याउनुहोस्।"

मेनेजरले झुक्दै दुइ हात माड्दै भने—"मैले हिसाब अघिनै टक्र्याइसकें। त्यहीं होला बिल।"

बिल टेबुलमा छैन। मंत्रीजीले आफ्नो गोजीमा छाम्दै गोजीमा भएका कागज र नोटहरू टेबुलमा राख्दै गए। बिल पाउन सकिएन। मेनेजरले काउन्टरबाट नक्कल बिल ल्याए। मंत्रीजीले बिल बमोजिम भुक्तानी गर्न

टेबुलमा छरिएका रुपियाँहरू मतर्फ बढाइदिए । करीब बीस पच्चीस हजार अनुमान गर्न सकिने रुपियाँबाट एक हजारको एक नोट र सयको चार नोट निकाली अरू सबै मंत्रीजीलाई दिएँ । मन्त्रीजीले त्यो नोट मेनेजरलाई दिन इशारा गर्दै भने —"यी भाइहरूको पनि त्यसैबाट कटाउनू र बाँकी बेरा-हरूलाई बाँडिदिनु ।"

"हवस्" भनेर मंत्रीजीलाई सलाम गर्दै मेनेजर काउण्टर तर्फ लागे ।

मंत्रीजीले गरेको निर्णयको विपरीत जाने हाम्रो साहस भएन । ध्रुव-नाथजी मेरो मुखमात्र हेरिरहे । केही बोल्न सकेनन् । 'हाम्रो रुपियाँ हामी नै तिर्छौं, मंत्रीज्यूलाई केको दुःख' भन्नेसम्म पनि हामीले भन्न सकेनौं । मंत्रीजीसंगको मित्रतामा अझ हाम्रो विश्वास बढ्यो ।

मैले उनलाई घर जान आग्रह गरें । मेरो अनुरोधमा उनी मेचबाट उठ्न खोजे तर उठ्न नसकी त्यही मेचमा थचारिए । मैले सोचें—"यिन-लाई काफी रक्सी लागिसकेको छ । यिनलाई भर गरी होटेल बाहिर पुऱ्याइदिउँ । मेरो इशारा अनुसार ध्रुवनाथजीले उनको दायाँ पाखुरामा भर दिए र पछि मैले बायाँ पाखुरामा भर दिई टेबुलबाट उठायौं र विस्तर फुटपाथमा ल्यायौं । सड़क प्रायः शून्य छ । एक-दुइ गाड़ीमात्र समय-समयमा गुज्रिरहेछ । मैले भनें—"हजुरको गाड़ी कुन हो ?"

उनले पार्किंग गरिरहेको गाड़ी एक-एक गरी नजीकै गई नियाल्न लागे । हामीले उनलाई छाड़ेका छैनौं । एउटा गाड़ीको छेउमा गएर भने—"यही हो मेरो गाड़ी ।" गोजीबाट साँचो छाम-छाम, छुम-छुम गरी निकाले र साँचो मलाई दिंदै भने—"ल ! गाड़ीको साँचो यही हो कि होइन हेर्नुहोस् त ? गाड़ी खोल्नुहोस् !"

उनले दिएको साँचो गाड़ीकै रहेछ । गाड़ी खोलिदिएँ अनि उनलाई मैले भनें—"ड्राइभर छैन ?"

"छैन ।"

"कसले गाडी हाँक्छ त ?"

"मै हाँक्छु !"

उनले गाड़ी हाँक्न सक्छन् भन्नेमा मलाई शंका पैदा भयो। गाड़ीको साँचोसम्म ठम्याउन नसक्नेले कसरी गाड़ी घर पुऱ्याउलान् ?

मैले उनलाई गाड़ीमा बस्न अनुरोध गरें। उनी गाड़ीमा बस्न ध्रुवनाथजीलाई हटाउँदै गाड़ीमा पस्न खोजेका थिए, तर उनी गाड़ीको ढोकामा ठक्कर खाई लडे। हामी दुवैले फेरि भर दिएर उनलाई उठायौं र गाड़ीमा बस्न अनुरोध गऱ्यौं ! उनी यो पटक गाड़ीको ढोकालाई अँगालो मार्न पुगी ढोकामै झुण्डिए। यस्तो अवस्थामा उनलाई उनको गाड़ीमा नपठाउने निश्चय गऱ्यौं। यसै बीच ध्रुवनाथजीले मेनेरलाई बोलाएर भने—"यो गाड़ी भोली मन्त्रीजीको ड्राइभर लिन आउँछ। आज यहीं रहन्छ, रेख-देख गरिदिनु पऱ्यो।"

गाड़ीको पूर्ण रेख-देख हुने कुरामा मेनेजरले हामीलाई विश्वास दिलाए।

मन्त्रीजीलाई मेरो गाड़ीमा बसालें। गाड़ी स्टार्ट गर्दै सोधें—"हजुरलाई कहाँ छोड़िदिउँ?"

उनी निद्रामा पर्न लागिसकेका रहेछन्, झस्कँदै भने—"हँ ! सिंह-दरबार हुँदै नयाँ बाटो निस्कनुहोस् न थापाथलीको !"

गाड़ी अगाड़ि बढाएँ। केही छिन मै उनले मलाई भने—"त्यहाँ क्यासेट प्लेयर खोल्नुहोस् त !"

"मेरो गाड़ीमा क्यासेट प्लेयर छैन।"

"के यो तपाईंको गाड़ी हो ? मेरो गाड़ी खोइ त ?"

"हजुरको गाड़ी उहीं होटेल बाहिर छ। मेनेजरलाई रेख-देख गर्न लगाई आएका छौं। भोलि विहान ड्राइभर पठाए भइहाल्छ। राम्रो गरी हेर्नु भनेर मेनेजरलाई भनेका छौं।"

"राम्रो गरी भन्नुभएको छ होइन ? ठीक छ !"—भन्दै उनले सोधे—"यो कहाँ आईपुगियो ?"

ध्रुवनाथजीले जवाफ दिए—"हामीले भरखर न्यूरोड छोड्यौं हजुर !"

"भद्रकाली पुगेपछि मलाई भन्नुहोस् है !"

"हस् !" ध्रुवनाथजीले नै जवाफ दिए।

भद्रकाली पुगेपछि गाड़ीको स्पीड कम गर्दै भनें—"मन्त्रीज्यू ! भद्रकाली आइपुग्यो ।"

भद्रकालीको उत्तरतर्फ आएपछि 'यहीं रोक्नुहोस्' भने, गाड़ी रोकिदिएँ। गाड़ीबाट हामी दुवैलाई ओराल्दै उनी सड़कमा उत्रिए। मैले भनें—"किन यहाँ के काम छ र ?"

"होइन, तपाईंहरू पिशाब नगर्ने ?"—भन्दै सडकको किनारमा गए। नाम सुन्ने बित्तिकै हामीलाई पनि च्याप्यो र हामी दुवै एक-एकतर्फ काम-समाप्त गर्न लाग्यौं ।

हामी फर्केर आइसक्दा पनि उनी नआउँदा हामी दुवै उनी भएको ठाउँमा गयौं। उनको बिजोग देख्दा हामीलाई हाँसो उठ्यो। उनले त पाइण्ट नै फुकाउन भ्याएनछन् र फुकाउन पनि सकेका रहेनछन्। उनलाई दुवैले घिच्याउँदै मोटरको छेउमा ल्यायौं। टक्क रोकिएर भन्न लागे – "यो फ्ल्याग-पोस्ट देख्नुभयो ?"

ध्रुवनाथजीले भने—"हजुर !देख्यौं ।"

"हो, अस्ति मेरो मोटर त्यहीं ठोकियो ।"

ध्रुवनाथजीले सोधे—"अनि के भयो त ?"

"के हुन्थ्यो ? एक्सिडेण्ट ! बेकार वर्क-शपमा पाँच हजार रुपियाँ बुझाउनु पर्‍यो ।"

ध्रुवनाथजीले सोध्दै गए—"हजुरलाई त केही भएन ?"

"ली ! भएको भए आज तपाईंहरू भेट्नु हुन्थ्यो ?"

"होइन मेरो मतलब घाउ-चोट ?"

"मलाई त केही भएन छ। भोलिपल्ट घरमा आफूलाई ठीक पाएँ। भनें नि मोटर अलिकति बिग्रिएको रहेछ ।"

"अनि राति हजुर कसरी घर गइबक्सियो त ?"

"त्यो त थाहा छैन ।"

आजको जस्तो घटना उनको दैनिक कार्य-तालिका भित्रका नियम रहेछन्। उनका कुरा सुन्दा हामीलाई एकतर्फ हाँसो उठायो त अर्कोतर्फ

यस्ता उच्च ओहदा सम्हालने व्यक्तिहरू यस्तो भएकोमा चिन्ता लाग्यो।

रात धेरै भइसकेको थियो। उनको कुरा सुन्न हामी इच्छुक थिएनौं। उनी भन्न र कुरा गर्न धेरै चाहन्थे। उनले चाहँदा-चाहँदै पनि हामी रोक्दै थियौं। यसैबीच योटा गाड़ी एकाएक हाम्रो अगाड़ि आई रोकियो। तीन-चार जना मानिसहरू सड़कमा निस्किए र हामीतर्फ आएर सोधे—"तपाईंहरू के गर्न लागेको?"

ती त घुम्ती प्रहरी पो रहेछन्! तिनीहरूलाई मैले जवाफ दिएँ—"हामीहरू घर जान लागेको र त्यो मान्छेलाई पनि घर पुऱ्याउनु छ।"

ती प्रहरी मध्येका एक जनाले भने—"को? जँड्याहा हो?"

अर्काले भने—"जँड्याहा भए हामीलाई छोडिदिनुहोस्!"

फेरि अर्काले भने—"हाम्रो डिउटी पनि अफ हुन्छ। हुन्छ लगौं।"

ध्रुवनाथले मन्त्रीजीलाई समाती राखेका छन्। मैले प्रहरीलाई सँमाल्दै भनें—"होइन, त्यस्तो नराम्रो जँड्याहा त होइन।"

तुरुन्तै एक जना प्रहरीले भने—"जँड्याहा पनि राम्रो र नराम्रो हुन्छ र?"

अर्काले भने—"जँड्याहा राम्रो नराम्रो परिलाउने यो को हो?"

फेरि अर्काले त्यसै कुरासँग थप्दै भने—"यसलाई पनि लगौं न जँड्याहासँगै।"

अर्काले मेरो पाखुरा ट्याप्प समातेर भने—"हो! हो! लगौं यसलाई पनि!"

मैले केही बोल्न नपाउँदै घिच्याएर उनका गाड़ीको छेउमा पुऱ्याए। मोटरको झ्यालबाट टाउको निकालिरहेको अफिसरलाई सलाम गर्दै "जँड्याहाहरू रहेछन् सर!" भनेर भने। ती अफिसरले "त्यो मोटर कसको रहेछ त?" भनेर सोधे। मैले केही भन्न नपाउँदै "यी जँड्याहा-हरूकै हो सर!" भनेर भने। यसै मौकामा मैले भनें—"मोटर मेरो हो। म जँड्याहा होइन।"

मेरो र प्रहरीको बीचमा कुरा बाझिएको हुँदा ती अफिसर मेरो

नगीचै आउन मोटरबाट उत्रिए र भने—"तपाईंको मोटर हो ?"

"हो ।"

"कहाँ गएर आउनु भएको ?"

मैले होटेलमा डिनर खान गएको वृत्तान्त विस्तार गर्दै एक जना ज्यादै नशामा भएका हुँदा घर पुऱ्याउन मैले सहयोग पुऱ्याएको कुरा सुनाएँ। यसै बीच बाँकी तीन जना प्रहरीले ध्रुवनाथजी समेत दुइ जनालाई घिच्याउँदै हामी भए छेउमा ल्याए। ती मन्त्रीजीले—"ए, मलाई चिनिनस् ! ए मलाई चिनिनस् !" भन्दा भन्दै प्रहरीले आफ्नू कर्तव्य पालन गऱ्यो ।

प्रहरी अफिसरले ती मन्त्रीजीलाई चिनेका रहेछन् । ती अफिसरले मन्त्रीजीलाई सम्बोधन गर्दै भने—"ओहो ! हजुर पो ? किन यति वेलासम्म यहाँ ?"

"हेर्नुहोस् न, यसो रमाइलो गरी आएको। साथीहरूसँग घर जान लागेको । अझ केही सोध-पूछ छ ?"

"छैन हजुर ! गइबक्सियोस् ।"

"हस, गुड-नाइट"—भन्दै ध्रुवनाथजीलाई समाती मेरो मोटरतर्फ उनीहरू लम्किए ।

प्रहरी जवानलाई मोटरमा बस्न अडर गर्दै ती अफिसर भन्छन्—"माफ गर्नुहोस् है । तपाईंहरूको सुरक्षा गर्नु हाम्रो कर्तव्य हो । हवस् त ! राम्रो गरी उहाँलाई लगिदिनुहोस् ।"

यति भनी ती अफिसर गाड़ीमा चढ्छन् । प्रहरीको गाड़ी अगाडि बढ्छ । म आफ्नू गाड़ीमा फर्कन्छु ।

म केही कुरा-कानी गर्ने पक्षमा छैन । ध्रुवनाथजीलाई भनेर उनलाई गाडीमा राख्न लगाएर आफ्नू गाडी बढाएँ ।

मंत्रीजी आफ्नू घर औंल्याउँदै मलाई गाड़ी रोक्न हातले इशारा गरे । एउटा भव्य भवनको अगाड़ि मेरो गाड़ी रोकियो । मंत्रीजी उत्रदै भन्छन्—"यही हो मेरो कुटी ।"

मैले भनें—"मंत्रीजी ! यो भवन तपाईंको होइन र ?"

उनले फेरि भने—"यही त हो मेरो कुटी ! कुटी मन्नु होस् न कुटी, केको भवन !"

ध्रुवनाथजीले भने—"मंत्रीजी ! फेरि भेट हुंदा नविर्सिबक्सियोस् ।"

ध्रुवनाथतर्फ फर्कंदै उनले भने—"केको बिर्सने तपाईंहरूलाई । आज तपाईंहरूले यत्रो सहयोग गर्नुभयो मलाई । यो कहिले बिर्सिन नसक्ने गुन लाउनु भयो ।"

"यसो त नभनिबक्सियोस् न"—ध्रुवनाथजीले जोडे ।

"आज रात पर्‍यो । तपाईंहरूलाई मेरो कुटीमा एक कप चियासम्म पनि खान दिन सकिन । भोलि विहानै दुवै जना पक्कै आउनुहोस् सँगै चिया खाउँला ।"

हामी दुवै जनाले केही जवाफ दिन सकेनौं । फेरि उनले जोड़ दिंदै भने—"पक्का आउनुहोस् है । तपाईंहरू नआएसम्म म चिया नै नखाई बस्छु ।"

ध्रुवनाथजीले स्वीकृति दिंदै भने—"कति बजे आउँदा हजुरको अनुकूल समय होला ?"

"आठदेखि दश बजेसम्म जति वेला आउनुहोस्, स्वागत छ । तर पक्कै आउनुपर्छ ।"

मन्त्रीजीको आग्रहमा पनि 'हस्' भन्न कर लाग्यो । मन्त्रीजीको 'गुड-नाइट' भनाइ को सँगसँगै मैले आफ्नू गाड़ी बढ़ाएँ । ध्रुवनाथजीलाई घर पुर्‍याउनु थियो । उनको घर हुँदै म घर फर्कें ।

भाइले मलाई सोधे—"दाइ फर्कंदा धेरै रात भइसकेको थियो ? मैले त थाहा नै पाइन ।"

"रात त धेरैं भइसकेको थियो ।"

"अनि सपना के देख्नु भयो नि ?"

"के हुन्थ्यो ? त्यही ! हिजोको मन्त्रीजी फरररं झण्डा हल्लाउँदै एउटा विशाल भवनमा प्रवेश गर्दै रहेछन् । म पनि त्यही विशाल भवनको ढोकामा

उभिएर बसेको रहेछु। मन्त्रीले मसँग बोल्लान्—के छ ? भने र सोध्लान् भन्ने आशा बोकी, वरपर उभिएर बसेकाहरूको अगाडि इज्जत नै आउने भयो भन्ने सम्झी झन् गजक्क फुली बसेको थिएँ। उनले त मसँग बोल्दै नबोली देखेको नदेखै गरी सरासर भवनभित्र प्रवेश गरे। मैले सोचें—देखेनन् होलान्, कार्यालय मै गएर भेट्छु भनी पछि-पछि गएँ। म उनको नगीचै पुग्न आटेको थिएँ, उनी कार्यालयको ढोकाभित्र पस्छन्, ढोका बन्द हुन्छ। मन्त्रीलाई भेट्न म लाइनमा बस्छु। भेट्न आउने मान्छेको बुइँचो छ। एकपछि आर्कोको भेट्ने पालो आइरहेको छ। घण्टौं कुरिसकें, आफ्नो पालो आउँदैन। चिने-जानेको व्यक्ति हुँदा मलाई स्वागतै गर्लान् भन्ने सम्झी पालै नआए पनि जबरदस्ती कोठाभित्र प्रवेश गरेछु। मन्त्रीजी लचकदार घुमाउने मेचमा लेटेर बसेका रहेछन्। मैले उनलाई नमस्कारको साथ अभिवादन गरें। उनले नमस्कारसम्म फर्काएनन्। मैले धेरै किसिम-बाट सम्झाउँदा पनि उनले मलाई चिन्न इनकार गरिदिए। त्यतिकैमा तिमीले आई बिउँझाइदियौ।"

मैले सुनाएको हिजोको घटना र रातीको सपना एक-एक सुनेपछि एक क्षणको मौनतापछि भाइले भने—"तपाईंले सत्य सपना देख्नुभयो। वास्तविकतामा पनि तपाईं यही पाउनु हुन्थ्यो जो सपनामा पाउनु भयो।"

"अँ, मलाई पनि त्यस्तै लाग्यो। हुन त उनको हिजोको कुरा अनुसार हाम्रो गहीरो मित्रता कायम रहन्छ। तर म विश्वास गर्ने पक्षमा भने छैन।"

भाइले भने—"त्यस्ता अनैतिकसँग मित्रता गरेर पनि के फाइदा ?"

मैले उनलाई सम्झाउँदै भनें—'नैतिक र अनैतिकको कुरा होइन। तिमीले अनैतिक सम्झेको कुरा उनले नैतिक सम्झेको पनि हुन सक्छ। जे होस्, हामीलाई उनको व्यक्तिगत आदतसँग कुनै मतलब छैन। उनले कति काम गर्न सक्छन् भन्ने कुरासँग मात्र हामीलाई मतलब छ।"

हाम्रो कुरा नटुंगिदै ध्रुवनाथजी मकहाँ हतारिंदै आइपुगे। कोठामा प्रवेश गर्दै उनले भने—"अहो ! अहिलेसम्म बिछौनामै ? मन्त्रीजी कहाँ

जान अबेर भएन ?"

मैले हाँस्तै उत्तर दिएँ—"हिजोको घटना माइलाई सुनाइरहेको ।"

उनले मलाई सम्झाउदै भने—"हिजोको कुरा याद छ ? उनी हामी नपुगी चिया पनि पिउँदिन भनेका छन् ।"

मलाई हिजोको मन्त्रीजीको निमन्त्रणा सम्झना भयो । ध्रुवनाथजी मन्त्रीजी कहाँ जान तयार भएर आएका रहेछन् । मैले जान्न भन्न सकिन । एक छिन ध्रुवनाथजीलाई बस्न लगाई म आफ्नो बिहानको कार्यबाट फुर्सद लिन बाथरूम पसें । उनीसँग मेरो माइले हिजोकै घटना सम्बन्धमा अनेक प्रश्न गर्दै, घटना सम्बन्धमा अझ बढ़ी जानकारी हासिल गर्दै रहेछन् । म जति सक्यो चाँडो घरबाट फुर्सद लिई ध्रुवनाथजीसँग मन्त्रीजीकहाँ जान निस्किएँ ।

हामीदुवै मन्त्रीजीको क्याम्प भित्रपुग्यौं । ढोकामा पहरा गरिरहेको आएलसेशन कुकुरको डरले घरतर्फ बढ्ने हिम्मत गरेनौं । मेरो नजर क्याम्पको चारैतर्फ फिंजिन लाग्यो । मैले खुला ग्यारेजमा हिजोको गाड़ी देखें । ध्रुवनाथजीलाई गाड़ी देखाउँदै भनें—"हिजोको गाड़ी आइसकेको रहेछ ।" गाड़ी विहानै आइपुगेकोमा ध्रुवनाथजीलाई कुनै आश्चर्य नलागेको कुरा उनको अनुहारले वताएको छ । उनको नजर भवनको पहिलो र दोस्रो तल्लामा केन्द्रित छ । चारैतर्फ कोही पनि देखिंदैन, केवल एउटा कुकुर बाहेक । म पनि समय-समयमा भवनको झ्यालहरूमा नजर दौड़ाउँछु ।

निकै बेरपछि एक जना त्यही घरको कामदार जस्ता देखिने दुवै हातमा झोला बोकी बाहिरबाट क्याम्पभित्र प्रवेश गर्छन् । हामी उनीतर्फ बढ्दै भन्छौं—"भाइ, यो घरको मान्छे हो ।"

"हजुर ! के भन्नुपर्‍यो ?"

"मन्त्रीजी हुनुहुन्छ ?"

"हुनुहुन्छ होला ।"

"हुनुहुन्छ भने बाहिर मान्छे भेट्न आएका छन् भनिदिनुहोस् ।"

"हवस्" भन्दै उनी भवनभित्र प्रवेश गरे । करीब पन्ध्र मिनेटपछि

फेरि त्यही व्यक्ति बाहिर निस्किए। हामी दुवै उनको छेउमा गई उत्सुकता पूर्वक सोध्यौं--"के भन्नुभयो ?"

"ए मैले त भन्नै बिर्सेछु"--भन्दै फेरि फर्किएर गए। करीव पाँच मिनेटपछि आएर भने—"मन्त्रीज्यू त बाथरूममा हुनुहुन्छ, एक छिन पर्खनुस्"—भन्दै उनी क्याम्प बाहिर गए।

मन्त्रीज्यू घरैमा हुनुहुँदो रहेछ। भेट हुने त हामीलाई पूर्ण आशा भयो, ढीलो र चाँडो मात्र। हामी कुर्दै गयौं। अझै कोही व्यक्ति देखिएका छैनन्। हामी दुइ त्यो भवनको विषयमा आफ्नू अनुमान शुरू गर्न लाग्यौं। मैले ध्रुवनाथजीलाई विस्तारै भनें—"यो भवन कहिले बनेको होला ?"

"हालसालै बनेको जस्तो देखिन्छ। हेर्नुहोस् न सबै नयाँ छन्।"

"कति स्क्वायर फीटमा बनेको तपाईं अनुमान गर्न सक्नु हुन्छ ?"

"करीव पाँच हजार स्क्वायर फीटमा बनेको होला।"

"तीन तला भएपछि यसको स्पेश पन्ध्र हजार स्क्वायर फीट भयो, होइन ?"

"हो, पन्ध्र हजार स्क्वायर फीट भयो।"

"तब पन्ध्रै जना जहान भए पनि प्रति व्यक्ति एक हजार स्क्वाएर फीट स्पेश पर्न आयो। तपाईं अनुमान गर्न सक्नुहुन्छ ध्रुवनाथजी, यो घर कति रकममा बन्यो होला ?"

"खै, भित्रको सजावट देख्न पाइएको छैन। यसो बाहिरी रूपले विचार गर्दा दशदेखि पन्ध्रलाखको सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ।"

हाम्रो कुरा टुङ्गिएको छैन। त्यत्तिकैमा ती पहिलेकै व्यक्ति फेरि एक हातमा झोला बोकेर प्रवेश गरे। हामी नगीचै आई भने—"ए, भेट्नु भएको छैन ? म तुरुन्त खबर पुऱ्याउँछु।"—भन्दै हतारिँदै घरभित्र पसे। करीब दुइ मिनेटपछि उनै फेरि बाहिर निस्किए, हामीलाई घरतर्फ आउने इशारा गरे। उनले औंल्याइदिएको कोठामा प्रवेश गऱ्यौं। भव्य बैठकमा कोही पनि देखेनौं। ती व्यक्तिनै आई भने—"तपाईंहरू एकछिन बस्दै गर्नुहोस्। मंत्रीज्यू आउनुहुन्छ।"

एउटा लामू सोफामा हामी दुवै गई संगै बस्यौं। बैठकको ढोका बन्द भयो। हामी बैठकमा दुइजना मात्र छौं। हामीलाई यहाँ कुरा गर्न मनभित्र त्रास पैदा भयो। दुवै केही नबोली चूपचाप बैटकको सजावट मात्र हेर्न व्यस्त रह्यौं।

करीब पन्ध्र मिनेटको प्रतीक्षा पछि एकान्तलाई चिर्दै मंत्रीजी बैठकमा प्रवेश गरे। हामी दुवै उठी अभिवादन गऱ्यौं। हाम्रै छेउको सिंगल सोफामा आई उनी बसे। प्रसन्न र खुशी अनुहारमा उनले हामीलाई भने—"यहाँहरू-लाई केही बेर कुराएँ। माफ गर्नुहोस्! यहाँहरू संचै हुनुहुन्छ?"

हामी दुवैले मुखामुख गऱ्यौं। उनले हामीलाई ठ्याम्मै चिन्नसकेका छैनन्। उनको संचो-विसंचो हामीले सोध्नु पर्नेमा उनले हामीलाई सोधे। उनले कूटनैतिक तरीकाले हामीसँग राम्रै व्यवहार त गरे, तर उनले हामीलाई राम्रै गरी चिनेर होइन।

केही क्षणपछि हामी दुवैले एकैचोटि भन्न पुग्यौं—"राम्रै छ! यहाँ-लाई?"

"के हुन्थ्यो? बाँचेकै छु भन्नु पऱ्यो"—उनले भने—"के सेवा छ मेरो लायक भन्नुहोस्?"

मंत्रीजीले हामीलाई सम्झन सकेनन्, तर पनि उनको अभिनयमा कुनै कमी छैन। यही अभिनयको कारणले त उनले यत्रो सफलता हासिल गरे। ध्रुवनाथजी चिनिने पक्षमा गई भन्न लागे—"मंत्रीजीले हिजो हामीलाई चिया पिउन डाक्नु भएको थियो, होइन र?"

"हो, हो! किन होइन?"—उनको शरमले भरिएको आँखा हामीबाट अन्यत्र पार्दै भन्छन्—"त्यसैले त तपाईंहरूलाई कुरीराखेको!"

उनले नजीकको कलिङ्ग वेलको बटन दबाउँछन्। कामदार बैठकमा प्रवेश गर्ने बित्तिकै तीनवटा गरम कफिलाई आदेश गर्दै भन्छन्—"मलाई तपाईंहरूले हिजो खूब ठूलो मद्दत गर्नुभयो। त्यसको लागि म तपाईंहरू प्रति आभारी छु। भन्नुहोस् मेरो लायक कुनै सेवा छ भने, म तपाईंहरूलाई पनि गर्नेछु।"

मंत्रीजीबाट यति कुरा सुन्नेबित्तिकै हाम्रो हृदय प्रफुल्लित हुन्छ। तत्काल हामीले उनीब.ट पाउने आशा त गरेका छैनौं, तर पनि हामीले भन्यौं—"त्यस्तो कुनै दुःख दिन पर्ने खण्ड आयो भने हामी आइहाल्छौं। हजुरलाई नभने हामीले कसलाई भन्ने?"

"तपाईंहरूले अपठचारो नमानी भने हुन्छ।"—उनले भने—"मैले जो सक्छु गरिदिन्छु।"

यही मौकामा मैले आज देखेको सपना सम्बन्धमा कुरा सुनाएँ। मंत्रीजी-ले चिन्न इनकार गर्नुभएको पनि भने। मेरो कुरा सुन्ने बित्तिकै उनी खुला दिल गरेर हाँस्न लागे। हाँस्दा हाँस्दै उनले भने—"म त्यस्तो रहेछु त? भन्नुहोस्! तपाईंको सपना गलत हो।"

उनको प्रामाणिक कुरालाई मैले मान्न करै लाग्यो। यसै संदर्भमा मैले सोधें—"हजुर कहिले मंत्री हुने त?"

"यही समय भनेर त कसरी भन्नु, तर हुन्छु जरूर। हेर्नुहोस् न आज-कालका मंत्रीहरू कस्ता-कस्ता अनुहारका छन्। यिनले कतिदिन चलाउन सक्ने हुन् र? हामी नै आउनै पर्छ। यसमा म निश्चिन्त छु।"

आफ्नो कुरामा जोड़ दिँदै उनले भने—"अब हेर्नुहोस् न! म जस्ताले चलाएको ठाउँमा अहिले एउटा पुरानो लकड़ीकै व्यवसायी ल्याएर राखिएको छ। अब भन्नुहोस्, उसले आफूले पाएको स्वाद बिर्सन सक्ला? पोहरसम्म पनि काठमाण्डूका उड-वर्कसका मालिकहरू सुनचाँप खोज्न उनको घरमा घुइरो लागेको मेरै आँखाले देखेको छु। मैले सुनेको थिएँ, एकपटक त उनले जिल्ला भरिको सुनचाँपलाई आफ्नै घरवारीको भनी स्वीकृतिलिई जिल्ला निकासी गरेका थिए। यो कुरा हो कि होइन भनी जिल्ला-टूरमा जाँदा बुझेको थिएँ। वास्तविकता त्यही रहेछ जो मैले सुनेको थिएँ। कति कुरा कागजी प्रमाण नभएर पनि प्रत्येक व्यक्ति व्यक्तिको हृदयमा छापा परि-सकेको हुन्छ, जसलाई थुन्न र छेक्न सकिन्न। अब भन्नुहोस्! यस्ता व्यवसायीले अधिकार पाएपछि बाँकी राख्छन् नेपालको जङ्गल?"

हामीले बुझ्न नसक्ने कुरा उनी बयान गर्दैछन। हामी यी कुराहरूमा

अनभिज्ञ छौं जो उनी सुनाउँदै छन्। तरपनि हाम्रो विषयवस्तु बदल्न सक्दैनौं। हामी उनका बयान सुनिरहन्छौं। उनी भन्दै जान्छन्—"मेरो पालामा त चाँजो-पाँजो सबै मिलाएर, नियम नीति भन्दा बाहिर नगई बड़ो विचार पुऱ्याएर जङ्गल बचाएको थिएँ। अहिले हेर्नुहोस्! प्लटका प्लट विदेशिंदैछन्। कुनै चट्टा नेपालको गाउँ शहरमा पसेको छैन। यही क्रमले यिनीहरूले गर्दैजाने हो भने केही वर्षमै नेपालले दैवीप्रकोपको मुकाबिला गर्नुपर्छ।"

उनी भन्दै जान्छन्—"हिजो एउटा मान्छेले आएर मलाई भन्यो—हजुर! हजुरले हालको मन्त्रीज्यूलाई आज्ञा भइदिनु पऱ्यो। धमाधम जर्ना निकासीको आदेश दिंदैछन्। मलाई धेरै चाहिने होइन दुइसय ट्रक जर्ना निकासीको आदेश भए पुग्छ। आदेश लिएर गलगलिया स्टेशन पुग्ने बित्तिकै प्रति ट्रक पाँचसय भा० रु० पाइन्छ। आफूले एक पैसा नलगाई एक लाख भा० रु० को बचत हुन्छ। हजूरले भनिदिनु पऱ्यो। मैले भनें—हेर्नुहोस्, मेरो हातमा केही छैन। मैले भनेको मान्दैनन्। हाल म यो कामको लागि उपाय रहित छु भनी मैले फर्काएँ। यसबाट यो बुझ्न सकिन्छ कि त्यहाँ मनपर्दो गरिरहेको छ।"

उनी एक छिन मौन रही फेरि जोशिंदै भन्छन्—"यो कति दिन टिक्ने हो र यो? हामीलाई यिनले ल्याउनै पर्छ!"

मन्त्रीज्यूकै कुराको सिलसिलामा मैले विस्तारै भनें—"यसरी मनपर्दो गरेकोमा कुनै कहीं कार्यवाही गर्ने अड्डा छैन र?"

"त्यो त किन छैन? छ नि।"

"भए त हेर्नु पर्ने होइन र?"

"हेरेकै त छ नि। आँखा चिम्लेको छैन।"

बडो नाटकीय ढंगले उनले यो वाक्य प्रयोग गरे। हामी सबै हाँस्यौं। यत्तिकैमा कफि आइपुग्छ। मंत्रीजीको घरको गरमागरम कफिको स्वाद हामीले नौलो पायौं। विषयवस्तु बदलिएर कफितिर केन्द्रित हुन्छ। यो कफि उनले लण्डनबाट मगाएका रहेछन्। उनको धेरै बानीहरू विदेशी

वस्तुहरूमा भएको हामीले सहजै अनुमान गर्‍यौं।

मंत्रीजीले माग्नु भए अनुसार हामी दुवैले पूर्ण परिचय दियौं। आफूले गरिरहेको काम र आफ्नो परिवारको बारेमा पनि जानकारी दियौं। अब हामीलाई मंत्रीज्यूको बारेमा जानकारी पाउन बाटो खुल्यो। मैले सोधें—"मंत्रीज्यूको जहान बच्चा कति छन् कुन्नि?"

"यसो त जहान बच्चा आठ जना छौं। यहाँ केवल नोकरहरू बाहेक चारजना छौं।"

"अरु कहाँ छन् त?"

"गाउँमा दुइजना छन्। दुइजना बाहिर पढ्न गएका छन्।"

"अनि के गाउँमा दुइजना बच्चा मात्रै कि....?"

"होइन, मेरी जहान छिन्।"

"ए! त्यसो भए यहाँ मंत्राणीज्यू बस्नु हुन्न?"

"गाउँमा एकजना यहाँ दुइजना बस्छन्। अहिले मेरो तीन जना जहान छन्।"

आश्चर्यपूर्वक मलाई 'ए!' भन्न आयो। उनी साधारण किसिमबाट जवाफ दिंदैछन्। फेरि मैले सोधें—"दुइजना बाहिर पढन गएका बच्चाहरू?"

"हो, एउटा छोरा एउटी छोरी। ठूली छोरी लण्डनमा पढ्छिन्, ठूलो छोरा दार्जिलिङ्गमा पढ्छ"—भन्दै उनी गम्भीर मुद्रामा भन्छन्—"आर्थ साल छोरो पनि लण्डन पठाउँदै छु।"

मन्त्रीजी र हाम्रो बीचमा भएको कुरा-कानीदेखि हामी पूर्ण सन्तुष्ट छौं। उनी धेरै कुरामा स्पष्ट देखिन्छन्। उनी सँग कुरा-कानी गर्दा हामीले उनलाई हिजो मात्र चिनेजस्तो हामीलाई महसूस भएन। हामीलाई लाग्यो हामी वर्षौं पुराना साथी हौं।

उनी आफ्नू पुराना कुरा निकाल्दै भन्छन्—"मेरो पालामा मैले काम गर्दा कुनै नराम्रो काम गरिनँ। देश र जनताको लागि नै मैले मरि-मेटि काम गरें। फेरि म जनताको बीचबाट आएको एउटा जनप्रतिनिधि पनि

त हुँ । जनताको एउटा सेवक पनि त हुँ । जसले जनताको सदैव हित चिताउनु पर्छ । त्यही अनुरूप मैले काम गरें । हेर्नुहोस् ! मेरो पालामा एउटासम्म पनि नराम्रो काम गर्‍यो भनेर उजुरसम्म परेन । भन्नुहोस् ! यो भाग्यको कुरा होइन ? मैले आफूले काम गर्दा तलदेखि माथिसम्म अनुपात मिलाएर काम गर्दथें । नीति नियममा बाधा नपर्ने गरी काम टुंग्याउँथें । अलि-अलि बाधा नै पर्ने स्थिति भए पनि छेउ पुच्छर बचाएर कामलाई समाप्त गर्दथें । लौ, भन्नुहोस् ! कसैले भन्न सक्छ मैले कुनै वदमाशी गरेको छु भनेर ? कसैले भन्न सक्दैन ! यो मलाई पूरा विश्वास छ । त्यसैले त मलाई यो पनि विश्वास छ यो देशमा मेरै फेरि आवश्यकता पर्दछ ।"

उनको कुरा नटुंगिदै फेरि कफि आइपुग्छ । हामी सबै कफि पिउन व्यस्त हुन्छौं । उनको कुरा अझै टुंगिएको हुँदैन । धेरै समय बितिसकेको र कफि पिएपछि बिदा दिने उनले निश्चय गरेको हुँदा उनी मौन रहन्छन् । कफिको समाप्तिको साथ-साथ हामी बिदा माग्छौं । उनले स्वीकृति दिंदै भन्छन्—"आउँदै गर्नुहोस् ! अर्को नसम्झनुहोस् !"

सोफाबाट उठ्दै ध्रुवनाथजीले भने—"फेरि-फेरि आई हजुरसंग बात गरौंला । हजुरसंग बिहान त सबै दिन भेट हुन्छ होला ?"

"अँ, सबै दिन । कुनै पनि समय आउनुहोस् स्वागत छ !"

उनको वेसारे बोलीले मलाई केही क्षण प्रभावित पार्‍यो नै तर त्यसमा लुकेको कृत्रिमताको झल्कोले मलाई श्वास्स घोच्यो । यत्तिकैमा हामी दुवै नमस्कार गर्दै निस्क्यौं ।

बिहीवार

विहानको खाना खानु अघि नै पुलचोकसम्म गई मोटर दखाएर आउँ भन्ने विचार हुँदाहुँदै पनि म खाना नखाई घरवाट निस्कन पाउन्न । 'सबैं-भरि चीसो भात कति खान मन लागेको ?' भन्ने घरको कचकंच सुन्न मन लागेन । त्यसैले जतिसुकै अबेर भए पनि खाना खाएर निस्कने निश्चय गरें। एकै दिनको गोरखापत्रको विज्ञापनले मेरो मोटर विक्ने स्थितिमा पुगेको हुँदा म मनमनै प्रसन्न छु। मलाई कहिले गएर मोटर देखाउँ जस्तो भइ-रहेछ। घरका सबै जहानलाई पानी बोक्न लगाई मोटर साबुन-पानीले घोएर चिल्लो बनाइसकेको छु। केवल मलाई 'दोर्जे सदन' पुग्न वेर छ। टेलिफोनवाट मलाई भने अनुसार 'दोर्जे सदन' पुलचोक दोवाटोकै ओल्टे-कोल्टे हुनुपर्छ ।

म मनमनै विचार गर्न लागें—'दोर्जे सदन' मलाई बोलाइएको छ, तर टेलिफोनमा नाम भने 'छिरिङ' भनिएको छ। हुनसक्छ 'छिरिङ दोर्जे उनको नाम होला र आफ्नू पछिल्लो नामवाट घरको नाम राखिएको होला। विहानै टेलिफोन गर्नुको अर्थ छिरिङ दोर्जेलाई मोटरको ज्यादै नै आवश्यक भएको हुनुपर्छ । मैले निश्चय गरें यो पटक त एक दुइ हजार घटि नै मूल्य तोके पनि मोटर छोडेर आउने छु ।

मलाई पुलचोक पुग्न ज्यादै हतारो भएको हुँदा चाँडो-चाँडो खाना खाई भान्सावाट फुर्सद लिन्छु। हतार-हतार कपड़ा लगाई पुल्चोकको लागि रवाना हुन्छ ।

बाटोभरि सोच्न लागें—मोटरको मूल्य कति बताउने ? धेरै बताउँदा कुरै नगरी पठाउने हो कि ? थोरै बताउँदा आफूलाई नोक्सान हुने । यो पटक मैले मोटरको मूल्य नबताउने निश्चय गरें। यदि उनले मोटरको मूल्य

सुन्ने धेरै नै इच्छा गरे भने यति मात्र भन्छु 'यही कम्पनीले बनाएको नयाँ मोटरको दाम तपाईंलाई थाहै छ, अब यो त दशौं वर्ष पुरानो भइसक्यो। तपाईं नै मूल्य निर्धारण गर्नुहोस्' यति भनेपछि उनलाई केही न केही मूल्य बताउन कर लाग्छ। उनले तोकेको मूल्यमा एक दुइ हजार नहेरी आँखा चिम्लिएर फालिदिन्छु।'

पुलचोक दोबाटोमा मोटर अड्याई बाटो हिँडिरहेको एउटा व्यक्तिलाई सोधें— 'दाइ ! 'दोर्जेसदन' कहाँ छ ?"

उनी हिँड्दा हिँड्दै टक्क अडिए र सोच्दै भने—दोर्जे सदन ! यहीं पुलचोकमा भनेको थियो ?"

"हो पुलचोक दोबाटोबाट अलिकति भित्र भनेको थियो।"

उनले तुरुन्त भने—"ए ! स्मगलर दोर्जे ? हो, पुलचोकम हो ! यो बाटो जानुहोस्, दाहिनेपट्टि विशाल रंगीचंगी घर देख्नुहुन्छ। त्यही हो !"

उनलाई धन्यवाद दिंदै म आफ्नू मोटरतर्फ बढें। मैले सोचेको थिएँ मात्र 'छिरिङ दोर्जे'। यहाँ एक व्यक्तिबाट सुनें 'स्मगलर दोर्जे'। दोर्जे मात्रले नचिनिने, ती मलाई विहान टेलिफोन गर्ने व्यक्तिको मेरो हृदयमा जुन रूप कोरिएको थियो, 'स्मगलर' भन्ने शब्द नामको अगाडि जोडिएको सुन्नेबित्तिकै उनी प्रतिको मेरो पहिलेको सोचाई टुक्रियो। मेरो दिमागले उनको रूपलाई कल्पना गर्न सकेन। बरू मेरो मस्तिष्कमा नाना किसिमका प्रश्नहरू आउन थाले—यी दोर्जे कस्तो होलान् ? रूप जिउ-डाल तिनको कस्तो होला ? उनको विचार कस्तो होला ? उनले मसँग कस्तो व्यवहार गर्लान् ?

यत्तिकैमा म निर्दिष्ट ठाउँमा पुग्छु। बाहिरी ढोकामै 'दोर्जे सदन' लेखिएको छ। ढोकाकै छेउमा 'पत्र मंजुषा' र 'कुकुरदेखि सावधान' लेखिए को छ। मोटरको स्टार्ट बन्द गरी हर्न लगाउन थाले। एक व्यक्ति ढोका-बाट बाहिर निस्कँदै भन्छन्—"कसलाई खोज्नुभएको ?"

"छिरिङ दोर्जेलाई।"

"छिरिङ साहेबलाई कि दोर्जे साहेबलाई ?"

उनको कुरा सुनेर म अलमलमा परें। मैले सोचेको थिएँ छिरिङ दोर्जे एकै होलान्। मलाई बिहान टेलिफोन त छिरिङले गरेका थिए। यही सोची मैले भनें—"छिरिङलाई"

"हुन्छ म छिरिङ साहेबलाई सोधेर आउँछु। बोलाउनु भयो भने भेट्नु होला"—भन्दै उनले मलाई सोधे—'तपाईं कहाँबाट आउनु भएको ?"

"बिहान टेलिफोन गरेको मानिस भनेर भनिदिनु होस्।"

"हस" भन्दै उनी ढोकाभित्र पस्छन्। म दोर्जेलाई भेट्न सक्दिन, ती व्यक्तिको भनाइ अनुसार छिरिङलाई मात्र भेट्न पाउँछु। पुलचोक दोबाटोमा भेटिएको व्यक्तिको एक शब्दको प्रयोगले मलाई दोर्जेसंग भेट गर्ने इच्छा बढिरहेछ।

बाहिरी ढोका खोलेर मलाई पहिलेका व्यक्तिले स्वागत गर्छन्। म आफ्नू मोटर भित्र क्याम्पमा प्रवेश गराउँछु। ती व्यक्तिले मलाई बाहिरी खुला बैठकमा बस्न भन्छन्। म गई बाहिरी बैठकको एक गद्दादार मेचमा बस्छु। यो बैठक तीन तर्फबाट फूल र लहराहरूले सम्पूर्ण बैठकलाई ढाकेको छ। मानुँ यो 'बैठक बगैंचा' हो।

एक युवक बैठकमा प्रवेश गर्दै भन्छन्—"यहाँलाई नै हो मैले बिहान फोन गरेको ?"

"हो ! तपाईं छिरिङ हुनुहुन्छ ?"

'हजुर !' भन्दै उनी हात मिलाउन मतर्फ बढे। र नजिकैको मेचमा बस्दै भने—"गाड़ी यही हो ?"

"हजुर यही हो।"

"यो त ज्यादै थोत्रो रहेछ !"

"थोत्रो त होइन पुरानो पक्कै हो।"

"कति मोल राख्नु भएको छ ?"

"के मोल राख्ने पुरानो मोटरको। चलाई हेर्नुहोस्। इंजिन सब बनाएको छु। टायर सबै नयाँ छन्। मोटर हेरेर आफै मोल गर्नुहोस्।"

उनले मोटरको साँचो माग्दै भन्छन्—"जाउँ न स्टर्ट गरी हेरौं।"

हामी दुवै मोटरतर्फ जान्छौं। उनी ड्राइवर सीटमा वसी स्टार्ट गर्न थाल्छन्। मेरो नजर क्याम्पको चारै तर्फ फिंजिन थाल्छ। एकाएक मेरो आँखा मोटर ग्यारेजमा पर्छ। एक से एक चम्किला र नयाँ मोडेलका चारवटा कारहरू देख्छु। ती मोटरको दाँजोमा मेरो त मोटर नै भन्न नमिल्ने किसिमको छ। मलाई लाज लाग्न थाल्यो। घरमा चार-चारवटा मोटर भएर पनि किन मोटर किन्न खोजे? यसमा मलाई आश्चर्य लाग्यो। मोटरको हेर-देख पछि छिरिङ र म फेरि बैठकमा आयौं। मेरो टाउको लाजले निहुरियो। म केही सोध्न नसक्ने स्थितिमा पुगें। आफैले मोटर हेर्नुहोस् भनेर हेर्न लगाएको छिरिङसँग 'कस्तो छ त?' भनेर सम्म सोध्न सकिन। उनले नै सोधें—"मोल कति राख्नु भएको छ?"

मैले उनको कुरा काट्दै विस्तारै भनें—"त्यो ग्यारेजको मोटर तपाईंकै होइन?"

"गाड़ी त हाम्रै हो। यी सबै दोर्जे साहेवका मनपरेका गाड़ी हुन्। प्राय उहाँमात्र चढनु हुन्छ। नयाँ गाड़ी लिन लागेको उहाँको मेनेजरको लागि हो।"

उत्सुकतासाथ मैले सोधें—"यो दोर्जे साहेव को हुनुहुन्छ? मैले त सोचे-को थिएँ, तपाईंको नाम नै 'छिरिङ दोर्जे' होला भनेर। टेलिफोनमा छिरिङ भन्नुभयो, घर 'दोर्जे सदन' भन्नु भयो।"

"दोर्जे साहेव मेरो 'वोस' हुनुहुन्छ। म उहाँको सेक्रेटरी हुँ।"

"ए, दोर्जे साहेव यहीं वस्नुहुन्छ?"

"हो, यहीं वस्नुहुन्छ, काठमाण्डू वस्दा।"

"मतलब! उहाँ अरू ठाउँमा पनि वस्नुहुन्छ?"

"उहाँको न्यूयार्क र ह्याम्वर्गमा पनि घर छ।"

"ए, यसको मतलव धेरै समय उतैतिर रहनुहुन्छ?"

"वर्षभरि नै भन्नुहोस् न। यहाँ त वर्षको आठ नौ खेप आउनु हुन्छ, हप्ता पन्ध्रदिन वस्नुहुन्छ।"

"अहिले, कहाँ हुनुहुन्छ उहाँ?"

"अहिले त यहीं हुनुहुन्छ।"

दोर्जेको बारेमा मैले जति कुरा सुनें त्यसबाट मेरो उनीसँग भेट्ने इच्छा झन् बढ्दै गइरहेछ। म कसरी भेट्ने इच्छा व्यक्त गरौं। सोझै छिरिङलाई मैले दोर्जे भेट्ने इच्छा व्यक्त गर्दैमा भेट्न पाइएला भन्नेमा म विश्वस्त छैन। तैपनि मैले छिरिङलाई विस्तारै भनें—"के दोर्जे साहेबलाई म भेट्न सक्छु ?"

उनले मेरो प्रश्न नै नबुझी जवाफ दिए—"यो एउटा गाडी खरीद गर्न मै सक्छु। उहाँले मलाई यस्तो सानो-तिनो काम गर्ने फूल पावर दिनुभएको छ। दोर्जे साहेबसँग कुरा गर्नुपर्ने आवश्यकता नै छैन।"

मैले उनको सबै कुरा बुझें, तर मेरो कुराको आशय भने उनले बुझेनन्। मैले उनलाई विचार बदल्दै आफ्नू राय व्यक्त गरें—"यो ज्यादै पुरानो मोटर छ। फेरि दोर्जे साहेब जस्ताले उनको मेनेजरलाई खरीद गरेर दिने मोटर राम्रै हुनुपर्‍यो। बरू कतिसम्म तिर्ने यहाँको विचार छ। म साथीहरूलाई भनिदिउँला।"

"त्यो त गाडी हेरेर भन्ने कुरा हो। राम्रो गाड़ी भएमा एक लाख सम्म तिर्न सकिन्छ।"

मैले मनमनै भनें—यो रकमले त मेरो जस्तो पाँच छः ओटा गाड़ी खरीद गर्न सक्छ। जो सम्झेर म घरबाट निस्केकोथिएँ, त्यसमा असफल भएँ।

यहाँ आइपुगेपछि ती महापुरुष जसको अमेरिका र जर्मनीमा पनि घर छ—सँग भेट्ने अभिलाषा भित्री मनमा जागिरहेछ। म अब त्यही योजना बनाउनमा व्यस्त छु। मैले सोच्दै गएँ—धेरै समय यूरोप र अमेरिकामा बस्ने दोर्जेको घरको बगैंचा र यो महलको बाहिरी आकृति पूर्ण यूरोपीय शैलीमा देखिरहेछु। घरको भित्री सजावट कस्तो होला ? जो म कल्पनासम्म पनि गर्न सक्दिन।

छिरिङ र मेरो कुरा-कानीबाट मेरो मोटर उनको लागि अयोग्य

साबित भइसकेको छ । म अब मोटर बेच्ने पक्षमा छैन । मेरो उद्देश्यमा परिवर्तन आइसक्यो । म यस घरको वातावरण सम्बन्धमा जानकारी लिने पक्षमा छु । मैले छिरिङलाई सम्बोधन गर्दै भनें—"तपाईंको कुरा गराईबाट तपाईं दार्जिलिङको जस्तो देखिनुहुन्छ, हो ?"

"हजुर, त्यतै हो ! कालिङपोङ ।"

"यहाँ कति भयो काठमाण्डू बस्नुभएको ?"

"दुइ वर्ष हुन लाग्यो ।"

"दुइ वर्ष देखि नै दोर्जे साहेबकहाँ हुनुहुन्छ ?"

"होइन, डेढ वर्ष भयो । त्यो भन्दा अगाडि एउटा बोर्डिङ्ग स्कूलमा पढाउँथें । छः महीना स्कूलमा शिक्षक भइ काम गरें ।"

मैले काठमाण्डूको स्थिति अगाडि राख्दै उनलाई भनें—"हो ! शिक्षक पेशाले काठमाण्डूमा बाँच्नै कठिन छ । तपाईंले पनि अनुभव गर्नुभयो । कस्तो लाग्यो तपाईंलाई ?"

"त्यही कारणले त मैले शिक्षक पेशा छाडेको । हुन त जुन बोर्डिङ्गमा म पढ़ाउँथें, त्यो बोर्डिङ्गले मलाई राम्रै तनखा दिएको थियो । महीनाको छः सय पचास रुपियाँले म एक्लोलाई पनि नपुग्ने । काठमाण्डूको स्टैण्डर्ड यही हो । के गर्नु ? बाँच्नै पर्‍यो ।"

"दोर्जे साहेबकहाँ त तपाईंलाई राम्रै होला नि ?"

"एकदम राम्रो ! बस्न यहीं बस्छु । खाना पनि फ्री छ । मोटरको सुविधा छ । तलब पनि 'हैण्डसम' छ । काम पनि त्यत्ति भीड़ छैन ।"

उनले साधारण किसिमबाट आफ्नो स्थिति मेरो अगाडि राखे पनि मेरो लागि दोर्जे साहेबको महत्व झन् बढ्दै छ । दोर्जे साहेबसँग भेट्न उपाय रच्दै मैले छिरिङलाई भनें—"दोर्जे साहेबसँग भेट्ने मलाई साह्रै ठूलो इच्छा छ । उहाँको नाम सम्बन्धमा परिचित थिएँ । आज संयोगले यहीं आइपुगियो । चिनाजानी भयो भने मैले पनि उहाँलाई कुनै सेवा पुर्‍याउन सक्थें कि ?"

उनले एक छिनसम्म केही जवाफ दिएनन् । मलाई 'भेट गराउँछु'

भन्न पनि सकेनन् । 'हुँदैन, भेट हुनसक्दैन' पनि भन्न सकेनन् । केही बेर-पछि उनले भने—"हुन त परिचय हुनु ज्यादै राम्रो कुरा हो। गाड़ी त तपाईंसँग मिलेन तर हाम्रो चिना-जानी त गाड़ीकै माध्यमवाट भयो। तपाईंले जो दोर्जे साहेवसँग भेट्ने कुरा गर्नुभयो, त्यो म अहिले भन्न सक्दिन।"

विनिम्रतापूर्वक छिरिङलाई आफ्नू आशय व्यक्त गरें—"तपाईंसँग परिचय भयो। अब एक अर्कालाई परिआएको समस्या प्रति सक्दो सहयोग पनि निश्चय प्राप्त हुन्छ। त्यसैले चिना-जानी भनेको ठूलो कुरा हो। उहाँको नामले गर्दा मलाई धेरै समयदेखि उहाँसँग चिना-जानी गर्ने इच्छा थियो। आज साँच्चै भन्नु भने मोटर देखाउन मात्र होइन, म उहाँलाई पनि भेट्न आएको हुँ। छिरिङजी! कृपयापूर्वक तपाईंले मद्दत गर्नुभयो भने मेरो वर्षौंको इच्छा पूर्ति हुन्छ!"

उनी मेरो कुरा सुनेर टोलिए। केही भन्न सकेनन्। शायद उनले सोचे होलान्—यो को हो? किन भेट्न चाहन्छ?—उनको मनको शंका-लाई हटाउँदै मैले भनें—"छिरिङजी! तपाईं दोर्जे साहेबलाई यत्ति भनिदिनुहोस्—एकजना अपरिचित स्थानीय व्यक्ति भेट्न आएका छन्। तपाईंलाई सहयोग गर्छु भन्ने इच्छा व्यक्त गर्छन्। भेटाउँ कि नभेटाउँ?—यसो भन्दा उहाँले भेट्न इच्छा व्यक्त गर्नु भएन भने नभेटुँला। यहाँले त्यति कष्ट गरिदिनुपर्‍यो मेरो लागि।"

"ठीक छ, तपाईंको यही इच्छा हो भने म एकपल्ट भनिदिन्छु। एकछिन वस्नुहोस्"—भन्दै वैठकवाट वगैंचातर्फ लागे।

दश मिनेटपछि उनी आई मसँग मेरो वारेमा सोध्न लागे—"तपाईंको नाम के? कहाँ वस्नुहुन्छ? किन भेट्ने? के काम गर्नु हुन्छ?"—मैले छिरिङलाई एक-एक प्रश्नको उत्तर दिएँ। आफ्नू काम सम्वन्धमा विशेष केही नभएको हुँदा 'काम त केही गर्दिन' भनेर भनें। यो पनि जोडें कि राम्रो कामको खोजीमा छु। उनी फेरि मलाई त्यहीं एक्लै छाडी गए।

पाँच मिनेट पछि छिरिङ प्रसन्न मुद्रामा मेरो सामु आएर भने—

"हिड्नु होस् ! तर उहाँसँग धेरै टाइम त छैन ।"

हामी दुवै खुला बैठकबाट बगैँचातर्फ झऱ्यौं । मैले मनमनै छिरिङलाई धन्यवाद दिएँ । उनले मैले भने भन्दा लम्बे-चौडे फुर्का नजोडिकन दोर्जे साहेवले भेट्ने इच्छा व्यक्त गरेका छैनन् । निश्चय पनि उनको काममा सम्मिलित हुन आएको कुरा छिरिङले दोर्जे साहेवलाई वताएको हुनुपर्छ । मलाई त केवल––दोर्जे साहेव कस्ता छन् ? उनको रहन-सहन कस्तो छ ? पुलचोकमा भेटेको व्यक्तिले भनेको शब्द र वास्तविकतामा कति मेल छ ?

हामी एउटा ठूलो हलमा प्रवेश गर्छौं । यो मुख्य बैठक रहेछ । त्यहाँ एक छिन बस्न लगाई छिरिङ त्यसभन्दा भित्रको कोठातर्फ लाग्छन् । यो बैठकको चारैतर्फ पूर्ण आरामी सोफाहरूले घेरिएको छ । यसको वीच भागमा आगो बाल्ने आतस खाना र वर-पर नेपाली शैलीका मूर्तिहरू र हस्त-कलाका सामानले बैठकको भित्ताहरू सिंगारिएका छन् । बैठकको सबै जसो भाग ऊनको गलैचाले छोपिएको छ ।

एकै छिनमा छिरिङ वाहिर आउँदै मलाई भित्रकोठामा आउने इशारा गर्छन् । म भित्रको कोठामा प्रवेश गर्छु । मैले त्यहाँ कुनै दोर्जे साहेवलाई देखिन । सिंगल सोफामा एउटा मानिस बसिरहेको मात्र देखें जसलाई म राम्ररी चिन्दछु । मैले सोचें – उनी पनि दोर्जे साहेवलाई नै भेट्न आएका होलान् । दोर्जे साहेवको प्रतीक्षामा म जस्तै उनी पनि छन् । मैले त्यसतर्फ ध्यान नदिएर छिरिङतर्फ हेर्दै भनें—"दोर्जे साहेव अझ यहाँ भन्दा पनि भित्र ?"

मेरो प्रश्न सुन्ने वित्तिकै छिरिङ अलमलिए । एक छिन केही भन्न सकेनन् । एक छिनपछि उनले भने—"उहाँ नै हुनुहुन्छ, दोर्जे साहेव !"

मेरो विश्वासको विपरीत उनले भनेकोमा म पनि एकक्षण अलमलिएँ । मैले दोर्जे साहेव को-को न होलान् भनेको त एउटा साधारण मानिस पो रहेछन् । त्यसमा पनि मैले पहिलेदेखि चिनेको ।

दोर्जे साहेव भनिएको व्यक्ति आजभन्दा आठवर्ष पहिले मैले चिनेको हुँ । तिब्बतियन शरणार्थीको रूपमा नेपाल प्रवेश गर्ने यो व्यक्तिले नेपाली

भाषा नजानेको हुँदा यिनलाई मैले मद्दत गरेको थिएँ। क्षेत्रपाटीमा दुइसय रुपियाँ प्रति महीनामा डेरा खोजेर मैले नै व्यवस्था गरिदिएको थिएँ। यिनको र मेरो त्यसै ताक दुइवर्षसम्म वाटो-घाटोमा वरावर भेट भइरहन्थ्यो। पाँच-छः वर्ष देखि यिनलाई मैले देखेको थिइन। आज देखें दोर्जे साहेवको रूपमा।

म उनीतर्फ वढ्दै भनें—"तपाईं हो दोर्जे साहेव ! मलाई चिन्नुभयो ?"

"किन नचिन्नु"—शान्त स्वभावमा उनले भने—"वस्नुहोस् !"

उनले मलाई चिनेकोमा खुशी लाग्यो। छिरिङ ढोका नजीकै उभिएर वसेकालाई दोर्जेले वाहिर जाने इशारा गर्छन्। छिरिङ वाहिर निस्कन्छन्। कोठामा म र दोर्जे मात्र हुन्छौं।

मैले दोर्जेलाई पुरानो सम्झना दिलाउँदै भनें—"होइन, तपाईंको नाम दुक्पा होइन र ?"

"हो।"

"कसरी दोर्जे भयो त ?"

"दुक्पा लामा काठमाण्डूको गल्लीमा मरिसक्यो। यो त दोर्जे वाँचेको छ।"

उनको कुरा सुनेर म हाँस्न पुगें। उनी पनि मेरो हाँसोमा स्वर मिलाउँदै हाँस्तै भने—"दुःखको दिन दुक्पाको थियो। सुखको दिन दोर्जेको हुन्छ।"

हुन त उनको र मेरो कुनै घनिष्टता थिएन। उनी जव तिव्वतवाट भारत हुँदै नेपाल प्रवेश गरे। त्यस वखत उनी नेपाली भाषा पटक्क वोल्न जान्दैनथे। एकजना साथी कहाँ उनको र मेरो परिचय भयो। त्यसताक प्रायः उनी अंग्रेजी नै वोल्दथे। हिन्दी वुझ्थे, वोल्न सक्दैनथे। उनीसँग वाँच्नेसम्मको केही पैसा थियो होला। उनले क्षेत्रपाटीमा डेरा गरेर वसे पछि पनि काठमाण्डूका सड़क गल्लीमा प्रायः भेट भइरहन्थ्यो। उनी के काम गर्थे, मैले उनलाई कहिल्यै सोधिन। मैले यति जानेको थिएँ उनी काठमाण्डूमा तिव्वतियन शरणार्थीको रूपमा छन्। आज

एकाएक यस अवस्थामा देख्दा मैले उनलाई दोर्जे साहेब भनेर तुरुन्त स्वीकार नगर्नु स्वाभाविक हो।

मैले उनलाई सुस्तरी सोधें—"दोर्जेजी! यत्रो प्रगति कसरी गर्नु भयो?"

मेरो प्रश्नलाई रोक्दै उनले भने—"छोड्दिनुहोस् यो कुरा। के पिउनु हुन्छ? वियर या स्कच?"

"धन्यवाद! म पिउँदिन"—मैले उनलाई भनें—"हुन सक्छ भने एक कप कफि।"

"बस! कफि मात्र?" भन्दै इन्टरकम सेटबाट दुइवटा कफिको आदेश दिन्छन्। अनि मलाई सम्बोधन गर्दै भन्छन्—"तपाईं के गर्दै हुनुहुन्छ?"

"काम त विशेष केही छैन।"

"केही काम नगरी काठमाण्डूमा बाँच्ने कसरी?

"खेती-पातीबाट आएकोबाट जसरी पनि पुर्‍याएर।"

"पुर्‍याउने कसरी? अमेरिका र यूरोप भन्दा काठमाण्डूमा खाना महँगो छ।"

"जस्तो भए पनि बेहोर्नै पर्छ। खानको लागि हामी बाँचेको भए पो खानलाई धेरै खर्च हुन्छ। हामी त बाँच्नको लागि खान्छौं। हामीलाई थोरै भए पनि चल्छ।"

मेरो विचार उनलाई मुनासिब लागेछ क्यारे उनी रमाउँदै भन्छन्—"ठीक भन्नु भयो! त्यो दिन मैले पनि गुजारें। मेरो मतलब काठमाण्डूमा साधारण खाने वस्तु पनि अरू ठाउँको तुलनामा महँगो नै छ।"

यसै बीच फोन आउँछ। उनी फोनमा कुरा गर्न थाल्छन्—हेलो, दोर्जे स्पिकिंग! गुडमार्निङ्ग एस० पी० साहेब! भन्नु होस्……के! पकडाउ खायो। कहाँ, हाम्रो एयरपोर्टमा?……बैंकक एयरपोर्टमा त हुनै न पर्ने…के एयरपोर्टमा सूटकेश जम्मा नगरी सिटी गएछ?…आज सिंगापुरबाट टेलेक्स आउँछ भनेर कुरेर बसेको।… ब्याड न्यूज थ्याङ्क्यू, ओ० के० ब-बाई।"

टेलिफोन राख्दै मतर्फ फर्कंदै भन्न लागे—"कच्चा मान्छेलाई काम लगाएपछि धोकामा परिन्छ ।"

वास्तविकतासँग म अनभिज्ञ भए पनि एकोहरो टेलिफोनिक वार्तालाप-बाट केही अनुमान गर्दै मैले दोर्जेलाई भनें—"कस्तो मूर्ख रहेछ ?"

मेरो प्रश्नको उत्तर दिन उनलाई कर लाग्यो । उनी मलाई तलदेखि माथिसम्म हेर्दै भन्छन्—"त्यही त भनेको ! कच्चा मान्छे, वैंककको रमझम, साँझ बिताउन हतारिएर निस्कियो होला । पकडाउ खायो ! त्यो पनि आजै इण्टरपोलले खवर गरेको रहेछ । जानकारी त छिटै पाएँ । अहिले म के गर्न सक्छु र ?"

उनको नोक्सान प्रति सहानुभूति देखाउँदै भनें—"धेरै नै पऱ्यो कि ?"

उनले आफ्नू खुट्टा कफिटेवुलमा सोझ्याएर दुवै हात मुख नजीकै लगेर विचार गर्दै भन्न लागे—"होइन धेरै त होइन, सिंगापुर पुगेको भए पाँच लाख यू० यस० डलरको थियो । अव नपुगेको हुँदा पाँचलाख रुपियाँको माल खरीद र आठ लाख रुपियाँ मिसलिनस खर्च गर्दा तेन्ह लाखको नोक्सान भयो ।"

मैले विस्तारै सोधें—"माल के थियो कुन्नि ?"

उनी मेरो कुरामा ध्यानै नदिई विचारमग्न भएर सोफामा लेटिरहेका छन् । एकैछिनमा इण्टरकमसेटवाट छिरिङलाई वोलाएर भन्छन्—"अहिले सिंगापुर कण्ट्याक्ट गरेर माल नआइपुग्ने कुरा पार्टीलाई वताइ-देउ ! साथै जुम्ला र दाङमा पनि खवर पठाउ । सात दिनभित्र त्यतिनै माल तयार हुनुपर्छ ।"

"माल सिंगापुर नपुग्ने भयो ? गुरुङ कहाँ गएछ ?"

"पकडाउ खाएछ वैङ्कक् एयरपोर्टमा ! इन्टरपोलले यहाँ खवर गरे छ । मैले भरखर खवर पाएँ । खवर त चाँडो पाएँ तर के गर्न सक्छु र ? त्यसैले माल तुरुन्त पठाउनु पऱ्यो ।"

छिरिङले दोर्जेलाई सम्झाउँदै भने—"सोनामसँग पनि दश लाखको माल छ भनेर अस्ति खवर गरेका थिए । त्यो वुक गरिदिउँ ?"

"हुन्छ। त्यो पनि खरीद गर र जुम्ला र दाङमा पनि अडर गर।"

छिरिङ बाहिर जान्छन्। दोर्जे आफ्नै काम विषयमा सोचिरहेका छन्। यत्तिकैमा कलकत्तावाट ट्रंक-कल आउँछ। उनी टेलीफोनमा कुरा गर्दै भन्छन्—"हेलो दोर्जे स्पिकिंग हियर, एस, काठमाण्डौं····ओ० के० · हो, दोर्जे बोलेको···चलिसक्यो ? डाइरेक्ट जनर्मवाला सिप होइन ? · ठीक छ ! ल, राम्रो ! तिमी आजै काठमाण्डू आए हुन्छ। ओ० के०।"

उनी लामो सास फेर्दै भन्छन्—"एउटा ठूलो हेड्याक पार भयो।"

उनको मनको कुरा म बुझ्न सक्दिन। उनी मसँग स्पष्ट कुरा गर्न चाहिरहेका छैनन्। जति एकोहरो कुरा सुनें त्यसबाट केही न केही अन्दाज लगाउन सके पनि म यस विषयमा उनीसँग कुरा गर्न सक्दिन। मेरो एक-दुइ प्रश्नको उत्तर दिन उनी हिचकिचाएका छन्। यस विषयमा मैले पूर्ण जानकारी नपाउने जिवो गरी म अर्को विषयमा प्रवेश गर्छु र सोद्धछु—"दोर्जेजी ! तपाईंको न्यूयार्क र पच्छिम जर्मनीमा पनि कारोवार छ भन्ने कुरा सुनेको थिएँ। त्यहाँको कारोवार कस्तो चलेको छ ?"

"कसरी थाहा पाउनु भयो ?"

"दोर्जेजी ! तपाईंको नाम त ज्यादै ठूलो व्यापारीमा गनिन थालेको छ। तपाईंको रूपसँग परिचित नमए पनि धेरै मानिसले तपाईंको नाम सुनेका छन्। यति कुरा किन थाहा नपाउनु ?"

उनी मेरो कुरासुनेर छक्क पर्दै भने—"के म यस्तो प्रचारमा आइसकेको छु ! तव त मुस्किल पर्‍यो !"

"केको मुस्किल ? नाम चल्नु त राम्रै हो।"

"प्रचारमा आएपछि मैले त्यत्ति पैसा कमाउन सक्दिन जति प्रचारमा नआउँदा कमाउन सक्छु। मैले सोचेको थिएँ, केनल म तारे होटेल र प्रहरीसँग मात्र परिचित छु। त्यसो भए तपाईं पनि मलाई भेट्न आउनु भएको प्रचारको कारणले नै हो त ?"

उनको शंका निवारण गर्दै मैले म आएको कारण बताएँ। मेरो मोटर छिरिङले मन नपराएको र काम नलाग्ने पुरानो भएकोले खरीद

बिक्री हुन नसक्ने स्थिति पैदा भएको कुरा पनि उल्लेख गरें। मोटरको खरीद-बिक्री नभए पनि घरको मालिकसँग भेटुँ भन्ने इच्छा पैदा भएको हुँदा भेट भएको कुरा विस्तारसँग प्रस्तुत गरें।

विस्तृत रूपमा म भेट्न आएको कारण बताइसकेपछि उनले भने—"हो ह्यामबर्ग र न्यूयार्कमा कारोबार छ। यही हाम्रो नेपाली हस्तकलाका सामान र तिब्बेतियन र नेपाली गलैंचाको बिक्री-कक्ष खोलेको छु। सबैतिर आफैंले हेर्नुपर्छ। वर्षमा धेरै जसो उतै बस्छु। सानो-सानो फ्ल्याट पनि छ। केटाकेटीहरू पनि उतै बस्छन्।"

मैले उनलाई सोधें—"त्यसो भए तपाईं उतैतिरको नागरिक बनिसक्नु भयो कि ?"

"होइन ! यहींको नागरिक छु। त्यहाँको नागरिक हुन स्टेटको फर्मालिटिज् पूरा गर्नुपर्छ। बड़ी गाह्रारो छ। यहाँको जस्तो होइन !"

"ए, यहाँको नागरिकता लिइसक्नु भएको छ ?"

"लौ ! नलिए यति ठूलो व्यापार मैले कसरी गर्ने ? लिइसकें। यसैबाट त मैले यति ठूलो कारोबार गर्ने मौका पाएँ।"

उनले विषयवस्तु बदल्दै मलाई भने—"के तपाईं मसँग काम गर्न चाहनु हुन्छ ? तपाईं मेरो पुरानो परिचयको मान्छे। तपाईंलाई मेरो पहिलेको सबै कुरा थाहा छ। जतिसुकै म धनी भएर दोर्जे साहेब भए पनि तपाईंको नजरमा दुक्पा लामा नै छु। तपाईंको मनमा परिवर्तन तपाईं मसँग मिलेर काम गरे पछि हुन्छ। तपाईंले मलाई साथी सम्झेर मसँग काम गर्नु भएमा तपाईंलाई ठूलो लाभ हुन्छ।"

म काम खोज्न दोर्जेलाई भेट्न चाहेको होइन। मलाई त केवल दोर्जेको काम कस्तो छ ? त्यही बुझ्नु थियो। स्थिति ठीक आएको हुँदा मैले उनलाई भनें—"हेर्नुहोस् दोर्जेजी ! काम गर्छु मात्र भनेर हुँदैन। त्यसको साथै समयले पनि साथ दिनु पर्छ। फेरि मसँग पैसा छैन। यति ठूलो काम, म तपाईंसँग मिलेर कसरी गर्न सक्छु ? मलाई तपाईंले उपहास गरे जस्तो लाग्यो। न म गर्न सक्छु, न तपाईं गराउनु हुन्छ।"

दोर्जे मलाई सम्झाउँदै भन्छन्—"केवल तपाईं गर्ने इच्छा मात्र गर्नुहोस्। बाँकी वन्दोवस्त म सबै मिलाउँछु। तपाईं जस्तो स्थानीय व्यक्तिको मलाई धेरै आवश्यकता छ। त्यसमा पनि तपाईं मेरो पुरानो परिचित व्यक्ति। तपाईंलाई सहयोग नगर्ने कुनै कारण छैन। यो लाइनको काम पैसा भएर मात्रै गर्ने काम होइन। यो त बुद्धि र चालवाट कसैको सहयोगद्वारा गरिने काम हो। यो लाइनमा प्रवेश गर्न भित्री दिललाई बाँधेर आफूलाई यसमा समर्पित गर्नुपर्छ। तब जादु गरे जस्तो दिन दोवर रात चौवर प्रगति हुँदै जान्छ। फेरि यो देशमा यो काम गर्न बडो सजिलो छ। यो मौका सधैं रहँदैन!"

उनी भन्दै जान्छन्—"हेर्नुहोस्, तपाईंलाई थाहै भएको कुरा हो। म काठमाण्डू आउँदा कुन स्थितिको थिएँ। तपाईंहरूले नै मद्दत गर्नुपर्ने मेरो स्थिति थियो। आज मैंले गर्दै गएँ म यो हैसियतमा पुगें। त्यसैले गर्नको लागि एउटा अठोट वनाउनु पर्छ र गर्दै जानु पर्छ। समय आफैं सृजित भई हाम्रो सामु खड़ा हुन्छ। समयले हामीलाई वनाउने होइन, हामीले समय वनाउनु पर्छ।"

दोर्जेको मनसाय मैले बुझें। मेरो माध्यमवाट अरू कुनै काम गर्न चाहन्छन्। उनलाई अझ रुपियाँले पुगेको छैन। यो रुपियाँ कमाउने मानिसको नशा कहिले नटुंगिने क्षितिज जस्तो हुँदो रहेछ। यिनलाई यत्रो धन दौलत भएर पनि यिनले काम छोडेका छैनन्।

म उनको विचारको प्रतिकूल जान चाहन्न। उनको विचारलाई बढ़ावा दिंदै भने—"दोर्जेजी! यहाँको विचार शत-प्रतिशत ठीक हो। समय हामीले वनाउनु पर्छ। समयले हामीलाई चलायो भने त हामीले केही गर्न सक्दैनौं।"

उनी म प्रति आकृष्ट हुँदैछन्। पहिले केही नवताउन चाहेका दोर्जे अब आफ्नू गाँठो विस्तारै फुकाउँदै छन्।

यसै वीच एउटी भरखरकी केटी दुवै हातमा ट्रे समातेर कफि पट ल्याई हाम्रो अगाडि राखिदिन्छिन्। दोर्जेको आदेशानुसार दुवै कपमा कफि

बनाई दिन्छिन् । हामी दुवै कफि चुस्न थाल्छौं । युवती कोठाबाट बाहिर निस्कन्छिन् ।

कफि पिउँदा-पिउँदै दोर्जे भन्छन्—"हेर्नुहोस् ! यो व्यापार बारेमा तपाईंलाई म सानो नमूना पेश गर्छु । जो मेरो जीवनसँग सम्बन्धित छ । तपाईंले पनि मेरो प्रगति बारे सोध्नु भयो । त्यसैले तपाईंलाई कुनै कुरा नलुकाई भन्छु किनभने तपाईंले मेरो हिजोको दिनहरू पनि देख्नु भएको छ । मेरो जीवनमा घटेको घटना बताउँछु । सुन्नुहोस् ! जब म काठमाण्डूको गल्ली चहारेर साँझ एउटा रेष्टुराँ मा शान्तिको लागि रक्सी पिउन थाल्थें, त्यहाँ मैले धेरै विदेशी साथीहरू बनाउँदै गएँ । अकस्मात् एक दिन मेरो टेबुलको साइडमा एक जर्मन बसेर नक्सा कोरिरहेको देखें । उसको र मेरो बीचमा कुरा हुन लाग्यो । घण्टौंसम्म कुरा भएपछि उनको र मेरो दोस्ती कायम भयो । उनले लेखेको नक्सा बारेमा उनको होटलको कोठामा गई सम्झाउने इच्छा व्यक्त गरे अनुसार म त्यहींबाट उनको होटेलको कोठामा गएँ । उनले मलाई एउटा देवताको मूर्ति देखाउँदै भने—यो यहाँ छ, मंदिरमा यतिवटा ढोका छन्, ढोका यस किसिमबाट लाग्छ, यति समयदेखि यति समयसम्म मानिस रहन्छन् । सबै वैज्ञानिक तरीकाले विश्लेषण गरेको कागज दिए र भने--यदि यो मूर्ति काठमाण्डूमै हैण्ड-ओभर गरे पचास हजार दिने, जर्मनमा पुऱ्याइदिए तीन लाख दिने । पचास रुपियाँ गोजीमा नभएको म त्यस मन्दिरमा घुम्न लागें । निकै दिनको प्रयासपछि एउटा स्थानीय व्यक्तिको सहयोगले मेरो डेरामा मूर्ति आइपुग्यो । जसले सहयोग गऱ्यो त्यसलाई एक हजार दिएँ । सम्झौता अनुसार जर्मनले मलाई दिएको पैसाबाट मैले आफ्नू बिजनेस जमाउन थालें । पछि म बिजनेसको क्रममा जर्मन पुगेको थिएँ । जर्मनमा एक जना साथीको ड्रइङ्ग रूमको आकर्षणको केन्द्र भई त्यो मूर्ति रहेको रहेछ । मैले उनलाई मूर्ति बारेमा सोध-खोज गरें, एकजना फ्रेंचले एक लाख मार्कमा बेचेको रहेछ । मैले उनलाई 'अब कति पाए बेच्छौं' भन्दा 'छ: लाख मार्क पाए बेच्छु भने ।' म न्यूयार्क गई त्यहीं मूर्तिको पाँच लाख डलर तय गरी आएँ । पछि जर्मनबाट त्यो मूर्ति न्यूयार्क

पुऱ्याई पाँच लाख डलरमा बेचें। अब भन्नुहोस्, यो बिजनेसको कुनै सीमा रहेछ ? हुन सक्छ त्यो मूर्ति अझ कतिमा बिक्ने हो। जुन मूर्तिको सर्वप्रथम एक हजार मूल्य निर्धारण भएको थियो। त्यही मूर्ति मैले दुइ पल्ट बेचें। प्रत्येक पटक स्थिति अनुसार 'म्याक्सिमम' मुनाफा कमाएँ। साँच्चै भनुँ भने मेरो 'लाइफ' नै त्यही मूर्तिले बनायो।

उनी भन्दै जान्छन्—"तपाईंलाई के भन्ने ? यो काममा हामीलाई सबैतर्फबाट सहयोग छ। साथै काठमाण्डूका जति पनि ठूला भनी भन्नुहुन्छ प्रायः सबैले यस्तै 'अवैध' भनिएको काम गरेका छन्। किनभने रुपियाँ यसैमा छ ! रुपियाँमा इज्जत छ ! सम्झनुहोस्, काठमाण्डूमा चम्कने कार चिप्लाउने व्यक्तिको आँखामा हेर्नुहोस्, स्पष्टसँग तपाईंले अवैध व्यापार चम्किरहेको देख्न सक्नु हुनेछ। सानो अवैध ! ठूलो अवैध !! बस, फरक यत्ति छ !"

उनको कुरा नटुंगिदै इण्टरकमसेटको घण्टी बज्छ। उनी सेटमा कुरा गर्न थाल्छन्—"हेलो....राजा साहेब....भित्र पठाइदेउ।" —दोर्जेले रिसिभर नराख्दै एक व्यक्ति कोठामा प्रवेश गर्छन्।"

"आउनुहवस् ! राजा साहेब आउनुहवस् !"—दोर्जे ती व्यक्तिको स्वागत गर्दै भन्छन्—"धेरै समयपछि दर्शन पाइयो हजुरको ?"

म बसेको ठीक अगाडिको सोफामा बस्दै उनले मलाई नियाल्न थाल्छन्। मलाई विश्वास छ, मलाई उनले चिन्दैनन्। तर म उनलाई चिन्दछु किनभने उनी नेपालको एक कहलिएका समाजसेवी हुन्। 'ठूलो बाउ-साहेब' भनेपछि पश्चिमाञ्चलका बच्चा-बच्चाले चिन्दछन्। काठमाण्डूमा पनि उनलाई धेरैले चिन्छन्। कुन त्यस्तो सामाजिक संस्था नेपालमा होला, ठूलो बाउ-साहेबले योगदान नगरेको। मैले उनलाई आदरको दृष्टिले हेर्ने गरेको थिएँ, तर एकाएक यहाँ देखेर म छक्क परें। मेरो परिचय दिंदै दोर्जेले बाउ-साहेबलाई भने—"उहाँ मेरो पुरानो साथी हो। उहाँ पनि मसँग काम गर्न लाग्नु भइरहेछ।" बाउ-साहेबको परिचय दिंदै दोर्जेले भने—"राजा साहेब हाम्रो संरक्षक भने पनि हुन्छ। उहाँकै सहयोगबाट

हामीले काम गरिरहेका छौं। तपाईंलाई यो पनि भनिदिउँ, राजा साहेवकै सहयोगवाट मैले नागरिकता वनाएको हो।"

दोर्जेको स्पष्ट कुराले वाउ-साहेवलाई अपठ्यारो भयो। उनले आफ्नू लज्जित अनुहारलाई प्रसन्न वनाउँदै भने—"के कुरा गरेको दोर्जे साहेवले पनि? तपाईं मनाङमा जन्मनुभएको मानिसलाई नागरिक वनाउन केको मद्दत गर्नुपर्छ? त्यो त तपाईंको जन्मसिद्ध अधिकार हो!"

वाउ-साहेव मेरो अगाडि केही कुरा गर्न चाहन्नन्। त्यसैले उनले दोर्जेलाई अर्को कोठामा गई गोप्य गर्ने आशय व्यक्त गरे। दोर्जेले मलाई एक छिन वस्न भन्दै दुवै अर्को कोठातर्फ गए। करीव पन्ध्र मिनेटपछि दोर्जे म वसेको कोठामा प्रवेश गर्दै भने—"राजा साहेव हिंड्नु भयो। यिनीहरूलाई 'व्यालेन्समा' राख्न वडो मुश्किल छ। काम गर्छन् छेरुवा तालले खान खोज्छन् शेरको छाँटले।"

मैले वुझ्न सकिन उनको मनाइको अर्थ, कोट्याउने पनि कुरा भएन। मैले वाउ-साहेवको वारेमा कुरा निकाल्ने ठाउँ नै छैन। म चुपचाप नै रहें। दोर्जे आफ्नू स्थानमा आई वसेर भने—"म काठमाण्डू एक हप्ता वसें भने तीन चार लाख त वाँड्दै ठीक हुन्छ। तर जे होस् खाए अनुसार आजसम्म राम्रै गरेका छन्।"

मैले उनको कुरालाई वढावा दिंदै भनें—"यसरी दिन सक्ने आफूसँग क्षमता हुनु राम्रै हो। फेरि तपाईंको नून खाएपछि तपाईंको सोझो पनि त चिताउँछन्।"

मेरो कुरा नटुंगिदै उनले सहमति जनाउँदै भने—"ठीक भन्नुभयो! यहाँका मान्छे त साह्रै सीधा छन्। एक छाक मात्र खान पाए पनि दिनभरि सलाम ठोकेर वस्छन्। दिन र खुवाउन सक्नुपर्छ, यिनले वाउ-आमा वरावर मान्यता दिन्छन् र यति इमानदार छन् जति एउटा मालिक प्रति कुकुर हुन्छ।"

दोर्जेको यो वाक्य मेरो चेतन मस्तिष्कले स्वीकार्न सक्दैन। मलाई कता-कता नराम्रोसँग विझ्दछ। त्यस शब्दको विरोधमा म भीषण प्रति-

क्रिया जनाउन खोज्छु। असन्तुलित मेरो मस्तिष्क दोर्जे प्रति आक्रमण गर्न खोज्छ। तर केवल दोर्जे र म मात्र भएको बन्द कोठामा म बौलाहा साबित हुनसक्छु। म आफू समालिँदै शिष्ट भाषामा दोर्जेलाई भनें— "दोर्जेजी ! तपाईं यहीं बसेर यहींको नागरिकको रूपमा संसारमा चिनिनु भएको छ। तर यहाँका मानिसलाई तपाईं किन यति नीच सम्झनु हुन्छ ?"

जवाफमा उनले भने—"मैले त यहाँका मान्छेको इमानदारीको 'एग्जाम्पल' दिएको। मेरो भनाइ यहाँको मान्छेमा इमानदारी काफी छ। यो कुरा छोडिदिउँ ! कामको विषयमा कुरा गरौं।"

दोर्जेले मेरो मनको भावना बुझेर विषय वस्तुलाई पन्छाउँदै अर्को विषय उल्लेख गर्न लागे।

मैले सोचें—यिनीसँग मात्र यस विषयमा बहस गर्नु बेमुनासिब हो। जो उनको अनुभव थियो, त्यो व्यक्त गरे। अनुत्तरदायी नागरिक भएको यो समाजमा एकले अर्काको प्रतिनिधित्व गर्न सक्दैन। आ-आफ्नू डम्फूले नचाइरहेछ सबैलाई चाहेर हो वा नचाहेर पनि। दोर्जेले बदलेको विषय वस्तुमा मैले चाख नदेखाउँदा पनि उनी भन्दै जान्छन्—"बुझ्नुहोस् र विचार गर्नुहोस् तपाईं ! यो हाम्रो काम कैयौंहरूले गरेजस्तो देश खोक्रो पार्ने काम होइन। हामी कृत्रिम अभाव खड़ा गरी मूल्यलाई उतार-चढाव गर्दैनौं। पाँच प्रतिशतको खर्चमा लाइसेन्स निकालेर शत-प्रतिशत जनता द्वारा निकाल्दैनौं। राजस्वलाई धक्का दिंदैनौं। हाम्रो त फियर विजिनेस छ। सड़े-पड़ेर जाने जंगलका वस्तुहरू उपयोगमा ल्याउँछौं। अनुत्पादित मूल्यहिन वस्तुको मूल्य निर्धारण गर्छौं, जसबाट कसैलाई बेफाइदा छैन। जसले यो काम गर्छ त्यसलाई फाइदै फाइदा छ।"

दोर्जे आफ्नो काम र अरूको कामसँग दाँज्दै भन्दै जान्छन्—"हेर्नुस् ! हामी त्यस्तो काम गर्दैनौं, जसद्वारा यो देशलाई नोक्सान होस्। आफ्नो दायित्व र अख्तियारलाई बिर्सेर धनको लालचमा आँखा चिम्लेर सहीछाप गरेर देशलाई धोखा दिंदैनौं। जनप्रतिनिधि भनाउँदाले जस्तो 'मुखमा राम-राम बगलीमा छूरा' राख्न हामीलाई पर्दैन। हाम्रो काम त स्ट्रेट

फारवार्ड छ। त्यसैले यसमा काम गर्न हिचकिचाउनु पर्ने कुनै कारणनै छैन।"

दोर्जेको दृष्टिकोण मेरो सामु स्पष्ट आइसक्यो। निर्भीकताका साथ उनले आफ्नू विचार व्यक्त गरे। उनको काममा उनी पूर्ण सन्तुष्ट छन्। अरूको काममन्दा उनको काम स्वच्छ र निर्मल छ भन्नेमा पनि उनी घमण्ड गर्छन्। उनको भनाइ अनुसार मैले उनीसँग प्रश्न गर्ने कुनै ठाउँ पाउँदिन। म चुपचाप उनको भनाइ मात्र सुन्दै गइरहेछु।

उनी भन्दै जान्छन्—"यहाँको मान्छेमा हिम्मत छैन! सम्झनुहोस्, बुद्धि छैन! हुन त म यसै कारणले नै दुक्पाबाट दोर्जे भएँ। केही वर्षमा नै मेरो यती हैसियत भयो। मेरो व्यक्तिगत लाभको दृष्टिकोणले त यो हुनु राम्रै हो, तर पनि म चाहन्छु सबै मजस्तै हैसियतवाल हुन सकुन्। केही यहाँका इज्जतदारहरू त यो काममा सरीक छन्। त्यसैले म तपाईंलाई जोड गर्छु कि प्रवेश गर्नुहोस् यो काममा तपाईं आँखा चिम्लिएर!"

म टोलिएर उनको कुरा सुनिरहेको छु। म उनको कुरामा असहमति जनाउन सक्दिन र उनको आग्रहलाई स्वीकार गर्न पनि सक्दिन। उनको भनाई जति स्पष्ट भए पनि मेरो नजरमा उनको काम अवैध हो। यही आफ्नू विचारलाई स्पष्ट गराउने इच्छाले म विस्तारै भन्छु—"दोर्जेजी! जो यो काम भन्नुभयो, यो ऐन नियमको विपरीत काम कसरी गर्ने? फेरि कानूनी बन्धनबाट उम्कन सधैं सकिदैन!"

मैले आफ्नू विचार पूरा व्यक्त गर्न नपाउँदै उनी भन्न थाले—"तपाईं मलाई बताउन सक्नु हुन्छ कि यस्तो काम गर्ने मानिस कहिले र कहाँ कानूनको नजरमा परेको छ?"

"समाचारपत्रमा कहिलेकाहीं पढेको छु।"

"के त्यो समाचारपत्रमा छापेको खबर अनुसार पकडाउ खाएको मानिस हामी जस्तो हो?"

"त्यो त भन्न सक्दिन!"

"तब? हेर्नुहोस्! ती त साधारण कामदार हुन्। जसलाई हामी एक

या दुइ हप्तामा कानूनबाट मुक्त गराई छोड्छौं। कहिले त काम गरेको देखाउन हामीसँगै सोधी पकडाउ गर्छन्। यो त केवल तपाईं जस्तो साधारण मान्छेको आँखामा छारो हालेको हो। ताकि 'कानूनको नजर यसमा पनि छ' भनेर साबित गराउन गर्छ। जो यसै विषयको आधारमा सजाय पाएर बसेका छन् भने ती सबै परिबन्दमा फसाई राखिएका हुन्। जो वास्तविक यो काम गर्छ, त्यो कहिले फस्न सक्दैन, म यो दावाको साथ भन्न सक्छु। विश्वास गर्नुहोस्! हाम्रो ग्याङ्गमा तलदेखि माथिसम्म 'सेटिङ' मिलाएका छौं। हालको स्थितिमा हामी सबै क्षेत्रबाट संरक्षित छौं। हामीलाई कसैले केही गर्न सक्दैन। तपाईंलाई थाहा छ? केही महीनाअघि पाँच लाखको अवैध सामान पकडाउ खाएको व्यक्ति अहिले आरामसँग हिँडिरहेछ। उसलाई कानूनले कुनै छेक-थुन गर्न सकेन। भन्नु-होस् अब! यो कामलाई सरकारले नियन्त्रण गर्न सक्छ? बन्द गराउन सक्छ? तपाईंलाई म विश्वास दिलाउन चाहन्छु र म स्पष्ट भन्छु कि यो हामीसम्म पुग्नै सक्दैन। तपाईं जो अवैध भन्नुहुन्छ त्यो वैध हो किनभने कानूनको नजरमा हामी सधैं सफा छौं! राम्रो छौं!! असल छौं!!!"

दोर्जेको विचारको प्रतिकूल म विवाद खडा गर्न चाहन्न किनभने उनले वर्तमान स्थितिलाई पूरा बुझ्न तर्क प्रस्तुत गरेका छन्। उनको भनाइ कत्तिको ठीक हो भनी म वर्तमानसँग तुलना गर्न थाल्छु। उनको भनाई शत-प्रतिशत मिल्दो छ, मेरो समाजको वर्तमान स्थितिसँग।

म दोर्जेकहाँ बसेको पनि धेरै बेर भइसक्यो। जो उत्सुकता लिएर दोर्जेलाई भेट्न चाहेको थिएँ, पूरा भयो। मैले उनलाई नजीकबाट बुझ्ने मौका पाएँ। नाममात्र सुन्दा मेरो दिलमा जो कौतूहल पैदा भएको थियो भेट-घाटमा मलाई साधारण लाग्यो। वास्तविक जीवनसँग परिचय हुँदा कुनै अनोठो नहुँदो रहेछ।

मैले दोर्जेसँग विदा माग्दै भनें—"दोर्जेजी। धेरै समय तपाईंको लिएँ! परिचय भयो। फेरि आउँदै गरौंला, अब जाउँ पनि।"

उनको कुरामा सहमति मैले नजनाएको हुँदा उनले त्यस कुरालाई फेरि

उनीसँग मिलेर काम गर्ने उनको आग्रह बार-बार
दोहराउन थाले।
दोहराउन थाले। मैले उनलाई यति नै भनें—"दोर्जेजी ! अब परिचय
भयो, आउँदै गर्छु। तपाईंसँग मिलेर काम गर्ने बारेमा केही दिन म विचार
गरूँ। केही दिनपछि म फेरि आउँछु।"
त्यसपछि उनले मलाई रोक्न सकेनन्, अन्तमा उनले यही भने—"जरूर
आउनु होला ! सदैव तपाईंलाई स्वागत छ !"
दोर्जेसँग विदाहुँदै म भित्री कोठाबाट निस्कें। बाहिरी बैठकमा चार-
पाँच जना बसिरहेका देखें। एकाएक म ती व्यक्तिहरूको अनुहार नियाल्न
पुग्छु। मैले कहिल्यै नदेखेका अनुहारहरू पनि मलाई निशाना लगाउँछन्।
छिरिङको खोजीमा मेरो आँखा फेरि कैऽकहो चारैतर्फ दौडन्छ। म
छिरिङलाई देख्दिन।

बाहिरी बगैंचामा अर्का एक व्यक्तिसँग कुरा गरीरहेका छिरिङले
मलाई देख्ने बित्तिकै अनौठो अनुहार लगाउँदै मतर्फ बढेर भने—"अहो !
तपाईंले त धेरै टाइम पाउनु भयो। यहाँ दोर्जे साहेबलाई भेट्न कत्ति
मानिस आइसक्नु भयो। कुराकानी कस्तो भयो ? क्रूटफुल ?"

"अँ, भन्नु पर्‍यो।"

"तब त आउँदै गर्नुहोला ?"

"हेरूँ !"

"हेरूँ के ? आउनुहोस् जरूर ! हाम्रो साहेब यति लामो समयसम्म
कहिले कुरा गर्नु हुन्न थियो। बढी गर्नुभयो भने पाँच-दश मिनेट। आजको
तपाईंहरूको बसाई देखेर त म सहजै अनुमान गर्न सक्छु कि तपाईंहरूले
एउटा विशेष योजना तयार गर्नु भएको हुनुपर्छ।"

"होइन, कुनै योजना बनेको छैन।"

"जे होस्, तपाईं आउनुपर्छ !"

"हस्"—मैले हाँस्तै औपचारिकता पूरा गरें।

म दोर्जे सदनबाट आफ्नू घरतर्फ लागें। बाटोभरि मलाई दोर्जेको त्यो
अर्ध उज्यालो बन्द कोठाभित्र नै बसिरहेको अनुभव भयो। मेरो मनभित्र
उत्तररहित प्रश्नहरूआउन लागे—इमान्दारिता ? नैतिकता ?? सत्यता ???

शुक्रवार

विक्रमको प्रतीक्षामा आजको मेरो पूरा विहान वितिसक्यो, अझ पनि आएका छैनन्। कहीं वाहिर निस्कौं भने पनि आइपुग्लान् भन्ने आशाले निस्कन खोजेर पनि निस्कन सकेको छैन। खाना खाने समय भयो। मैले निश्चय गरें—खाना खाउञ्जेल सम्ममा पनि विक्रम आएनन् भने कतै वाहिर निस्कन्छु।

विक्रम काठमाण्डूमा हुर्केको केटो। सानै उमेरदेखि आफ्नू काम गरी आफ्नै खुट्टामा उभिएको ठिटो। उमेरमा म भन्दा सानै भए पनि परिपक्व र पाको विचार भएको विक्रम कुरा गर्दा दिल खोलेर आफूलाई पेश गर्छन्। वास्तवमा भनुँ भने म उनीसँग कुरा गर्न रूचाउँछु। उनीसँग मेरो भेट हुँदा म साह्लैरमाएको हुन्छु। हुनत उनको र मेरो कुनै लेन-देन व्यवहार छैन। केवल मित्रता मात्र हो। साथै उनी मेरो भाइको साथी हुँदा मलाई उनले 'दादा' भनी सम्वोधन गर्छन्। मैले उनलाई भाइको संज्ञा दिए पनि मित्रको रूपमै स्वीकारेको छु।

विक्रमको व्यवसाय 'निर्माण सेवा' हो। उनले करीव वाह्र वर्षदेखि निर्माण कार्यको ठेक्का लिने काम गरी आएका छन्। विकासोन्मुख देशमा निर्माण कार्य धेरै नै चल्ने हुँदा विस्तृत क्षेत्रको दृष्टिकोण राखी उनले यो व्यवसाय अपनाएका हुन्। उनले स-सानो कटेरोको निर्माण र मन्दिरहरूको जीर्णोद्धारको कामवाट आफ्नो कार्य शुरू गरेका हुन्। क्रमशः उनले आफ्नू कार्य-क्षमताको विकास गर्दै वाटो-घाटो, कलभर्ट-पुल र विशाल भवनहरू पनि वनाइ सके। उनको भनाइ अनुसार—यो देशमा सबैभन्दा राम्रो व्यवसाय निर्माण सेवा हो। साधारणतः उनी इमान्दार र नैतिक व्यक्ति मध्येका

हुन । तर यस व्यवसायभित्र आफ्नो इमानदारीता र नैतिकता जोगाउन नसकेको कुरा पनि उनले समय-समयमा बताएका छन् ।

विक्रमसँग मेरो बराबर भेट भइरहन्छ । उनको र मेरो भेट भएपछि एक-दुइ घण्टा बित्नुमा कुनै आश्चर्य छैन । स्पष्ट वक्ता विक्रम कुरा-कानी गर्दा सम्पूर्ण शरीर फेंकेर वातावरणलाई रमाइलो तुल्याउँछन् । त्यसैले उनीसँग कुरा-कानी गर्न म ज्यादैनै रुचाउँछु ।

म खाना खाइसकेर कपड़ा लगाउँदै छु । एक्कासी ड्रइङ्ग रूममा गुन्जे-को हाँसो मेरो कानमा पर्छ । हतारिँदै कपड़ा लगाई म ड्रइङ्ग रूममा पुग्छु ।

"दादा नमस्कार !"—विक्रम सोफाबाट उठ्दै मलाई अभिवादन गर्छन् ।

उनीसँग बसिरहेका एक अपरिचित व्यक्तिलाई संकेत गर्दै म विक्रमलाई भन्छु—"उहाँलाई मैले चिन्न सकिन !"

"उहाँ हाम्रो साइटको इन्जीनियर साहेब हुनुहुन्छ । दादालाई परिचय गराउँ भनेर ल्याएको ।"—भन्दै विक्रम मेरो परिचय दिन्छन् ।

तीर्थरत्नले मेरो नाममात्र सुनेका रहेछन् । धेरै दिनदेखि मलाई भेट्ने इच्छा व्यक्त गरे अनुसार विक्रमले तीर्थरत्नलाई ल्याएका रहेछन् । हुन त तीर्थरत्न एक इन्जीनियर, उनको र मेरो विषय अलग-अलग भए तापनि विक्रमको मप्रतिको श्रद्धा र विश्वासले तीर्थरत्नलाई मसँग भेट्ने उत्कण्ठा जागेको रहेछ । जो मैले पहिलो कुरा-कानीको थालनीमै थाहा पाएँ ।

विक्रमले तीर्थरत्नको बारेमा धेरै कुरा सुनाए । उनी एक भलाद्मी र इमान्दार इन्जीनियर रहेछन् । भारतको रुड़कीमा सिभिल इन्जीनियरिङ्गको डिग्री प्राप्त गरेका तीर्थजीले दशवर्ष देखि श्री ५ को सरकारको सेवा गर्दै आएका रहेछन् । उनलाई एउटै दुःखले सताएको रहेछ, त्यो हो—प्रमोशन । उनका साथीहरूमध्ये उनीमात्र असिस्टेण्ट इन्जीनियरको पदमा बस्नुपरेको छ । तीन जना त सुपरिटेण्डीङ इन्जीनियर भइसकेका रहेछन् । छिसिडनल इन्जीनियर हुने प्रबल इच्छा राख्ने तीर्थजी आफ्नू मान्छे माथि नभएकोले हुँदा प्रमोशन नभएको कुरा बताउँछन् ।

तीर्थजीको बारेमा अझ जानकारी लिने आशाले मैले सोधें—"तीर्थजी!

तपाईं यो दश वर्षको अवधिमा कुन-कुन कार्यालयमा काम गर्नु भयो ?"

उनले गम्भीर मुद्रामा जवाफ दिए—"भारतबाट आउनेबित्तिकै म खाने-पानीमा खटिएँ। तीन वर्ष त्यहाँ काम गरेर खाने-पानी सम्बन्धमा केही जानकारी हासिल गरिसकेको थिएँ। सिंचाई मन्त्रालय अन्तरगत विभिन्न योजनामा काम गर्ने गरी सरुवा गरिदियो। खाने-पानीमा काम गरिरहेकोलाई सिंचाईमा खटाएपछि मैले कसरी काम देखाउने ? कम से कम एक दुइ वर्ष त नयाँ काम बुझ्नै लाग्दछ। मैले सिंचाईमा केही काम देखाउन सकिन। फेरि दुइ वर्ष पनि नपुग्दै विद्युत विभाग अन्तरगत जल-विद्युत योजनामा काम गर्ने गरी खटिएँ। यसै गरी सड्क विभाग र स्थानीय विकास विभाग हुँदै अहिले भवन विभागमा छु। जहाँ गएँ म त्यहाँ नयाँ रहें। केही जान्न र थाहा पाउन थालेपछि म हुत्तिन्थें—एउटा सिकारू खेलाड़ीको खुट्टाबाट फुटवल हुत्तिए जस्तो।"

उनी भन्दै जान्छन्—"हेर्नुहोस् न, यी माथिल्लो दर्जामा बस्नेहरूले के सोच्दा रहेछन् भने इन्जीनियर पढ़ेर आउनेबित्तिकै सबै कुरा जानेको छ सबै कुरा गर्न सक्छ। कुनै ठाउँमा काम गर्दा त्यहाँको विषयमा सबै कुरा जानकारी भएपछि न काम गर्न सकिन्छ। यो कुरा बुझ्ने होइनन्, जाने बुझेर मैले काम नगरेको भनी चार्ज लगाउन मात्र सिपालु छन्। मेरो मान्छे माथि भइदिएको भए म आजसम्म चीफ इन्जीनियर भइसक्थें होला। किनभने एकै विभागमा बसेर काम गर्न पाएको भए त्यस काम सम्बन्धमा मैले विशेष ज्ञान प्राप्त गर्ने थिएँ। अनुभवी र पुरानो हुँदै गएको आधारमा प्रमोशन दिनेलाई पनि सजिलो हुन्थ्यो। जुनसुकै कार्यालयमा पनि म नयाँ र मेरो लागि कार्यालय नयाँ हुँदै गयो।"

मैले आफ्नू विचार व्यक्त गर्दै उनलाई भनें—"यसरी सबै अड्डा घुम्न पाउँदा सबै क्षेत्रको अनुभव हुन्छ, होइन र ?"

उपहासको साथ मेरो विचारलाई काट्दै भने—"हो, ज्यादै अनुभव हुन्छ ! त्यही अनुभव गराउन त लोकसेवाले भेटनरी डाक्टरलाई स्वास्थ्य-सेवामा खटाएको र हर्टिकल्चर पढेर आउनेलाई डिपार्टमेण्ट अफ कल्चरमा

खटाएको ।"

तीर्थजी लामो सास लिँदै गोजीमा चुरोट खोज्छन् । यत्तिकैमा विक्रमले आफ्नो गोजीबाट चुरोट निकालेर तीर्थजीलाई दिन्छन् । चुरोटको धुआँ कोठाभरि छर्दै उनी भन्दै जान्छन्—"तपाईंले यहाँ कस्तो बुझ्नु भएको छ कुन्नि ? मैले बुझेसम्म त यहाँ प्रशासनिक कुनै ठोस नीति नै छैन । निगाहामा बाँच्नुपर्छ ! कसले के गर्न सक्छ ? के गर्न सक्दैन ? कुनै छान-बीन छैन ! जसले जसलाई जे गरे पनि हुन्छ ! सुनवाई कहीं छैन ! साँच्चै भनुँ भने मलाई यहाँ नोकरी गर्ने मननै छैन !"

तीर्थ जस्तो एउटा देशको योग्य र जिम्मेदार व्यक्तिले यसरी असन्तुष्टी व्यक्त गरेकोमा मलाई नरमाइलो लाग्नु स्वाभाविक हो । यस अघि उनलाई मैले भेटेको पनि थिइन । यो पहिलो भेट-घाटमै उनले आफ्नू वह पोखे । हुनत उनको मनको पीर म कुनै प्रकारले पनि हटाउन सक्दिन । मात्र सुनेर उनीप्रति सहानुभूति जनाउने बाहेक मसँग कुनै उपाय छैन । यो कुरा उनले थाहा पाएर पनि उनी भन्दै जान्छन्—'मेरो पिताजीले मलाई भन्नुभएको थियो—यो नेपालमा बाँच्नलाई बाङ्गो रूखलाई सोझो भन्नुपर्छ र कालोलाई सेतो भन्नुपर्छ, तर तँ त्यसो नभनेस्—र उहाँले यो पनि भन्नुभएको थियो—अनुचित फाइदा उठाउने काम नगर्नु, त्यसबाट राष्ट्रलाई ठूलो घात पर्छ । यही उहाँका आज्ञालाई पालन गरी मैले आजसम्म कुनै अनुचित फाइदा उठाउने काम गरिन । जसको फलस्वरूप मेरो ग्रूपमा म सबै पक्षमा गिरेको छु ।"

बीचैमा विक्रमले भने—"अहो ! उहाँ इन्जीनियर साहेबको त के कुरा गर्नु ? मैले पनि ठेक्का पट्टाको काम गरेको दशौं वर्ष हुन लाग्यो । सयौं इन्जीनियर र ओभरसियरको संगत गरें तर उहाँ जस्तो भने पाइन । दादालाई थाहा छ मैले धनकुटाको अस्पताल भवनको ठेक्का लिएको ? जम्मा छः लाखको ठेक्कामा दुइ लाख पचास हजार त इन्जीनियरले मात्र लिए । म ठेकेदार मलाई नै त्यो भवन बनाएको चित्त बुझेको छैन । के गर्नु ? आफूले भने जस्तो नहुने । उनले सिकाए जस्तो नगरे भवन पास पनि

नहुने। उहाँ ईन्जीनियर साहेबलाई पनि यो सुनाइसकें। उहाँले मलाई भन्नुभयो—मबाट यो हुँदैन। ठीक छ ! उहाँले जे भन्नु हुन्छ हामीले गर्नु नै पर्छ।"

विक्रमको कुराको सिलसिलामा तीर्थजी मलाई सम्बोधन गर्दै भन्छन्—"म भवन अन्तरगत आजकल विक्रमजीले बनाउन लागेको भवनमा खटिएको छु। त्यस भवनको जगमा कंक्रिटिङ नगरी चार फीटको जगमा तीन फीट मात्र जग हालुँ, करीब चालीस हजार बचत हुन्छ, बीस हजार तपाईं लिनुहोस् –भनी उहाँले भन्दा म मानिन। कारण मैले यस्तो काम गर्ने विचार आफ्नू दिमागमा राखेकै छैन र आजसम्म गरिन पनि। यही मेरो कमजोरी भएको कारणले त कुनै योजनाको भाग मैले माथि पुऱ्याउन सकिन। मबाट उनीहरूहले केही प्राप्त गर्न सकेनन्। त्यसैले, म अयोग्य भएँ ! केही नजान्ने भएँ !!"

मैले उनलाई सम्झाउँदै भनें—"तीर्थजी ! यो त आ-आफ्नू प्रकृति र सिद्धान्तको कुरा हो। आज जस्ले अनुचित तरीकाले धन संकलन गरेका छन्। यो क्षणको लागि उनले आफूलाई खूबै बुद्धिमान र बाठो सम्झेका होलान तर त्यो दिन पनि आउँछ जुन दिन उनले शिर निहुराएर मर्नु पर्छ। तपाईंले आफ्नो पिताजीको आज्ञानुसार जो सिद्धान्त प्रतिपादन गर्नुभएको छ, त्यसमा तपाईंलाई आत्मगौरव हुनुपर्छ। सत्यनिष्ठा सधैंको लागि हुन्छ भने झूठ क्षणको लागि मात्र हुन्छ ! त्यसैले जो तपाईंले सत्यतालाई अँगाल्नु भएको छ, त्यो नै तपाईंको विजय हो, हार होइन। ठीक छ, तपाईंलाई केही दिन दुःख दिए। प्रमोशन भएन। एउटा स्थिर र स्थायी कार्य भएन। तथापि अधैर्य नहुनुहोस् ! त्यो दिन पक्कै आउँछ ! त्यस्ता अत्याचारीलाई प्रत्येक व्यक्तिले थुकेर समाज वहिष्कार गर्छन्। तिनका अनुहार र छातीमा खाली खुट्टाले कवाज खेल्छन् र तिनका प्रत्येक रगतका थोपासँग यहाँको माटोले बदला लिन्छ। त्यतिखेर तपाईं जस्तो इमान्दारको कदर हुन्छ।"

मेरो विचारलाई पुष्टिगर्दै विक्रमले भने—"हो, ठीक हो ! हरेक कुराको सीमा हुन्छ । सीमा नाघेपछि कसैले पनि सहन गर्न सक्दैन । यति भ्रष्टाचार भइरहेछ कि यो देशमा जो बताएर साध्य छैन । काम गर्नेले अलि-अलि खानु वा खान खोज्नु भन्ने कुरा साधारण हो । यहाँ त मूल बोटै उखेली जरै समेत खान थाले । कसैलाई कसैको डर भएन । हुनु पनि कसरी ? सबै खान व्यस्त छन्, शुद्ध कोही छैनन् ।"

ठेकेदारीको अवधिमा विक्रमले विभिन्न मनोभावना भएका मानिसहरू भेटेको हुनुपर्छ । उनलाई यहाँको वर्तमान स्थितिको पूर्ण ज्ञान छ । हुन पनि किन नहुनु ? कामदार र श्रमिकहरू बीचमा रही चौबीस घण्टा काम गर्नुपर्छ ठेक्काको काम पूरा गर्न कर्मचारीको चाकरी गर्नुपर्छ । फेरि यो भ्रष्टाचारको मूल पनि त ठेकेदारी हो । सानो ठेक्कामा हजारको भयो भने ठूलो ठेक्कामा करोड़को हुन्छ । त्यसैले विक्रमलाई यो सम्बन्धमा पूरा ज्ञान छ ।

म विक्रमलाई सम्बोधन गर्दै भन्छु—"भाइ, कुन त्यस्तो ठेक्कामा तिमीले बढ़ी फाइदा उठायौ ?"

"कुन भन्नु खै ? सानो-ठूलो गरी बीसवटा जति योजनाको काम गरें । धेरैमा त फाइदा भएन नै भने पनि हुन्छ । तीन-चारवटा योजनामा त सोचेको भन्दा पनि बढ़ी फाइदा भयो । त्यसैले सन्तुलनसम्म मिलेकै छ भन्नुपर्‍यो । जहाँसम्म बढ़ी फाइदा उठ्ने कुरा छ—त्यहाँ नैतिकता र इमान्दारीलाई छोड्नु पर्छ । फाइदै फाइदा छ ! यही योजना भन्ने कुरा छैन । आजसम्म मैले काम गरेको योजनामा उहाँ तीर्थ इञ्जीनियर साहेब बाहेक कोही इमान्दार देखिन । उहाँलाई 'इञ्जीनियरको अपवाद' भने पनि हुन्छ । अरू जति पनि इञ्जीनियर र ओभरसियर भेटें खाने दाउ बाहेक काम पटक्कै छैन । हामीलाई कम भन्दा कम खान दिएर आफू बढी भन्दा बढी खान्छन् । यसैले, कामको जिम्मेवारीको दृष्टिले विचार गर्ने हो भने—यसै योजनामा बढी फाइदा भयो भन्न सक्दिन, नगदको दृष्टिले भन्ने हो भने सबै योजनामा फाइदै छ ।"

विक्रमको कुरा बीचैंमा काट्दै तीर्थजी भन्छन्—"किन नकमाउनु ? जताततै कमाई नै कमाई छ ! ठेकेदारले होस्, इन्जीनियर एवं ओभरसियर होस् वा योजनासँग सम्वन्धित अरू अधिकारी र लेखापालले होस् सबै त कमाइकै फेरमा छन् । योजनाको लक्ष्य एकतर्फ हुन्छ भने त्यसलाई पूरा गर्ने जिम्मेवारी लिएकाको स्वार्थ अर्कोतर्फ हुन्छ । परिणाम योजना तहस-नहस हुन्छ । हेर्नुहोस् ! म दावाकासाथ भन्छु अहिले दश-पन्ध्र वर्ष यता अधिराज्यभरि जति पनि भवन वनेका छन्, ती भवनहरूको कुनै 'ग्यारण्टी' छैन । कुनै पनि समयमा चर्कनु, भत्कनुको साथै तुरुन्त पाताल हुन पनि सक्छ । तपाईंले हालसालै खवर पत्रमा छापिएको समाचार पढ्नु भएको अथवा सुन्नु भएको होला काठमाण्डूको एउटा भवनमा वसेको मन्त्रालय र त्यस अन्तरगतका कार्यालयहरू राता-रात त्यो भवन छोडी अर्को भवनमा सरे छन् । त्यो नयाँ भवन कुनै पनि समयमा भत्कने लक्षणहरू देखापरेका छन् । भन्नुहोस् ! कसले गरेको काममा को जिम्मेवार छ ?"

विक्रमले जानकारी पाएका रहेछन्, त्यस सम्वन्धमा । उनले तीर्थजीको भनाइमा सहमति जनाउँदै भने—"हो! त्यो भवन वारेमा मलाई पनि थाहा छ । करीव दश वर्षअघि मात्र सरकारी अमानतमा निर्माण गरिएको भवन हो । त्यस समयको खर्च र निर्माण भइसकेको भवन हेर्दा सयौं वर्ष केही हुन नपर्ने हो । अव यसवाट सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ कि भवनमा निर्धारित लागतको पैंतिस प्रतिशत पनि लागेको छैन । वाहिरी रूपमात्र सिंगारेर चटक्क पारेको रहेछ । मैले पूरा अनुमान गरिसकें—भवनको कुन-कुन भागको काम नगरेर त्यवाट व्यक्तिगत स्वार्थ पूर्ति गरे ।"

ठेकेदार विक्रमलाई थाहा नहुने कुरै छैन । उनले सही ठेकेदारी गरेर कुनै हालतले पनि पैसा कमाउन नै सक्दैनन् । उनले वारम्वार मलाई भन्थे - के गर्नू दाइ ? यो काम छोडेर अर्को काम गर्नु पर्‍यो । यो चोरी लुच्याइँ काम गरेर कति दिन गर्ने ? टेण्डर लड्न गयो, सबै भन्दा घटी नभई टेण्डर पास हुँदैन । काम नपाएको झोंकमा घटी नै दर कायम गरेर पनि काम लिनै पर्‍यो । नक्सा इस्टिमेट अनुसार काम गरूँभने आफ्नू

घरको पैसा लाग्छ। अनि के गर्नु मनले नमानेर पनि देशलाई धोका दिनुपर्छ। समय-समयमा विक्रमले गरेका अरू कुरा पनि मलाई सम्झना आउँछ। एउटा ठेक्कामा उनले इन्जीनियरलाई मिलाउन नसकेकोले पचास प्रतिशत आफ्नू घर-घरानाबाट नोक्सान परेको कुरा पनि मलाई बताएका छन्। विक्रमलाई यो ठेकेदारी लाइनको पूरा अनुभव छ। एउटा योजनाबाट सम्बन्धित अधिकारीले कति पाउँछन्? लेखापालले कति पाउँछन्? ठेकेदारले कति बचाउँछन्?"

केही क्षणको मौनतापछि मैले तीर्थजीलाई सोधें—"तीर्थजी! तपाईंले धेरै कार्यलयमा काम गर्नु भएको रहेछ। तपाईंको अनुभवमा कुन चाहिं कार्यालय तपाईंको अनुकूल हुन सक्यो?"

मेरो प्रश्नले उनलाई अप्ठ्यारो पारे जस्तो लाग्यो। उनी निहुरिएर सोच्नलागे। फेरि मैले भनें—तीर्थजी, मेरो प्रश्न केवल······।"

मेरो कुरा टुङ्गिन नपाउँदै उनले भने—"होइन! यहाँलाई म भन्दै थिएँ। हेर्नुहोस्! साँच्चै भनूँ भने मेरो अनुकूल कुनै कार्यालय र योजना मैले पाइन। मैले अनुचित कामगरे सबै मसँग मिल्न सक्ने र सबैको लागि म राम्रो पनि। म तपाईंलाई स्पष्ट भन्छु—यो देशमा मेरो अनुकूलको कार्यालय पाइन र त्यस्तो कार्यालय छैन नै भने पनि हुन्छ। यसैले त कहिले काहीं मलाई लाग्छ—विदेशमा गई काम गरौं।"

उनी भन्दै जान्छन्—"हाम्रो देशमा जस्तो लूट त संसारको कुनै पनि मुलुकमा छैन। जति लुटे पनि छूट छ!"

मैले उनलाई संझाउँदै भनें—"यो चरम सीमामा पुगिसक्यो। यस-लाई कसैले सहन गर्न सकिरहेको छैन। यसको लागि विशेष व्यवस्थाको खोजीमा सबै लागिरहेका छन्। यसको अन्त हुने समय आइसकेको छ। तपाईंले जस्तै व्यक्ति-व्यक्तिले असन्तोप व्यक्त गर्न थालिसकेका छन्। यसको आयु लामो छैन।"

मेरो कुराको प्रतिक्रिया जनाउँदै विक्रम भन्छन्—"दादा! जो तपाईं भन्नु हुन्छ, त्यो हुन सक्दैन यो देशमा। यहाँको जनता हेर्नुहोस्, यहाँको हुने

खाने मानिसको मनोवृत्ति हेर्नुहोस् र जिम्मेवार अधिकारीको चित्तवृत्ति बुझ्नुहोस् । कुनै हालतले पनि यहाँ यसको अन्त हुँदैन । अझ यहाँ त होड़-बाजी चल्छ, कसले वढ़ी कमाउने भनेर । तपाईं कुन वर्गलाई वढ़ी नियन्त्रण गर्न सक्नु हुन्छ ? र कुन पक्षमा वढ़ी निगरानी राख्न सक्नु हुन्छ ? असम्भव ! तपाईंलाई हाम्रो समाजको जान्ने-सुन्ने व्यक्तिहरूको अन्तःकरणको अभिप्राय के छ ? थाहा छ ?—मेरो छोरो पढे लेखेर डाक्टर वनोस् या इन्जीनियर वनोस् । यदि प्राविधिक वन्न सकेको छैन भने प्रशासक वनेर धेरै पैसा कमाउने अड्डामा जावस् भन्ने हुन्छ । यसै अनुसार जो गएका छन् यो देशमा हुने-खानेको रूपमा गनिन पनि पुगेका छन् । अव तिनका छोरा-छोरीलाई पनि त्यही वाटो डोऱ्याउँदै छन् । जो क्रमवद्ध चल्दै-जान्छ । हेर्नुस् दादा ! कुनै पनि समाजमा धन हुनेको वढी वोलवाला चलेको हुन्छ । आजको समय धनको समय हो । तपाईंसँग धन छ भने सर्वशक्ति तपाईंसँग झुक्छ । म तपाईंको कुराप्रति विश्वस्त छैन ।''

मेरो साधारण विश्लेषणले जो देखें त्यो भने । विक्रमको तर्कपूर्ण कुरा-सँग म असहमत छैन । तथापि मलाई मेरो स्थिति विश्लेषण प्रति पनि पूर्ण विश्वास छ । आज मेरो घरमा तीर्थजी आएर जो अवस्था मेरो सामु राखे, निश्चय पनि यो सहन योग्य होइन । वर्तमान अवस्था, वास्तविकतामा निन्दनीय स्थितिमा पुगेको छ । सम्पूर्ण समाजले यो अवस्थालाई सहन सकिरहेको छैन ! गुम्सिएर रहन सकिरहेको छैन !!

तीर्थजी आफ्नू राय व्यक्त गर्दै भन्दछन्—''धेरै समयसम्म यही स्थिति रहिरहला भन्नेमा त म पनि विश्वास गर्दिन । यो वर्षाको भेल हो ! वर्षा-सम्म मात्र पानी धमिलो रहला । जव हिउँद आउँछ, आफैं निर्मल र कन्चन हुन्छ !''

मैले तीर्थको रायलाई पुष्टि गर्दै भनें—''ठीक भन्नुभयो तीर्थजीले ! जव चारैतर्फ पानीको अभाव र हाहाकार हुन्छ, सवै मूलहरू वन्द हुन्छन्, खोलसा र खहरेहरू सुकेर जान्छन् तव मात्र पानी निर्मल र शुद्ध हुन्छ ।''

यसै वीच तीर्थजी र विक्रमको लागि चिया आइपुग्छ । चियाको

साथमा तीर्थजी चुरोट सल्काउँछन्। केही क्षणको लागि मेरो ड्रइङ्ग रूम मौन छ। केवल चियाको चुस्कीको मधुर ध्वनि मात्र गुँजिरहन्छ। तीर्थजी चीया पिउँदा पनि केही सोचिरहेका छन्। म उनको अनुहार हेरेर सहजै अनुमान गर्न सक्छु कि उनी मसँग धेरै-धेरै आफ्ना व्यथा पोख्न चाहन्छन्।

चियाको कप टेबुलमा राख्दै विक्रम भन्दछन्—"यही विषयमा एउटा बडो रमाइलो घटना सुनाउँछु। कसरी चाँजो-पाँजो मिल्ने रहेछ? सुन्नु होस्! करीव चार वर्ष अगाड़िको कुरा हो। कर्णाली अंचलको एउटा जिल्लामा एउटा झोलुंगे पुल वनाउनु पर्ने रहेछ। काठमाण्डूवाट त्यस पुलको निर्माणको ठेक्का वन्दोवस्त भयो। करीव दश लाखमा मेरै साथी नजरमानले ठेक्का सकारे। त्यस योजनाको लागि एउटा ओभरसियर पनि खटिए। दुर्गम क्षेत्र भएको हुँदा ठेकेदारले केही पेश्की पनि पाए। वाँकी रकम ओभरसियर र दुइजना जनप्रतिनिधिको जिम्मा लगाई विभागले योजना शुरू गऱ्यो। ठेकेदार काटमाण्डूवाट वाहिर जानु परेन। ओभरसियर विदा मनाउन आफ्नो तराईको घरतर्फ तीन महीना वसेर आए। जनप्रतिनिधि प्लेन चढ़ी दुइ-तीन पटक जिल्ला ओहर-दोहर गरे। पुल वनेर मानिसलाई सुविधा भएको कुरा पनि रेडियोले जिल्ला समाचारमा प्रसारित गऱ्यो। फेरि पुल खोलाले वगाएको कुरा राजधानीवाट प्रकाशित हुने समाचारपत्रले छाप्यो। नजरमान समेत चार जनाले वरावर हिस्सा वाँड़े। पुल वनेको छैन भनेर कसैले प्रमाणित गर्न सक्ने कुरै भएन। पुल ठेक्का भएदेखि पुल वनेर खोलाले वगाएसम्मको प्रमाण सव दुरुस्त वनाएपछि कसले के गर्न सक्ने? यसरी प्रमाण पुऱ्याएर कार्य गरेपछि कसरी भ्रष्टाचार गरेको ठहर्छ?"

विक्रमको भनाइले तीर्थजीलाई नमिठो हाँसो फुटायो। विक्रमसँग यो विषयमा अझ जानकारी लिन तीर्थजीले सोधे—"होइन, ठेकेदार र ओभरसियर योजना स्थलमै नपुगीकन पैसा पचाए?"

"हो, किन पुग्नुपऱ्यो योजना स्थलमा, घरमा वसी-वसी सव प्रमाण वनेपछि? जनप्रतिनिधिले साविकको काठको साँधु खोलामा फालेर, साँधु

खोलाले बगाएको सर-जमीन मुचुलका तयार गरे। झूठ त कहाँ गरे र–सानो काठको पनि साँघु नै हो, ठूलो फलामको पनि साँघु नै हो ! साँघु खोलाले बगाएको पनि पक्कैहो !"

मैले जान्न खोजें—"त्यसो भए रेडियोको प्रसारण र समाचारको छपाई आधिकारिक समाचार होइन रहेछ ?"

"हो !"

"कसरी प्रसारण भयो त ?"

"जसरी पहिलेदेखि भइआएको छ।"

तीर्थजीले मलाई सम्झाउँदै भने—"हो ! यस्तो प्रमाण त मैले पहिले पनि पाएको हुँ। छोड़िदिउँ यो कुरालाई। म तपाईंहरूलाई अर्को रमाइलो कुरा सुनाउँछु। एक विभागले कुनै ठेकेदारलाई एउटा निश्चित ठेक्का पूरा गर्न सम्झौता गर्‍यो। काम शुरू पनि भयो। ठेकेदार विदेशी थियो। उसले सोच्यो, मौकाको फाइदा किन नउठाउनु ? 'यिनीहरूसँग पैसा छ, वुद्धि छैन।' यसै वीच मन्त्रालयमा आवेदन गरेर सचिवजीसँग साँठ-गाँठ मिलाएछ। दिनेले आफ्नू घरको सम्पत्ति दिनुपर्ने होइन। एक करोड़ रुपियाँ अर्कै विदेशी कम्पनीसँग ऋण झिकी ठेकेदारलाई मेशीन औजार किनिदिए छन्। सम्झौता शर्त अनुसार ठेकेदारले उक्त मेशीन औजार चलाएको वापत तोकिए वमोजिम वहाल वुझाउनु पर्ने रहेछ। नयाँ मेशीन औजार चलाई ठेकेदारले काम पूरा गरे। 'तिम्रो जुत्ता तिम्रै थाप्लोमा' भने जस्तो वहाल न सहाल, थोत्रो फलामे माल छोड़ी ठेकेदार चम्पत भएछन्।"

तीर्थजी भन्दै जान्छन्—"कति गरौं यस्तो कुरो, जति गरे पनि सकिंदैन। जता हेर्‍यो यस्तै छ। म खानेपानीमा छँदा त्यस्तै भयो। पानीको पाइप राख्नु पर्ने 'हेवि'; राख्छन् 'लाइट'; मतलव कम मूल्यको। किन यसो गरेको भन्दा—यो माटो मुनि रहने त हो नि, जस्तो राखे पनि केही वर्षमा फेर्नु नै पर्छ-भन्ने जवाफ पाएपछि के गर्ने ? मैले यही देखें–कसैमा पनि नैतिकता छैन। यहाँ केवल फटाहा लुच्चाले मात्र वस्ने ठाउँ रहेछ। म त अब विदेशतिरै गएर काम गर्छु।"

विक्रम वीचैमा वोल्छन्—"हाम्रो इन्जीनियर साहेव सबैं यही भन्नु हुन्छ। आखिर जहाँ गए पनि काम नगरी खान पाइने होइन। तपाईं जस्तो इंजीनियर यो देशमा थोरै छन्। तपाईंको जति यहाँ इज्जत हुन्छ अन्यत्र हुँदैन। तपाईं यहाँको हावामा मिल्नु भएको छैन। मिलेपछि छोड्न पनि सक्नु हुन्न।"

"हेर्नुहोस् विक्रमजी ! मैले आफ्नू नैतिकता वेच्ने हो भने पहिले नै वेचिसक्थें। आजसम्म आफूलाई वचाएर राखेको छु। म एक्लो परेकोले नै विदेशिन खोजेको हुँ। सुन्न र देख्न नपरेपछि सञ्चै हुन्छ।"

मैले तीर्थजीलाई सान्त्वना दिंदै भनें—"तपाईंले जो सोच्दै हुनुहुन्छ, त्यो तपाईंको कमजोरी हो ! तपाईं वस्नुपर्छ यही देशमा, त्यो तपाईंको जीत हो ! समयको प्रतीक्षा गर्नुहोस्, त्यो मौका जरूर आउँछ !"

उनी विस्तारै भन्छन्—"यहाँले ठीक भन्नु भएको हो ! तर के गर्नु ? दश वर्षदेखि विना धागोको चंगा भएर घुमिरहेको छु।"

यसै वीच विक्रम सोफावाट जुरुक्क उठी घडीतर्फ हेर्छन् र हतारिंदै भन्छन्—"अहो ! आज दोस्रो तल्लाको ढलानको लागि सिमेण्ट र छड़ ल्याउनु परेको थियो।"

मैले उनलाई भनें—"आज दिनभर फुर्सद लिएर आएको होइन र ? भरखर एक वज्यो, केको हतार ?"

"एक घण्टा जति नै वसिएला भनेर आएको तीन घण्टा भइसकेछ। मैले रुपियाँ छोडेको छैन। अरू इन्जीनियर भएको भए मसँग भएको तीन सय वोरा सीमेण्टले नै काम चलाउँथें। के गर्नु, तीर्थ इन्जीनियर साहेव मान्नुहुन्न। फेरि मलाई लप्पन-छप्पन गर्न मन पनि लाग्दैन।"

उनको कुरालाई जोड्दै मैले भनें—"हो नि ! थोरै सीमेण्ट प्रयोग गरेर ढलान गर्दा फर्मा झिक्दा ढलान ओइरियो भने अर्को आपत !"

उनले हाँस्दै भने—"ए, त्यस्तो त हुँदैन। पचहत्तर प्रतिशतसम्म सीमेण्ट कटाउँदा पनि ढलान त वस्छ, तर जति टिकाउ हुनुपर्ने हो त्यो चाहिं हुँदैन। तपाईंलाई साधारण नमूना दिउँ—कोठा या घरको प्लास्टर

गर्दा एक चारको हिसाबले सीमेण्ट लगाउनु पर्छ। तपाईं एक आठले लगाउनुहोस् त्यत्ति फरक पर्दैन। यसरी पचास प्रतिशत सीमेण्ट बच्न आउँछ। यो हिसाब ठेकेदारीको हो। आफ्नू घरमा भने प्रयोग गर्नु हुँदैन।"

विक्रम हतारिन थालिसके। म भने तीर्थजीसँग अझै केही कुरा गर्ने पक्षमा छु र तीर्थजी पनि मसँग कुरा गर्न उत्सुक देखिन्छन्। विक्रमलाई रोक्दै मैले चियाको बार हालें।

"ठीक छ, वरू चाँडो गरूँ।"—विक्रम फेरि सोफामा वस्दै भन्छन्—"तपाईंहरूको आज कुरा टुंगिएन भने अर्को दिन भेट-घाट गर्ने निश्चित गरौंला, हुन्न ?"

मैले तीर्थजीलाई सम्वोधन गर्दै भनें—"सबैभन्दा बढी खर्च गर्ने कार्यालय कुन कुन होला, यहाँलाई थाहा छ कि ?"

उनले तुरुन्त जवाफ दिए—"सड़क विभाग त हो नि। यो वर्षमात्र करीब पौने एक अरब रुपियाँ खर्च गर्ने निधो थियो।"

"कस्तो प्रगति भएको छ ?"

"कस्तो प्रगति भन्नु—ढाँटको निम्ती खाइपत्याएका छन्।"

"मतलव बुझिन मैले ?"

"कुरा सीधा छ। ठोस काम भएको कुनै देखिदैन। योजनाको रकम पचास प्रतिशत पनि योजनामा सदुपयोग हुँदैन, के भन्नु ?"

उनी फेरि भन्दै जान्छन्—"यसै विभाग अन्तरगत चलेको एउटा ठेक्का सम्वन्धमा तपाईंलाई वताउँछु। महेन्द्र राजमार्गको एउटा सानो खण्डलाई भएको बाटो वढ़ाई पिच गर्न एउटा विदेशी कम्पनीलाई नौ करोडको ठेक्का दिइयो। काम लिएको एक वर्षमा काम समाप्त गरी भुक्तानी लिई ठेकेदार हिंड्ने वित्तिकै वनाएको सबै जसो बाटो फुट्न र भत्कन थाल्यो। यस्तै छ! जहाँको वयान गरे पनि सकिदैन। सम्झँदै गयो झन् आफूलाई डाहा हुन्छ। देखेपछि भन्न मन लाग्छ। भने वैरी भइन्छ। यसैले त यहाँ मलाई वस्न मन लागिरहेको छैन।"

तीर्थजी मुस्केरा हाल्दै गोजीबाट चुरोट निकाल्छन् र सल्काउँछन्। चुरोटको धुआँमा आफ्नो आँखालाई अलमल्याएर बस्छन्। शायद हतारिएर होला विक्रम चिया चाँडो भन्न ड्रइंग रूमबाट बाहिर निस्के।

एक छिनमै विक्रम सँगसँगै तीन कप चिया हाम्रो टेबुलमा आइपुग्छ। म र विक्रम दुवैले चियाको कप समाप्तिसक्यौं। तीर्थजीको हातमा चुरोटको ठुटो सल्किनै रहेको छ। तीर्थजीलाई बिउँझाउँदै मैले भनें—"तीर्थजी ! चिया लिउँ। आज विक्रमलाई अबेर भएको छ। दुइ-चार दिनपछि धेरै समय बस्ने गरी आउनुहोस्। फेरि बसौंला !"

यो देशमा आफूलाई मिलाउन नसकेका तीर्थरत्नजी विदेशिने तरखरमा छन्। उनको प्रत्येक भनाइमा निराशा र असन्तोष व्याप्त छ। हुन पनि तीर्थजी जस्तो इमान्दार व्यक्तिको खाँचो, यो देशले बुझेको छैन अहिले। साथै तीर्थजीले यो देशमा आफ्नो मूल्य सम्झेका छैनन्। फेरि मैले भनें—"तीर्थजी ! दुइ-चार दिनपछि जरूर आउनु होला।"

दुवै नमस्कार गर्दै मसँग विदा हुन्छन्। तीर्थजीले पिएर उडाएको ड्रइंग रूम भरि छरिएको धुआँमा म एक्लै केही क्षणको लागि हराउँछु।

शनिवार

म आज श्री पशुपतिनाथजीको दर्शनकोलागि विहानै घरवाट निस्कने तरखरमा छु। म पशुपति मन्दिरमा नगएको महीनौं भइसक्यो। दुइ वर्ष अघिसम्म म प्रत्येक हप्ता कमतीमा एक पटक जाने गरेको थिएँ। त्यो क्रम अविच्छिन्न रूपमा दश वर्षसम्म चल्यो। पशुपति नगएको हप्ता म आफैंलाई फिका लाग्दथ्यो। पशुपति गएपछि एक-दुइ घण्टा मन्दिरको वर-पर विताउने नियम नै वनिसकेको थियो। तर दुइ वर्ष यता म पशुपति मन्दिर गए कै छैन भने पनि हुन्छ। यो अवधिमा म मुश्किलले पाँच पटक मात्र पुगेको हुँला। हिजो-आज किन हो किन मलाई त्यस मन्दिरमा जाने फुर्सद पनि छैन र जाने रहर पनि मेटिएको छ। साँच्चै भनुँभने पशुपतिनाथजीको मलाई सम्झना नै आउन छोडिसकेको छ।

विहानको आफ्नो नित्य काम समाप्त गरी म पशुपतिनाथजीको मन्दिरमा जान तयार छु। वाहिर निस्कने वखतमा दैनिक आवश्यकताका सामानहरू किनमेल गर्न मैले आफ्नी श्रीमतीवाट प्रायशः एउटा सानो टिपोट र झोला पाउने गरेको हुन्छु। त्यही प्रतीक्षामा म ढोका नजीकै उभिएर वसें। मेरी श्रीमती आएर भनिन्—आज आमालाई भेटेर मात्र वाहिर जानुहोस्। श्रीमतीको हातमा झोला नभएको देख्दा म मनमनै खुशी हुन्छु आज किन-मेल रहेन छ भनेर। मलाई किन-मेल गर्न ज्यादै झंझट लाग्छ। किनमेलको टिपोट नलिई घरवाट निस्कन पाउँदा मलाई विशेष आनन्दको अनुभव हुन्छ। श्रीमतीलाई म सम्झाउन खोज्दीन उनले झोला र टिपोट कागज विर्सिएकोमा। म चुपचाप केही नवोली आमाको कोठातर्फ लाग्छु।

आमा मलाई देख्ने वित्तिकै भन्नु हुन्छ—"होइन, त्यो वाउ-वाजेको छालामा अर्कालि रजाइँ गरोस्? तिमीहरूलाई एक मिनटसम्म पनि फुर्सद

छैन ? साथी ठूलो वकील वनिसक्यो भनेको सुनेकी थिएँ। उनैसँग गएर पनि सल्लाह गरे हुने थियो । के गरेर खान्छौ, खै ?"

आमाले यो विषयमा मलाई धेरै पटक भन्नुभइसक्यो। मलाई फुर्सद थिएन र जान पनि सकेको थिइन। मलाई त्यो घडेरीको माया नलागेको होइन। भक्तपुर नगर क्षेत्र भित्रको त्यो घडेरी अहिले वीसौं हजार रुपियाँले पनि प्राप्त हुन सक्दैन। रुपियाँको मात्र कुरा होइन, आफ्नू वाउ-वाजेको सम्पत्ति मैले संरक्षण गरी नदिए आफ्ना सन्ततिले कसरी पाउँछन् ? मलाई सबै कुरा थाहा भएर पनि त्यो घडेरी रक्षा गर्ने तर्फ भने मैले आफ्नू पाइलो चालेको छैन।

लटँकुमार भनिने रत्नकुमारले आफ्नू 'घर पाताल' भनी त्यसै घडेरी मा घर वनाउन नक्सा पास गराइसकेको छ। म एक दिन आफैं गई घर वनाउन सम्म रोक लगाएर आएँ। मसँग त्यो घडेरीको कुनै प्रमाण कागज छैन। लटँकुमारसँग भने घर वनाउने नक्सा पास गरेको प्रमाण छ। छर-छिमेकी र सँधियारहरूले मेरो जग्गा होइन भनेर भन्न सकेका छैनन्। यसैको आधारमा मात्र मेरो जग्गा मेरो हातवाट फुत्कँदैन भन्नेमा म विश्वस्त छु।

म आमालाई सम्झाउँदै भन्दछु—"अस्ति गएर घर वनाउन रोकिहालें। आज भोलि फुर्सदै छ। अव वकील कहाँ गएर कानूनी सल्लाह गरी त्यही अनुसार आफ्नू जग्गा मिलाइहाल्छु नि ! किन धेरै चिन्ता गर्नु हुन्छ ?"

"देखादेख आफ्नू पुर्खाको सम्पत्ति अर्कोले खान लागिसक्यो ! अनि पीर नगरेर के गर्नु ?"

आमाको आशय हो—यसमा मैले दत्तचित्त दिएर चाँड़ो काम गर्नु। त्यसैले मैले आमालाई विश्वास दिलाएँ कि म आजै वकील कहाँ गएर कानूनी सल्लाह गर्छु।

सवेरै भएको हुँदा वाटोमा त्यत्ति धेरै मानिसहरू देखिदैनन्। सोचें—"पशुपतिनाथको मन्दिरमा आज होलैसँग दर्शन गर्न पाइएला। आज धेरै

दिनपछि म मन्दिर जाँदैछु। पशुपतिनाथ प्रति अगाध श्रद्धा र विश्वास छ मेरो हृदयमा। म उनका अनन्य भक्तहरू मध्येको एक हुँ। तर पनि यी दिनहरूमा मैले उनलाई सेवा पुन्याउन सकेको छैन। मेरो मन मरेर गएको छ, दिलमा श्रद्धा भएर पनि ! किन भने एक दिन उनको पुजारीले मसंग अप्रिय व्यवहार गरेका थिए। त्यसैले त्यस दिनदेखि उनको र मेरो सम्वन्धमा ह्रास आउन थालेको थियो। म आज भित्री हृदयदेखि प्रसन्न छु। महीनौंपछि मेरो मनमा पशुपतिनाथजीको दर्शन गर्ने इच्छा जागरण भएकोमा।

वत्तीसपुतलीको लामो बाटोको पछिल्लो किनारसम्म मेरो आँखाको पहुँच पुग्दछ। एकतर्फ लामा-लामा अकाशिंदै गएका रूखहरू देख्छु र अर्कोतर्फ झापा र मोरङका झोरा फाँडिए जस्तो नाङ्गो र छोटो ठुटाहरू मात्र देख्छु। मलाई पूरा सम्झना छ, करीव तेह्र वर्ष अगाडि मात्र वाटोको दुवै किनारमा एकै पटक वृक्षारोपण भएको थियो। दुवैतर्फ रूखहरू यसै गरी वढ़ेको भए यो वाटो कति सुन्दर हुन्थ्यो होला भन्ने विचार गर्दा गर्दै मेरो आँखा विद्युत् प्रसारण लाइनमा पर्छ। मैले यकीन गरें— विजुलीको तार माथिवाट हिंडेको हुँदा तलका वोट-विरुवा काटेको हुन सक्छ। मेरो मस्तिष्कमा एउटा कुराको यकीनको लागि अनेक प्रश्न आउँछन्—के यो वृक्षारोपण गर्दा यी विजुलीका खम्वाहरू थिएनन् ? विजुलीका खम्वा गाडिएकै थिए भने वृक्षारोपण अवस्थाका स-साना वोट-विरुवाहरू ठूला र अग्ला हुन्छन् भन्ने थाहा थिएन ? विद्युत प्रसारण लाईन र वृक्षारोपण लाईन कसरी एउटै रेखामा पर्न गयो ? मेरो गिदीले प्रश्नको जवाफ खोज्न भ्याउँदैन। निर्दिष्ट स्थान पुग्ने उद्देश्यले त्यही वाटोमा म लम्केर हिंडिरहेछु।

'एकाएक मेरो अगाड़ि साइकल रोकिन्छ। साइकल चालकले 'नमस्ते' भनेर मेरो अगाडि उभिएपछि मात्र म उनलाई चिन्छु। उनलाई देख्ने वित्तिकै मलाई आमाले अह्राउनु भएको काम सम्वन्धमा सम्झना हुन्छ। नमस्ते फिर्ता गरिसकेपछि म सोद्धछु—"विष्णुकान्तजीसँग अहिले

नौ वजेतिर कहाँ भेट हुन्छ ?"

सोमनाथले जवाफ दिए—"आफ्नै फर्ममा !"

"मलाई आज उनीसँग भेट्नु छ। म नौ वजेतिर आइपुग्छु भनेर भनिदिनुहोस् न ल !"

"हस, कता हिँड्नु भएको, टाढै ?"

"होइन, पशुपतिसम्म मात्र !"

सोमनाथ मसँग छुट्टिएर गए। म आफ्नू गन्तव्य स्थानतर्फ लागें। सोमनाथ विष्णुकान्तको सहायकको रूपमा काम गर्छन्। विष्णुकान्त नेपालका नाम चलेका वकील मध्येका हुन्। वकालत पेशा गरेको पन्ध्रौं वर्ष भित्रमा विष्णुकान्तले आफ्नू इज्जतलाई धेरै माथि उठाइसकेका छन्। जुन पायो उही मुद्दा लिदैनन्। जो लिन्छन् त्यसलाई सफल पनि वनाउँछन्। त्यसैले पनि उनी उच्चकोटिको वकीलको रूपमा चिनिन थालेका हुन्।

पशुपति मन्दिरको चोकमा मानिसको भीड़ छ। पच्छिम ढोकामात्र खुलेको हुँदा दर्शन गर्न नपाएर अलमलमा परेकाहरू त्यसै मोहड़ातर्फ रल्लिएर वसेका छन्। म पनि एक चक्कर लगाई औसर लिने फेरमा त्यसैतर्फ आएँ। आज विदाको दिन परेकोले होला यो भीड़ भएको। वड़ो मुश्किलले आफ्नू उद्देश्य पूर्ति गरी त्यहाँवाट हिंड़ें।

दिएको समयभन्दा केही मिनेट अगाडि नै म विष्णुकान्तको घरमा पुगें, जहाँ उनको आफ्नू निजी अफिस पनि छ। म उनको अफिस कोठामा प्रवेश गरी उनको टेवुलको छेउमा गई टुसुक्क मात्र वसेको छु। यसैवीच—

"वत्तीसका वत्तीस झारिदिन्छु यिनका दाँतहरू ! के खुत्ल्याउँछन् यिनले ?"—भन्दै विष्णुकान्त एक्कासी ममाथि खनिए।

विष्णुकान्त ममाथि रिसाएको आँखाले हेर्नलागे। मदेखि उनी रिसाउनु पर्ने कुनै कारण नै छैन। यसरी रिसाउनु पर्ने रहस्य मैले वुझिन। उनीसँग मेरो मित्रता भएको पनि पन्ध्रौं वर्ष भइसक्यो। उनको ठट्टा गर्ने वानीवाट म अनभिज्ञ छैन। तर यसरी रिसाएको भने मैले कहिले देखेको थिएन। आज यी विष्णुकान्तलाई के भयो ? मैले वुझ्न सकिन।

मैले केही भन्न नपाउँदै फेरि उनले आफ्नू सहायकलाई भने—"ए सोमनाथजी ! के हेरिरहेको, ल्याउनुस् न सनेसो ! फुकालिदिउँ यिनका दाँत ! खूबै मोतीका दाना जस्ता भनेर धक्कु लाउँथे। मोतीका दाना रहेछन् कि मकैका दाना रहेछन्, देखाइदिउँ !"

मैले विष्णुकान्तलाई सम्बोधन गर्दै विनम्रतापूर्वक सोधें—"होइन, विष्णु ! के भनेको तिमीले ? कसको दाँतको कुरा गरेको ?"

मतर्फ फरक्क फर्कदै मलाई नै खाउँला झैं गरी भने—"तिम्रा दाँत ! तिम्रा !!"

उनको झम्टाइबाट म पनि उत्तेजित भएँ। र उनको भनाइलाई आक्रमण गर्दै सोधें—"के भनेको तिमीले ? तिमी पागल त भएनौ ? के दाँतका कुरा गरिरहेको ?"

"हो, म पागल हो ! अरू केही भन्नु छ ?"—भन्दै फेरि उनले सोमनाथतर्फ फर्कदै भने—"के हेरिरहेको ? ल्याउनुहोस् न सनेसो ! तपाईंले कान सुन्नु भएन ?"

विष्णुकान्तको आदेशानुसार सोमनाथले सनेसो ल्याई टेबुलमा राखिदिन्छन्। विष्णुकान्त सनेसो दाहिने हातले समाउँदै भन्छन्—"तिम्रो अगाडिका माथिल्लो चारवटा दाँत झिकिदिन्छु—एक, दुइ, तीन, चार गरी गनेर चारवटा यो टेबुलमा राख्छु। तिमी मलाई के गर्न सक्छौ ?"

"तिम्रो काम अब केही भएन ? नचाहिंदो कुरा गर्न लाग्यौ ?"

"केही काम नभएर त तिम्रो दाँत झिक्न तम्सिएको म !"—भन्दै बायाँ हातले मेरो च्यापु समाउन आइपुगे।

विष्णुकान्तको यो तरीका देख्ने बित्तिकै मलाई झनक्क रिस उठ्यो। म जुरुक्क मेचबाट उठेर आफू पनि तयारी हुँदै भनें—"तिमीले के खोजेको, झगड़ा गर्न ?"

उनले आफ्नू जोशपूर्ण अनुहारलाई अलिकति घटाउँदै बिस्तारै भने—"होइन ! झगड़ा गर्न खोजेको होइन। केवल तिम्रो दाँत झिक्न खोजेको हो। जबरजस्ती अहिले म तिम्रो दाँत झिक्छु। तिम्रो दाँत झिके

वापत तिर्नुपर्ने दण्ड जरीवाना तिर्छु। यी दुइ सय चालीस रुपियाँ ठिक्क पारेर राखेको छु।"

टेबुलमा दुइ सय चालीस रुपियाँ र सनेसो साथसाथै छ। मेरो अगाडिको चारवटा दाँत, भनुँ सम्पूर्ण जीवनको सुन्दरता जसको मूल्य नै छैन, त्यसलाई दुइ सय चालीस मूल्य निर्धारण गरी विष्णुकान्त झिक्ने तरखरमा छन्।

यो वास्तविकता हो कि नाटक हो? मैले वुझ्नसकेको छैन। विष्णुकान्त-देखि मलाई रिस उठ्छ। म आवेशमा आएर उनलाई भन्छु—"तिम्रो दुइसय चालीस तिमी राख। मलाई आफ्नू सुन्दरता गुमाउनु छैन!"

म रिसाउने वित्तिकै विष्णुकान्तको अनुहार गम्भीर हुँदै आयो। मैले आफ्नू रिसलाई थाम्न नसकी उनलाई भन्दै गएँ—"तिम्रो दाँत झिक्छु र तिमीले दिने रकमभन्दा दश दोव्वर वढी दिन्छु! किन एउटा दाँतको साठी रुपियाँ मात्र? म तिमीलाई छः सय रुपियाँ दिन्छु! वेमतलवको दाँतको कुरा गरेर! म के काममा आएको थिएँ? कस्तो काममा आएको थिएँ? यत्रो जिम्मेवार मान्छे भएर नचाहिंदा कुरा गरेर वस्छौ!"

उनी गम्भीर र शान्त हुँदै एउटा फाइल पल्टाउन थाले। केही वेरसम्म म पनि मौन रहें। उनी विस्तारै हाँस्दै भन्न लागे—"यो फाइल यही केस सम्वन्धी हो। तिमी आउँछौ भनेर सोमनाथले खवर ल्याए। तिमीसँग केही उपाय पाउँछु कि भनेर वातावरणको मात्र सृजना गरेको हुँ। नराम्रो नमान! मैले त ठट्टा गरेको हुँ।"

उनले आफ्नू सफाइ पेश गरी नसक्दै एक अधवैंसे महिला हतारिंदै कोठाभित्र प्रवेश गर्छिन्। "म त मरें, वकील वाजे!" भन्दै मेरै नजीकैको मेचमा आई वस्छिन्। हामी सवैको ध्यान तिनीतर्फ केन्द्रित हुन्छ। उनी आफ्नू टाउको समाउँदै भन्न थालिन्—"फेरि मुद्दा हारियो! म के गरूँ? अव त म मरी गए पनि हुन्छ! अठार वर्षसम्म मुद्दा गरियो। जुन आशाले वचाएको थियो, त्यो पनि रहेन!"

विष्णुकान्त तिनको कुरा सुनेर आश्चर्य हुँदै भने—"के मुद्दा हारियो?

कसरी हरायो त ?"

ती महिलाले बिस्तारै भन्दै गइन्—"म र मेरो छोराले अंश नपाउने रे। —शुरू अदालतले अंश पाउने ठहराएको हो तापनि अंश पाउने भन्ने बदर ठहर्छ—भनेर फैसला गरिदियो। अब के उपाय छ, वकील बाजे ? भन्नुहोस् !"

विष्णुकान्तले महिलालाई सम्झाउँदै भन्न लागे—"यो क्षेत्रीयले हराउँदैमा मुद्दा बिग्रियो नै त भन्न सकिन्न। अझै जाउँ भने दुइ-तीन तह बाँकी नै छ। तर कानून बमोजिम तपाईंको लोग्नेको चल सम्पत्ति अंश-बण्डाको लागि दावी गरेर पाउन सक्नु हुन्न—जो कुरा तपाईंलाई मैले पहिले पनि भनिसकेको थिएँ।"

मैले विष्णुकान्तको कुरा बीचैमा काट्दै भनें—"के स्वास्नीले लोग्नेको चल सम्पत्ति अंश नपाउने ?"

"हो, चल-सम्पत्ति अड्डाले अंश दिलाइदिएको आजसम्म 'रेकर्ड' छैन।"

उपायको खोजी गर्दै ती महिलाले सोधिन्—"के त सर्वोच्चले स्वास्नी ठहराएर छोराको न्वारान गर्नु पर्ने गरेको फैसला बदर भयो त ? छोरा र स्वास्नी प्रमाणित गराउन तेह्र वर्ष लागेको यसै मेटियो त ?"

ती महिलाको कुरा म बिस्तारै बुझ्दैछु। चालीस वर्ष जति अड्कल गर्न सकिने ती महिलाले झण्डै उनका जीवनको आधा भाग अदालत धाएर नै बिताएकी रहिछन्। उनको लोग्नेले 'स्वास्नी होइन' भनेर निकालेपछि समाजको भनाइ जोगाउन र हकको लागि पनि अदालतको शरण लिन पुगिछन्। अठार वर्षसम्म पनि उनको हकको संरक्षण हुन नसकेकोमा स्वयं जिउँदै मरेको अनुभव गरेकी रहिछन्। कुरा गर्दै जाँदा बीच-बीचमा उनी भन्दै जान्थिन्—"अब म के गरूँ ? मरूँ ?" उनको प्रश्नको समाधान छैन। उनको प्रश्न प्रश्न नै रहन्छ।

विष्णुकान्त आज मसँग कुरा गर्ने अठोट बाँधेर बसेको हुँदा ती महिला-लाई भोलि बिहान आउने समय दिँदै बिदा गर्ने तरखरमा लाग्छन्। उनी

ती महिलालाई सम्बोधन गर्दै भन्दछन्—"दिदी ! धेरै पीर नगर्नुहोस् ! हुने हुनामी नभइ छाड्दैन। मैले तपाईंलाई जमान गरेको छु कि तपाईंको मुद्दा नसकिएसम्म म निःशुल्क मद्दत गर्छु। पीर नगर्नुहोस् ! आज म विचार गरूँ, भोलि विहान यही समयमा सल्लाह गरौंला।"

"हस, हजुरकै भरमा छु, है हजुर !"—भन्दै विष्णुकान्तलाई प्रणाम गर्दै कोठाबाट बाहिर निस्कन्छिन्।

सोमनाथले विष्णुकान्तलाई फाइल दिंदै भने—"यो भोलि दर्ता गर्नु पर्ने मुद्दा भएकोले आजै वादी लेखिदिनु पर्‍यो।"

"कुन मुद्दा ?"

"चावहिलको मेघराजको खुट्टा भाँचिएको मुद्दा !"

"ए, ल्याउनु होस्।"

विष्णुकान्त मतर्फ हेर्दै भन्छन्—"कस्तो-कस्तो मुद्दा हो ? कस्तो-कस्तो कानून हो ? म त बुझ्नै नसक्ने भइसकें। मानिस खुट्टा भाँचिएर अस्पताल-मा छ। अवधिभित्र मुद्दा दायर नगरेर पनि भएको छैन। फेरि कानून वमोजिम मुद्दा टुङ्गो लाग्दा पनि वादीलाई उनको खुट्टाको लाख गुना कम पनि फाइदा हुँदैन। यस्तो मुद्दा त मलाई हेर्नै मन लाग्दैन। आफ्नू पक्षलाई फाइदा नहुने मुद्दा के हेर्नु ?"

उनी मलाई सम्बोधन गर्दै फेरि भन्छन्—"हेर ! कथन्कदाचित् कुनै मूर्खले अंग-भंग गरिदियो भने अपङ्ग हुनु बाहेक अरू केही उपाय छैन।"

म कानूनका बुँदा-बुँदा बुझ्न सक्दिन। तथापि विष्णुकान्तको भनाइ चुपचाप सुन्न पनि सकिन र मैले जिज्ञासापूर्वक सोधें—"के अंग-भंग भयो भने कानूनले सुरक्षा गर्दैन ?"

उनले तुरुन्त उत्तर दिए—"सुरक्षा त किन गर्दैन ? सुरक्षा अवश्य गर्छ तर जति तिम्रो क्षति भएको हो त्यसको वरावर पुग्न सक्दैन।"

विष्णुकान्तको कुरा सुनेपछि मेरो शरीरको प्रत्येक अंग मैले असुरक्षित सम्झें। मेरो भित्री हृदयमा त्रास पैदा भयो—मलाई कोही मानिसले दाँत झारिदियो अथवा हात-खुट्टा भाँचिदियो भने म उपायरहित रहेछु। म

अपङ्ग बन्नु पर्ने रहेछ.........!"

कानून र व्यवहारमा आएको अन्तर सम्बन्धमा विष्णुकान्तले मलाई धेरै सम्झाए। धेरै-धेरै समस्याहरू मेरो अगाडि राखे, जो उनले वर्तमानमा भोगिरहेका छन्। उनको भनाइ रहेछ—व्यवहार र कानूनमा सामञ्जस्य ल्याउन पर्‍यो। उनले देखाएका समस्यै-समस्याले मलाई उनीसँग प्रश्न गर्न बाध्य गरायो। त्यसैले मैले उनलाई प्रश्न गरें—"तिमी समस्या मात्र अगाड़ि राख्छौ कि समाधान पनि छ ?"

मेरो प्रश्न सुन्ने वित्तिकै विष्णुकान्त नरमाइलो किसिमबाट भन्दै जान्छन्—"तिमीलाई थाहा छ ? अशुद्धता त्यतिखेर मात्र खुट्टिन्छ जति-खेर शुद्धताको जानकारी हुन्छ। प्रत्येक समस्याको पछाडि समाधान छ। प्रत्येक त्रुटिको पछाडि सुधार या पूरक छ। मुख्यतः यसलाई पैलाउन गाहारो छ।"

स्पष्ट रूपले अझ म बुझ्न सक्दिन, उनले के भन्न लागिरहेका छन्। बुझ्दै नबुझेर पनि बुझ्ने चाख छैन ममा। म केवल उनीकहाँ मेरो घडेरी अर्कालि बेदखल गरेकोमा कानूनी सल्लाह लिन गएको थिएँ, जो मैले एक-दुइ पटक भनिसक्दा पनि विष्णुकान्तले ध्यान दिएका छैनन्।

विवादको विषय बदल्न चाहेर मैले उनलाई भने—"आजकल कत्तिको अदालत जान्छौ ?"

"के जानु अदालत ? एउटा मुद्दा बहस गर्न महीनौं धाउनु पर्दछ। कुनै दिन यस्तो छैन मुद्दा पेशी गरिएको दिन मुद्दा हेरिएको होस्। दिन-भरि अदालतको चौरमा घाम ताप्यो, साँझ घर फर्कियो। अदालत गइन्छ भन्नु कि गइन्न भन्नु ? यस्तै छ !"—मैले कुनै शब्द बोल्न नपाउँदै उनी फेरि भन्दै जान्छन्—"के गर्नु अदालत गएर ? प्रायः यस्तो मुद्दा छैन जो अर्को तरहले विपरीत निर्णय नलिइएको होस्। सुनेको थिएँ—राणाको पालामा डिठ्ठा, विचारीहरूले न्याय दिंदा बड़ो विचार पुर्‍याई जाणीरलाई नै साक्षी राखी न्याय दिन्थे रे ! कारण उनीहरूले छिनेको मुद्दा पाँच प्रतिशत मात्र उल्टियो भने पनि पगरी बुझाउनु पर्थ्यो रे ! आज त्यो छैन !

शतप्रतिशत मुद्दा उल्टे पनि केही फरक पर्दैन। एक मुद्दा अन्तिम भई पूर्ण निर्णयमा पुग्न दश बाह्र वर्ष लाग्नु साधारण हुन लागिसक्यो। के गर्नु? मनले नमानेर पनि अदालत जानै पर्छ। जो पेशा अपनाइयो त्यसलाई छोड्न पनि सकिदैन। साथै कानूनी राज्यमा कानूनको मर्यादा राख्नु पर्छ। जस्तोसुकै त्रुटी भए पनि सहन गर्नु नै पर्छ। फेरि आफ्नू पेशा पनि यस्तै भयो। त्यसैले जस्तो सुकै भए पनि अदालत जानैपर्छ।"

विष्णुकान्तको मनभित्र गुम्सिएर बस्न नसकेका मनोव्यथा मैले सुन्ने नै निश्चय गरें। उनको अभिप्राय पनि यही छ कि मैले सुनुँ। मलाई थाहा छ—उनले पोखेका मनोविश्लेषणले उनलाई शान्ति प्राप्त हुन्छ।

विष्णुकान्त मेरो पुरानो साथी मध्येका हुन्। केही वर्ष अघि एउटै संस्थामा बसी कार्य गरेको हुँदा हामी दुइ ज्यादै नजिकिन पुगेका हौं। केवल उनी र म मात्र मित्र होइनौं हाम्रो दुवै घरको परिवारहरूको पनि एक अर्कासँग त्यत्तिकै मेल छ। हामीले एक अर्काको सहयोग निःस्वार्थ गर्ने गरेका छौं।

यसै बीच एक जना नौलो मानिस कोठामा प्रवेश गर्छन्। विष्णुकान्त-लाई नमस्कार गर्दै उनको टेबुलको छेउ अर्थात् मेरो ठीक सामुन्नेको मेचमा बस्दै भन्दछन्—"बड़ो दुःख पाइयो वकील साहेब! सर्वोच्चले हिजो हराइदियो!"

विष्णुकान्त अनौठो मान्दै भन्दछन्—"के! हराइदियो? हार्नै नपर्ने मुद्दा।"

"यही आशामा बाह्र वर्ष गुज्रियो। हार्नै नपर्ने मुद्दा! मेरो पुर्खाको पालादेखिको हिंडिरहेको बाटो, छर-छिमेकी सबैलाई थाहै भएको कुरा हो। के गर्नु?"

मलाई सम्बोधन गर्दै विष्णुकान्त कुर्लिन्छन्—"लौ हेर्नुहोस्! उहाँको मुद्दा क्षेत्रीय अदालतमा जितेको, कानूनन् अन्तिम निर्णय नै भएको हो। फेरि अनुमतिबाट हराइदियो।"

बीचैमा ती अपरिचित मानिस भन्दछन्—"मात्र क्षेत्रीय अदालतबाट

जितेको हुँ र ? शुरूको जिल्ला अदालतवाट पनि त जितेको हुँ। अंचलले पनि मेरो बाटो नै होइन त भन्न सकेन। केवल पर्खाल लगाइसकेको हुँदा बाटो खोल्न नमिल्ने सम्म न भनेको हो। सोह्रै आना मेरो सनातनको बाटोलाई बाटो नै होइन भनेर हिजो फैसला गरिदियो। अव भन्नुहोस् वकील साहेव ! के गर्ने ?"

विष्णुकान्तले ती व्यक्तिलाई सोधे—"तपाईंको उमेर कति भयो बा ?"

"अब यो ज्येष्ठले छपन्न लाग्छु।"

"तपाईंको यो झगड़ा शुरू हुँदा कति उमेर थियो ?"

"पैंतालीस वर्षको थिएँ।"

"अव वाह्र वर्षपछि टुंगो लाग्यो भने तपाईं कति वर्षको हुनुहुन्छ ?"

ती व्यक्ति झर्कंदै विष्णुकान्तलाई भन्छन्—"के भनेको वकील साहेव ? वाटो नै छोड़िदिउँ ? अव मेरो पक्षमा न्याय नै हुँदैन त ?"

विष्णुकान्त सम्झाउँदै भन्दछन्—"न्याय हुँदैन भनेर म कसरी भन्न सक्छु ! न्याय व्यवस्था प्रभावकारी वनाउन कैयौं सिद्धान्तहरू प्रतिपादन भइराखेका छन्। न्याय सुलभ वनाउन अनगिन्ती प्रयोगहरू भइरहेछन्। न्याय सुधार गर्न विभिन्न आयोगहरू वनिरहेका छन्। यो कानूनी राज्यमा न्याय पाइँदैन भनेर भन्न सकिन्न। न्याय जरूर पाइन्छ, तर कसरी पाइन्छ त्यो तपाईंले भोग्नु भएको छ।"

म प्रति संकेत गर्दै उनी भन्दछन्—"अदालतमा मुद्दा जानुको अर्थ हो घटीमा पाँच वर्षको अमूल्य समयलाई नष्ट गर्नु। त्यो पनि सानो-तिनो मुद्दा भयो र झगड़ियाले धेरै ताकिता गरे भने। होइन त भने मुद्दाको लागि दश-वीस वर्ष भनेको त मामूली हो। अहिले पनि चौवीस वर्षको दुइटा मुद्दा र पच्चीस वर्षको एउटा मुद्दा मेरो फर्ममा दर्ता छ। भन्नुहोस्, आजको जस्तो समयमा मानिसले यति लामो अवधिसम्म मुद्दामा अल्झि-रहनु पर्दछ····।"

वीचैमा कुरा काट्दै ती अपरिचित व्यक्ति भन्दछन्—"न्याय व्यवस्था त राणाकै पालामा राम्रो थियो। अरू विषयमा तिनीहरूले जेसुकै गरेको

भए पनि न्याय दिन भने पछि हट्दैन थिए। न्यायको लागि त स्वर्णिम युग भने पनि हुन्छ। आज बाह्र वर्षमा नटुंगिएको काम बाह्र मिनेटमा टुंगो लाग्दथ्यो।"

उनको कुरा काट्दै मैले भनें—"त्यो समयमा थोरै मानिस थिए। थोरै मुद्दाहरू हुन्थे। फेरि त्यो हुकुमी शासन। उनले बोलिदिए पुग्दथ्यो। अहिले त त्यो सम्भव छैन र हुँदैन पनि।"

"गरे किन हुँदैन ? धेरै मानिस छन् र धेरै मुद्दा छन् भने धेरै अड्डा अदालत पनि त छन्। यहाँ गरिने तरीका नै ठीक छैन। तपाईंले सुनिहाल्नु भयो मेरो मुद्दा परेको बाह्र वर्ष भयो। यो अवधिभित्र अड्डा अदालत धाउँदा, वकीललाई दिंदा कति खर्च भयो होला ? वकील साहेबको अहिलेको भनाइ अनुसार अझ बाह्र वर्षमा पनि टुङ्गो लाग्ने स्थितिमा छैन। यसरी युगौं युगसम्म अदालत मात्र धाउनु पर्ने कस्तो हो यो परिस्थिति ?"

म जुन कामले विष्णुकान्तकहाँ आएको थिएँ, त्यस विषयको मैले कुरा नै गर्न पाएको छैन। मैले घड़ी हेरें। म आएको धेरै नै समय भइसकेको रहेछ। विष्णुकान्ततर्फ फर्कंदै विस्तारै मैले भनें—"विष्णु ! म केही कानूनी सल्लाह लिउँ भनेर तिमीकहाँ आएको।"

उनले हतारिंदिंदै भने—"अघि नै किन नभनेको ? भन ! भन !!"

"अघि नै कसरी भन्ने ? आउने वित्तिकै नाटक देखाउन थालिहाल्यौ।"

"छोडिदिउँ यो कुरा ! मैले सोचें—तिमी यहाँ कुरा गर्न आएका। भन, कस्तो कानूनी सल्लाह चाहियो ?"

"मेरो नगर क्षेत्रभित्र करीब दुइ हजार स्क्वायर फीटको घडेरी जग्गा छ। पहिले पुर्खाको पालामा घर थियो रे। हाल घरको चिन्हसम्म त देखिन्छ नै। शहरी क्षेत्रभित्र पहिले कुनै तिरो तिरान थिएन। तिरोतिरान नभएपछि कुनै कागजी प्रमाण हुने कुरा पनि भएन। यो पछिल्लो नापीमा घर पाताल मात्र जनाई नापी भएछ। त्यो नापी हुँदा कसैलाई

कुनै वास्तै नराखी नापी भएको तिमीलाई पनि त थाह छ। त्यसैले, त्यसमा कसैको नाम पनि जनिने कुरा भएन। अब अहिले आएर एक जनाले 'यो मेरो घर पाताल हो' भनी घर बनाउन नक्शा स्वीकृत गराई ल्याएछ। साँध सीमानाका मानिसहरू मकहाँ आई खबर गरे। खुद मेरो पूर्खाको सम्पत्ति अर्काले खान लाग्यो। यसमा केही उपाय छ कि ?"

मेरो कुरा सुनेपछि विष्णुकान्तले ओंठ लेप्राउँदै भने—"तिम्रो भन्ने कुराको प्रमाणै छैन। थियो अरे—भनेको भरमा मुद्दा जित्ने पनि कुरा छैन। हुन त जसले घर बनाउन नक्शा पास गऱ्यो त्यसको पनि त्यो जग्गामा प्रमाण छैन होला। किनभने वास्तविकतामा त्यो जग्गा तिम्रो हो। मुद्दा गर्न सकिन्छ र मुद्दा लाग्छ पनि तर तिम्रो आफ्नो जग्गा आफ्नो गराउन दश पन्ध्र वर्ष लाग्छ। समय मात्र लागेर त केही छैन। पैसा पनि लाग्छ। मेरो विचारले त छोड़िदेउ।"

"के मैले छोड़नु ? मेरो पुर्ख्यौली सम्पत्तिमा अर्काले घर बनाओस् ! के भनेको ?"

"बनाउन देउ ! दुइ हजार स्क्वायर फीटको जमीनको लाणि बीसौं हजार नगद लाग्छ। त्यति खर्च लागेर पनि पछि तिम्रै पक्षमा निर्णय हुनुपर्छ भन्ने कुनै 'ग्यारेण्टी' पनि छैन। तिमी आफैं भन्दैछौ प्रमाण छैन। अनि कसरी हुन्छ ?"

"तिमीले कस्तो कुरा नबुझेको ! काठमाण्डू उपत्यका भित्रको शहरी क्षेत्रमा पहिले तिरो थिएन। अनि कसरी प्रमाण हुन्छ ? मेरो हो भन्ने कुरा त्यहाँका साँध-सँधियार र छर-छिमेकीले बताइहाल्छन् नि।"

"जतिसुकैले बताउन्। तिम्रो प्रमाणित नहुन पनि सक्छ। कति तह छ अदालतको ? तिमीलाई थाहै हुनुपर्छ। झोंक या आवेशमा आएर मुद्दा दायर गर्न सजिलो छ तर त्यसको परिणाम सहन गर्न गाह्रो छ। म त तिमीलाई मित्रको नाताले सल्लाह दिन्छु—छोड़िदेउ।"

म कत्रो उत्साह लिएर विष्णुकान्तकहाँ आएको थिएँ। मेरो मित्र कानून व्यवसायी छ भन्ने मलाई कत्रो घमण्ड थियो। मेरो विश्वासमा

आँच आयो। उनको सल्लाहको विपरीत गई वहस गर्नु पनि मुनासिव देखिन। मात्र मैले उनलाई सोधें—"के छोड़ि नै दिनु त ?"

उनले भने—"विर्सनुमा कल्याण छ ! यो वुझ तिमी—जसको हातमा लौरो हुन्छ, उसैको हुन्छ वस्तु।"

घडीतर्फ नजर वढाउँछु, दिनको वाह्र वज्न लागिसकेको रहेछ। समय धेरै वितिसकेको हुँदा फेरि अर्को दिन आउने विश्वास दिलाउँदै विष्णुकान्तसंग म विदा लिन्छु।

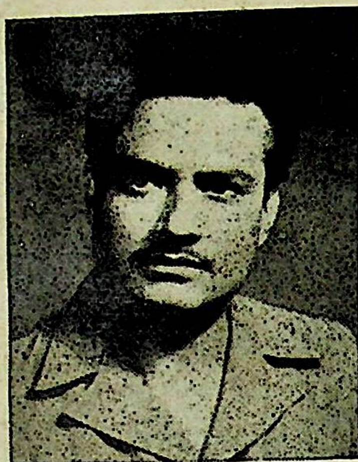
मध्य दिन छ। शून्य वाटोलाई आफू पछाडि छोड़दै म घरतर्फ वढदैछु। मलाई एक एक गरी सम्झना आउँदै जान्छ—विष्णुकान्तले गरेको अभिनय, उनका कार्यालयको कुराकानी र मलाई विष्णुकान्तले दिएको कानूनी सल्लाह। सम्झँदै जाँदा मलाई झन् त्रास वढ्दै जान्छ। कतै केही म सुरक्षा देख्दिन। सवैतिर अँध्यारो नै अँध्यारो देख्छु।

मेरा सवै साँझ र विहानहरू चीलको पन्जाभित्रको चल्ला जस्ता छन् ! मेरा सवै दिनहरू भोको गिद्धले घेरेको सिनोहरू जस्ता छन् ! यस्तो असह्य परिस्थितिमा लपेटिएको मेरा वर्तमानका कथाहरू कहिल्यै नटुँगिने क्षितिज जस्ता छन् !!

❋ ॐ शिवम् भूयात् ❋

यो उपन्यासका पात्र र घटनाहरू सवै काल्पनिक हुन्।

लेखक

यसै पुस्तकबाट-

- मेरो आँखा अगाडि जीवनजस्ता मेरा सयौं दौंतरीहरू खेल्न थाल्छन्। कहाँ छन् ? के छन् ? कस्तो स्थिति छ ? कसरी सहन गर्दछन् ? आदि आदि प्रश्नले मेरो रित्तो छाती कोरिन्छ र म एउटा सिङ्गो प्रश्न बन्ने अठोट गर्छु यो वर्तमान समाजमा।

- यो कानूनी राज्यमा न्याय पाइन्न भन्न सकिदैन। न्याय अवश्य पाइन्छ, तर कसरी पाइन्छ त्यो तपाईंले भोग्नुभएको छ।

- जब चारैतर्फ पानीको अभाव र हाहाकार हुन्छ। सबै मूलहरू बन्द हुन्छन्, खोल्सा र खहरे सुकेर जान्छन् तबमात्र पानी शुद्ध र निर्मल हुन्छ।

- जागीर खाएपछि सूझबूझलाई बिर्सेर आज्ञाको पालन गर्नुपर्ने रहेछ।

- नियम र ऐनको व्यवस्था केवल पुस्तकको शोभा मात्र हो ?

- म हुत्तिन्यें—एउटा सिकारू खेलाडीको खुट्टाबाट फूटबल हुत्तिए जस्तो।

- निरपेक्ष गरीबीको रेखामुनि यहाँ अस्सी प्रतिशत छन्।

- सत्यनिष्ठा सधैंको लागि हुन्छ भने झूठ क्षणको लागि मात्र हुन्छ।

- अशुद्धता त्यतिखेर मात्र खुट्टिन्छ जतिखेर शुद्धताको जानकारी हुन्छ।